તૈયાર કરવાની તજવીજમાં હતો, તે અરસામાં શ્રીયુત કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીનું મળવાનું થયું અને તેમની સાથે એ વિષે વાતચીત થતા, પોતે તેની કોપી કરી આપવાનું ખુશીથી સ્વીકાર્યું અને તે યોગ્ય થતું હતું.

આપણા પ્રાચીન કાવ્યસાહિત્યનું એમનું વાચન અને અભ્યાસ બહોળા તેમજ માર્મિક છે, એટલું જ નહિ પણ તેના સંપાદન કાર્યમાં કુશળતા મેળવેલી છે, એ શ્રી. કેશવરામે મહાભારતનાં પાચ પર્વો શ્રી ફાર્બસ સભા માટે તૈયાર કર્યા છે, તે ઉપરથી માલુમ પડશે.

તદુપરાત સંસ્કૃતના તેઓ સારા અભ્યાસી છે, એ એક વિશેષ લાભ હતો.

પ્રસ્તુત કાવ્યનું સંપાદનકાર્ય, આમ એક નિષ્ણાતને હાથે થવા પામ્યુ છે, એ આપણે ખુશી થવા જેવું છે.

અગિયારમા સૈકાના અંત ભાગમાં પંડિત શ્રીકૃષ્ણ મિશ્રે વિષ્ણુભક્તિના સમર્થનમા "પ્રબોધચંદ્રોદય" નામે એક રૂપક નાટક લખ્યું હતુ અને તે બહોળી ખ્યાતિ પામ્યું હતું, એટલુજ નહિ પણ તેનાં અનેક અનુકરણો સરકૃત તેમ ગુજરાતીમાં થયાં છે. ચૌદમા સૈકામા આપણા પ્રાતમા વિષ્ણુભક્તિને પ્રાબલ્ય મળતાં એમ લાગે છે કે કવિ ભીમે 'હરિલીલા ષોડશકલા' અને 'પ્રબોધપ્રકાશ' જનતાને પ્રબોધવા, મૂળ સંસ્કૃત ઉપરથી ગુજરાતીમા ઉતાર્યા હતા.

તેની લોકપ્રિયતાની બીજી સાબિતી વળી એ મળે છે કે ગયા સૈકામા જુદા જુદા હાથે એ નાટકના ત્રણ અનુવાદો ગુજરાતીમા પ્રસિદ્ધ થયા હતા; એટલે પ્રાચીન કાવ્યસાહિત્યના અભ્યાસીને આ પ્રકાશન મહત્ત્વનુ માલૂમ પડશે, તેમજ સામાન્ય જનતાને પણ એક ભક્તિગ્રંથ તરીકે તેમા રસ પડશે.

અમદાવાદ
... ... ૩૬

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ
આસિ. સેક્રેટરી

श्रीकृष्ण: ।

સમ્પાદકીય

૧. સંસ્કૃત પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટક

વિક્રમની અગિયારમી સદીમા મગધ દેશમા રાજ્ય કરતા રાજા કીર્તિવર્માના રાજ્યકાળમા શ્રીકૃષ્ણ નામના એક મહાનુભાવ ચતુર્થાશ્રમી મૈથિલ કવિયે શાન્તરસપ્રધાન આ નાટકની રચના કરેલી. આ નાટકની રચના કોઇ ઐતિહાસિક વસ્તુનો સમાશ્રય કરીને યા લૌકિક કોઇ માનવ નાયકને કલ્પીને નથી કરવામા આવી; જ્ઞાનમાં મુખ્ય કારણરૂપ રહેલા વિવેકને રાજા તરીકે કલ્પી મુખ્ય નાયક બનાવી, અજ્ઞાનના કારણરૂપ મોહ રાજા—પ્રતિનાયક પર તેના વિજયની કથા અને અજ્ઞાને ઘેરાયેલા જીવાત્મા=પુરુષને પ્રબોધની પ્રાપ્તિ=જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ કરાવવામા આવી છે. પાત્રો તરીકે પણ કાપાલિક, ભિક્ષુ, ક્ષપણક, ચાર્વાકમતવાદી વગેરે જુજ પાત્રો સમ્ભવિત માનવતાવાળા સ્વીકારી બાકીના બધા જ્ઞાનમાર્ગના સિદ્ધાન્તમા પારિભાષિક સ્વરૂપમા વપરાતા સાધનો-ગુણો, અજ્ઞાનજનક સાધનો અને દુર્ગુણોને સજીવ કરી આપવામા આવ્યા છે.

ગૂજરાતના રાજા કુમારપાલ સોલંકીને નાયક તરીકે રાખી તેનો મોહ ઉપર વિજય ચીતરતું તેનાજ સમયમા રચાયેલું મોહપરાજય નામક સંસ્કૃત નાટક જે ઉદ્દેશથી રચાયેલું છે, તેના કરતા આ નાટકની સાર્વદેશિકતા આ રીતે વિશિષ્ટતા જીતી જાય છે.

૨. રૂપકરચના

આવી જાતની રૂપકમૂલક કથાઓ, આખ્યાયિકાઓ તે પૂર્વે પણ રચાયેલી પ્રાપ્ત થાય છે; પરન્તુ જે વિશિષ્ટતાથી આ પ્રકરણ રૂપક રચાયેલૂ છે, તે વિશિષ્ટતાથી તો નહીંજ. મહાભારત, રામાયણ કે કૃષ્ણલીલાની કથાઓને આવા રૂપકમૂલક આખ્યાનો માનવાનો

એક મત પ્રચારમાં આવતો જાય છે; એ વસ્તુને અહીં જરાપણ સ્પર્શ કરવા માગતો નથી; સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાજ જરાયે મતભેદ વિના મનાતાં રૂપકોને ઉદ્દેશીનેજ આ વસ્તુ બતાવવા ચાહું છું.

શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થ સ્કન્ધમાં આવતું પુરઞ્જનોપાખ્યાન સારામાં સારા રૂપકનો નમૂનો છે. તેજ ગ્રન્થના પઞ્ચમ સ્કન્ધમાં આવતી ભવાટવીનું વર્ણન સામાન્ય છે અને તેમાં વિશિષ્ટ રૂપકનો સમાશ્રય નથી.

અર્વાચીન સંસ્કૃત સાહિત્ય (Classical Literature)માં તો શ્રીકૃષ્ણમિશ્રનું પ્રબોધચન્દ્રોદય આવા રૂપકોમાં પ્રથમ જ અને વિશિષ્ટ તેમજ શ્રેષ્ઠ છે. એ પછીના સંસ્કૃત રૂપકોમાં "યશઃપાલકૃત[1] મોહરાજપરાજય (સં. ૧૨૮૫-૮૮), વેઙ્કટનાથકૃત સઙ્કલ્પસૂર્યોદય, અનન્તનારાયણસૂરિકૃત માયાવિજય, વાદિચન્દ્રકૃત જ્ઞાનસૂર્યોદય, પદ્મસુન્દરકૃત જ્ઞાનચન્દ્રોદય, કવિ કર્ણપૂરકૃત ચૈતન્યચન્દ્રોદય, આનન્દરાયમખીકૃત વિદ્યાપરિણય, જયશેખરસૂરિકૃત પ્રબોધચિન્તામણિ", અને નૃસિંહારણ્યમુનિકૃત વિષ્ણુભક્તિચન્દ્રોદય વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે.

આ બધાજ રૂપકો (નાટકો) કે કાવ્યો છે અને સંસ્કૃત ભાષામાં રૂપકોમાં એટલે કે શ્રાવ્ય કાવ્યોમાં આ વિષય વધારે સુન્દર રીતે આપી શકાય એ સ્પષ્ટ છે. પાત્રોના આલેખન ઉપરથી પ્રેક્ષકો ઉપર જે છાપ પડે, તે કાવ્ય વાચવાથી ન પડે. એ માટે જ સંસ્કૃત કવિયોએ રૂપકરચના પસન્દ કરી છે.

આપણા જૂના ગૂજરાતી કવિયોએ આવી પદ્ધતિનાં કથાનકો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. "જિનપ્રભાચાર્યના[2] ભવ્યચરિતને જો પ્રાચીનતમ ગણીએ તો ગૂજરાતી ભાષામાં એ સૌથી જૂનું રૂપક છે. × × × જિનપ્રભુ–મોહરાજવિજયોક્તિ–એ કાવ્ય પણ આજ કક્ષામાં આવી શકે છે. એ પછી સં. ૧૪૬૨ના અરસામાં રચાયેલું

૧ રા. ભોગીલાલ સાંડેસરાની ભવ્યચરિતની પ્રસ્તાવના, શ્રીફાર્બસ ગુજ. સભા "ત્રૈમાસિક" પુ. ૧૪૫. ૨. એજન. પુ, ૧૪૬.

જૈન કવિ જયશેખરસૂરિકૃત ત્રિભુવનદીપકપ્રબન્ધ અથવા પ્રબોધ-ચિન્તામણિ આવે છે." ૧૬ મી સદીથી ૫છીના પ્રબોધપ્રકાશ (સંસ્કૃત પ્રબોધચન્દ્રોદયનો ભીમનો ભાષાનુવાદ—સં. ૧૫૪૬), જૈનકવિ સહજસુન્દરનો આત્મરાજ રાસ (સં. ૧૫૮૨), મહાકવિ પ્રેમાનન્દનો વિવેકવણઝારો, સુમતિસ્ગ્ગની મોહવિવેકની ચોપાઇ (સં. ૧૭૨૨), ધર્મમન્દિરનો મોહવિવેકનો રાસ (સં. ૧૭૪૧), જિનદાસનો વ્યાપારી રાસ (સં. ૧૭૯૧) અને જીવરામભટ્ટકૃત જીવરાજ શેઠની મુસાફરી (સં. ૧૮૦૦), આ મુખ્ય છે. સુમતિ-તરંગ અને ધર્મમન્દિરના કાવ્યો એ કવિ જયશેખરસૂરિકૃત સંસ્કૃત પ્રબોધચિન્તામણિના ભાષાનુવાદરૂપે છે ખુદ જયશેખરસૂરિનો ત્રિભુવન-દીપકપ્રબન્ધ પણ તેમનાજ સંસ્કૃત પ્રબોધચિન્તામણિનો અનુવાદ છે. આ ઉપરાંત પણ ઘણા કવિઓએ આ પદ્ધતિના કાવ્યો ગુજરાતી-માં આપ્યા છે,[૪] તે કોઇ સ્વતન્ત્ર તો કોઇ કથારૂપે વચ્ચે ઉદાહરણ તરીકે મૂકેલા.

આ બધાનો ઉદ્દેશ જીવને અજ્ઞાનમાથી બચાવી જ્ઞાનદશા તરફ વાળવાનોજ રહેલો છે આવા પ્રયત્નો માત્ર હિન્દમાજ નહીં પણ અન્ય દેશોમા પણ થયા છે બન્યન ચરિત એ સારામા સારો ખ્રિસ્તી મતવાદીઓનો ગ્રન્થ છે સામાન્ય વાતચીતમા કે ઉપદેશમા ગુણ-દુર્ગુણ પર વાત કરતા લોકોને કણ્ટાળો ઉપજે, એ અતિ સ્વાભાવિક છે, એટલેજ રૂપક આપી કથાવિસ્તાર કરવાના સર્વત્ર પ્રયત્ન થયા છે.

૩ પ્રબોધચન્દ્રોદયકાર

કવિ શ્રીકૃષ્ણમિશ્રે પ્રબોધચન્દ્રોદયના રચનમા તેવા કોઇ પણ નાટક કે કાવ્યનો સમાશ્રય કર્યો છે કે નહીં, તે વસ્તુ નાટકમાથી

---

૩. એજન પૃ ૧૪૬ ૪ ઉદયરત્નકૃત જૈનવણઝારો, ભાવણકૃત રેંટિયો, શામળનો ઉદ્યમકર્મસંવાદ, દયારામનો લોચનમનનો ઝગડો વગેરે (એજન પૃ ૧૪૬).

પ્રાપ્ત થતી નથી; એટલે એમ માની શકાય કે તેણે પોતાની અસાધારણ કલ્પના શક્તિ–પારિભાષિક ભાષામાં 'પ્રતિભા'ના બળે આ નાટક–પારિભાષિક ભાષામાં 'પ્રકરણ–રૂપક' રચ્યું હોય. આ નાટકની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે પ્રસ્તાવનામા સૂચવ્યા પ્રમાણે તે મગધપતિ કીર્તિવર્માના દરબારમાં ભજવાયું હતું.[૫]

ચેદીપતિ કર્ણે મગધપતિ કીર્તિવર્માને પરાજય આપેલો; પરન્તુ ગોપાલ[૬] નામના અમાત્યના પૂરા પ્રયત્ને કીર્તિવર્માને રાજ્યપ્રાપ્તિ ફરી થઈ.

ચેદીપતિ (બુન્દેલખણ્ડના રાજા) કર્ણદેવ ઉપર મગધપતિ કીર્તિવર્માનો વિજય ઇ. સ. ૧૦૬૫માં[૭] થયો હતો; એટલે આ નાટકનો રચનસમય તે પૂર્વેજ ઠરે છે; કેમકે પ્રસ્તાવનામાંજ સૂત્રધાર[૮] તેવી જાતનું સૂચન કરે છે.

શાન્ત રસને પ્રધાન રાખી બીજા આઠે રસોને પ્રસઙ્ગોપાત્ત વર્ણવી કવિયે નાટ્યશાસ્ત્રના સમગ્ર નિયમોનું યથાર્થ પાલન કરી આ નાટક[૯] રચ્યું છે. એની યથાર્થતાનું પ્રદર્શન અહીં અપ્રસ્તુત છે.

આ નાટક અત્યારે ઉપલબ્ધ થતા આ પદ્ધતિનાં નાટકોમાં અપૂર્વ છે; અને માત્ર ગૂજરાતી ભાષામાંજ નહીં, હિન્દી વગેરે અન્ય ભાષાઓમા પણ કેટલાયે અનુવાદો થયા છે. કેવલાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગની ઉચ્ચ ભૂમિકાનું આમા કવિયે શ્રેષ્ઠત્વ નિરૂપ્યું છે. "**अहं ब्रह्मास्मि**" એ આદ્ય શ્રીશઙ્કરાચાર્યજીના જીવેશ્વરની અભિન્નતા–અનન્યતા બતાવતા સિદ્ધાન્તનો પુરુષને[૧૦] પ્રબોધચન્દ્રોદયથી

૫. પ્રબોધચન્દ્રોદય (નિર્ણય સાગર પ્રેસની સં–આવૃત્તિ) પૃ. ૧૩.
૬. એજન, પૃ. ૧૫

૭. અમ્બાલાલ બુ. જાની: શ્રીહરિલીલાષોડશ કલા–ઉપોદ્ઘાત, પૃ. ૧૨૯. ૮. પ્રબોધચન્દ્રોદય (સં.) પૃ. ૧૩ (નિ. સા.). ૯. જુવો આ સંસ્કૃત નાટક ઉપરની નાષ્ડિલ્લગોપ પ્રભુની ચન્દ્રિકા નામક ટીકા. ૧૦. એજન પૃ. ૨૩૯.

" **विश्वात्मकः स्फुरति विष्णुरहं स एव.** " એ ભાવની જાગૃતિના સૂચનદ્વારા કવિયે આમા સમ્પૂર્ણ પરિચય કરાવ્યો છે.

કવિ સ્વયંજ વેદાન્તશાસ્ત્રમા પારંગત હતા. નાટકની પ્રસ્તાવનામાથી તેમના વિશે વિશેષ પ્રાપ્ત કશુયે નથી થતું, માત્ર સૂત્રધાર[૧૧] તેમને અમાત્ય ગોપાલના મુખમા ' **अस्मद्गुरु** ' કહેવડાવે છે, પરન્તુ એમની વેદાન્તની પરિભાષામા આવતા સમગ્ર વિષયોનું નાટકમાથી પ્રસિદ્ધ થતૂ જ્ઞાનજ, એમની વેદાન્તજ્ઞાનિતા માટે પૂરતૂં છે એઓને માટે 'યતિ' એવૂ વિશેષણ એમના નામ સાથે જોડાયેલૂ છે. આ ઉપરથી માની શકે કે તેઓ જ્ઞાનમાર્ગીય દણ્ડી સન્યાસી હોય ! શાન્તરસ પ્રધાન નાટક રચવામા એ કારણ મને તો પ્રધાન લાગે છે. એમણે પ્રાપ્ત કરેલા કાવ્યશાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો શૃઙ્ગારાદિપ્રધાન નાટકો રચવામા વ્યય ન કરતા બોધપ્રધાન નાટક રચવામા સદુપયોગ કર્યો છે, એજ એમની વિરક્તિનૂ સૂચન આપે છે આ ઉપરાંત બીજા ધર્મોના તલસ્પર્શી જ્ઞાનનો પરિચય આ નાટકમાથી પ્રાપ્ત થાય છે, જે તેમના દેશાટનનો ખ્યાલ આપે છે, અને એ દેશાટન તેમના ચતુર્થાશ્રમને આભારી હોય તો તે કાઇ ઓછૂ સમ્ભવિત નથી.

આ સર્વ ઉપરથી એમ માની શકાય કે એઓ દણ્ડી સન્યાસી હોય, તેમણે દેશાટન સારી રીતે કર્યૂ હોય, વેદાન્તશાસ્ત્રમા પૂરૂ પ્રભુત્વ મેળવ્યૂ હોય અને વિરક્ત દશામા પણ રાજાઓ તરફના માનને સમ્પૂર્ણ પાત્ર રહ્યા હોય. (તે ગોપાલ અમાત્યના ગુરુ તો **નાટકની પ્રસ્તાવનામાના સૂત્રધારના** શબ્દોથીજ સ્પષ્ટ છે, યતિ **શ્રીકૃષ્ણમિશ્રને ગોપાલ** તરફ પક્ષપાત છે તે પણ સ્પષ્ટ છે, કેમકે **કીર્તિવર્માના** વિજયનો આધાર ગોપાલની શક્તિયોમાજ તેમણે ચીતર્યો છે) વિક્રમની બારમી સદીની પ્હેલી પચીશીમા તો તેની સ્થિતિ **કીર્તિવર્માના** સમકાલીનત્વથી સ્પષ્ટ છેજ.

---

૧૧. પ્ર ચ નાટક પૃ ૧૩

આ કૃતિ શ્રેષ્ઠ છે, એ નિર્વિવાદ છે; અને એ ઉપરથી આપણા ગૂજરાતી કવિ ભીમનો વિચાર તે નાટકનો અનુવાદ કરવા માટે થયો છે. આ નાટક મગધ દેશમાંથી છેક ગૂજરાત અને તેમાં પણ છેક સૌરાષ્ટ્રના છેડે પ્રભાસપાટણ સુધી ખ્યાતિ પામી ગયેલું તેમજ તે કાળમાંયે તેનો અનુવાદ જનતા સમક્ષ મૂકવા જેટલી શ્રેષ્ઠતા પામેલું, એ કાંઇ એ નાટકની ઓછી શ્રેષ્ઠતા તેમજ સર્વપ્રિયતા બતાવતું નથી.

૪. ભીમ અને પ્રબોધપ્રકાશ

ભીમે પ્રબોધપ્રકાશમાં શ્રીકૃષ્ણ મિશ્રનું નામ ક્યાંય આપ્યું નથી; [12]એકવાર આરંભમાં કડી ૨૬ મીમાં અને પછી દરેક અંકને છેડે—" પ્રબોધચન્દ્રોદય વિજ્ઞાન, " એવો ઉલ્લેખ કરે છે. આ અનુવાદ શબ્દશઃ નથી; પરન્તુ ભાવાનુવાદ છે, એથી કરીને કેટલાયે સ્થળોયે તેણે પ્રસંગ ટૂંકાવી નાખ્યા છે; શ્લોકના અનુવાદ તો બાગ્યેજ તે પૂરેપૂરા આપે[13] છે, અને કેટલાક પ્રસંગોમાં તો તેણે પોતા તરફથી ઉમેરો કર્યો છે. પરિશિષ્ટ બીજું જોવાથી તે વસ્તુનો ખ્યાલ આવશે. તેમાં નિર્દેશ્યા મુજબ તેણે પ્રબોધચન્દ્રોદયમાંથી શ્લોકો સમ્મતિ ખાતર ઉતાર્યાં છે. આ વસ્તુનો તેણે ઉલ્લેખ પણ કર્યો છેઃ—

'શ્લોક કહું તે સંભળજો એહજ નાટક માંહિ,
સ્મૃતિ બોલિસ જહાં જહાં [લિખ્યું], તહાં તહાં શબ્દ તથાહિ"
[પ્ર. પ્ર. ૧-૨૪]

[નોંધ—આ પ્રતિમાં સર્વત્ર 'સ્મૃતિ,' શબ્દ પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ સં. ૧૫૫૩ વાળી ક પ્રતિમાં તેવા પ્રસંગે 'સંમતિ' શબ્દ મળે છે.]

---

[12] 'વિષ્ણુભક્તજન તણા પ્રમાણે પ્રબોધચન્દ્રોદય અનુવાદ"
[13] [illegible] વિચાર સાર સંક્ષેપ." [પ્ર.-૨૧]

તેણે **तथाहि** શબ્દ મૂકી મૂળ નાટકના શ્લોકો મૂકવાની વાત કરી છે; આ પ્રતિમા આમ છતા કોઇ પણ સ્થળે માત્ર બે અપવાદ– તે પણ પ્રકીર્ણ શ્લોક અઙ્ક ચોથામા **"मद्यं मास"** (પૃષ્ઠ ૪૬ મે) અને પ્રથમ અઙ્કમાની **"तयापि अर्थविसेसो"** એ ગાથા (પૃ. ૧ લે), આ બે બાદ કરતાં બીજા શ્લોકો મળતા નથી. તેના પોતાનાજ રચેલા સંસ્કૃત શ્લોકો પ્રથમ અઙ્કમા ૧–૨, ચતુર્થ અઙ્ક મા ૯૯ મો અને છેલ્લા અઙ્કમા બે એમ પાચ છે. **ખ** પ્રતિની મદદથી ઘણા શ્લોકો યોગ્ય ક્રમમા મળી શકયા છે. **ખ** મા પણ કેટલાકનું તો માત્ર સૂચન છે. **ખ**માથી લીધેલા બધા શ્લોકો મોટા કૌંસમા **ख** ના સૂચન સાથે તેમજ **ख**માં સૂચિત શ્લોકો પ્રબોધચન્દ્રોદયમાથી પૂરા ઊતારી **"ख मा सूचित"** એવી નોધ સાથે ઊતાર્યા છે, અને **अ** તેમજ **ख** એ બન્નેમાં નહીં કે **क**ના સંવાદનો સાથ મળે છે, ત્યા **क**મા પણ નહીં તેવા છતા તે તે સ્થળે જોઇતા શ્લોકો મેં કોઇ પણ જાતની જુદી નોધ વિના મોટા કૌંસમા આપ્યા છે. આની સમ્પૂર્ણ નોધ-સૂચનાદિ **પરિશિષ્ટ ૨જા** મા કરવામા આવ્યા છે.

૫. ભીમે કરેલો મુખ્ય ફેરફાર

આ નાટકની પ્રસ્તાવના મૂળ સંસ્કૃતની ન રાખતા **ભીમે** તેમા સારો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે. મૂળ સંસ્કૃત નાટકમા પ્રસ્તાવના કેવા પ્રકારની છે, તે વાત મેં આ પૂર્વે બતાવી છે. **ભીમે** આ ભાગ ફેરવી આખું નાટક દ્વારિકામા ભજવાતું હોય, તેવી રીતે ઊઠાવ કર્યો છેઃ—

"અવની કેરુ ભાર ઊતારિ આવ્યા હરિ દ્વારિકા મઝારિ.
સિંહાસણિ સોહઇ સામલા. દિન દિન દીપઇ ચડતી કલા.
નવનિધિ–પૂરિત દ્વારામતી; ભવ–આમય ભેષજ ગોમતી.
ઓજસવન્ત સન્ત પ્રતિહાર; ઘહનિશિ ઉચ્છવ મઙ્ગલ ચાર.
સભા માહિ બઇઠા ધરિ ધીર છપન કોડિ કુલ યાદવવીર.

સુભટ મહારથ સમરથ શર, નિજ સેવક ઉદ્ધવ, અક્રૂર
રાજા ગુણસાગર ગોવિન્દ શ્રીપતિ પૂરણ પરમાનન્દ
ધર્મશિના હરિ આગલિ સાર રચિયૂ નાટક કરી વિચાર"

અને તે પછી મૂળ નાટકમા અમાત્ય ગોપાલ અને કીર્તિવર્માના વખાણ કરવામા આવ્યા છે, તેને બદલે અહીં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના વખાણ કરવામા આવ્યા છે

પ્રસ્તાવનાને અન્તે પાત્રપ્રવેશ કરાવવા ટાણે જે કથોપોદ્ઘાત નામનૂ પ્રસ્તાવનાનૂ અંગ બતાવ્યૂ છે, તે સ્થગનો તેનો ફેરફાર ઘણોજ સુન્દર છે, મૂળમા આ પ્રમાણે છે —

विवेकेनैव निर्जित्य कर्णं मोहमिवोर्जितम् ।
श्रीकीर्तिवर्मनृपतेर्बोधस्येवोदयः कृत ॥ ९ ॥

ત્યારે ભીમ જણાવે છે કે—

"ભાર ઉતારુ, મારુ કંસ રાજા સોમ વધારુ વંશ
નરકાસુર વધુ કરુ વિછોહ, યથા વિવેકઇ જીતુ મોહ"

[પ્ર પ્ર ૧–૪૪]

સામાન્ય રીતે નાટ્યકારો નાટકને અન્તે કયા નાટક ભજવાયૂ તે વિશેનો ઉલ્લેખ કરતા નથી, ત્યારે ભીમે તો નાટકને અન્તે પણ ફરી ઉલ્લેખ કર્યો છે કે —

"જિતુ વિવેક જયજયકાર, મહામહોત્સવ મઝુંધ ચ્યારિ
શ્રી શ્રી દ્વારાવતી મઝારિ દમ્ભિત વચન વદિ નરનારિ
જયજય શ્રીપતિ અવાધાર પરબ્રહ્મ લીલા–અવતાર,
કુસુમવૃષ્ટિ ઇન્દ્રાદિક કરઇ, મુનિવર નિજ આશી ઉચ્ચરઇ"

[પ્ર પ્ર ૬–૭૦, ૭૧]

અનુવાદમા કથાનો વિચ્છેદ ન થવા પામે તે પ્રમાણે એણે મૂળ નાટકમાના ભાગો ગાળી નાખ્યા છે

૬. નાટકવસ્તુ અને સાર

પરબ્રહ્મ પરમાત્માજ માયા નામની સ્ત્રીથી સંસારમાં પડ્યા છે, જે જીવ-પુરુષ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેને માયાથી મન નામના પુત્રની ઉત્પત્તિ થઇ છે. આ મન પુત્રને પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એવી બે સ્ત્રીયો છે. આમાંની પ્રવૃત્તિમાંથી મોહના પરિવારનો ઉદ્‌ભવ છે, જ્યારે નિવૃત્તિથી વિવેકના પરિવારનો ઉદ્‌ભવ છે. પુત્રોમાં પરસ્પર લડાઇ થવા પામે છે. આરમ્ભમાં તો મોહ રાજાનો વિજય થાય છે; પરન્તુ પછીથી વિવેક રાજાનો મહામોહ ઊપર વિજય થાય છે અને તેથી કરીને એ પુરુષને આત્મજ્ઞાન કિંવા પ્રબોધની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કવિયે અંકવાર નીચેનાં કથાનકો ગૂંથ્યાં છેઃ—

(અંક ૧ લો) સૂત્રધારના મોહ ઊપરના વિવેકના વિજયની વાત સાભળીને કામદેવ પોતાની સ્ત્રી રતિ સાથે એકદમ પ્રદેશ કરે છે, અને મોહના પરાજયની વાત કરનારને શોધવાનો અભિનય કરે છે. પોતાની પત્ની સાથેની વાતમા પોતાના સામ્રાજ્યમા વિવેક વગેરેના વિજયની અસમ્ભાવના સૂચવે છે. રતિ સૂચવે છે કે મોહ અને વિવેકની ઉત્પત્તિ તો એકજ સ્થળેથી સાભળી છે. કામ એ સર્વની ઉત્પત્તિની વાત કહે છે; અને વાતમા એક પિતા અને માતા જુદી, એ રીતે બન્ને સાવકાભાઇયો છિયે, તેવી હકીકત જાહેર કરે છે; અને ઊમેરે છે કે હું બેઠો છું ત્યાસુધી વિવેકને વિદ્યાનો મેળાપ થવા દઇશ નહીં. આ વાત નજીકમા રહેલા વિવેકને કાને પડે છે. અહીં વિષ્કમ્ભક પૂર્ણ થાય છે અને પ્રથમ અંકની સળંગ કથા શરૂ થાય છે. અહીં વિવેક પોતાની પત્ની મતિ સાથે પ્રવેશ કરે છે. વિવેક મતિને દુર્જનસંગતિથી ભૂપાળની થયેલી અપદશાનો ચીતાર આપે છે અને બન્ધ કરનારી અવિદ્યાનું સ્વરૂપ જણાવે છે. એ અવિદ્યાથી જીવાત્મા કેવી રીતે સંસારમા ખૂતી ગયો છે, તે વાત

ઊભેરે છે અને કહે છે કે વિદ્યાના સહ્રંગથી જે પ્રબોધ નામક પુત્રને ઉત્પન્ન કરું તો એ મોહ વગેરે સૌનો નાશ કરી શકાય. મને હિમ્મત છે કે તેમ કરી હું પુરુષને સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવીશ. આટલું કહી પ્રબોધની ઉત્પત્તિ માટે શમ–દમ વગેરેની મદદ લેવા માટે વિવેક જાય છે.

(અંક ૨ જો) દમ્ભ પ્રવેશ કરી મહામોહને ટાળવા વિવેકે જે પ્રયત્ન આદર્યો છે, તેનો મહામોહની આજ્ઞાથી ભગ્ન કરવાનો પ્રયત્ન નિરૂપે છે. ત્યા તેને માર્ગમા અહકારનો ભેટો થાય છે. મોહ રાજાના પ્રવેશનું સૂચન કરી તે બન્ને ચાલ્યા જાય છે. બીજા અંકમાં મોહ પોતાની સમગ્ર સેનાને એકઠી કરી પછી વિવેક-શાન્તિ વગેરે પર વિજય મેળવવા માટે જુદેજુદે સ્થળે રવાના કરે છે.

(અંક ૩ જો)—શાન્તિ અને કરુણા નામની બે સખીયો પ્રવેશ કરે છે, જ્યા પોતાની સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધા નામની માતા પાખણ્ડી લોકોના હાથમા ચઢી ગઈ છે, તેને માટે શાન્તિ રુદન કરે છે; એટલુંજ નહીં પણ ચિતામાં પ્રવેશ કરી બળી મરવાની ઇચ્છા બતાવે છે કરુણા તેને તેમ કરતા રોકે છે અને શ્રદ્ધાની ભાળ મેળવવા ચાલવાનું સૂચન કરે છે. બન્ને જણી ત્યાથી શ્રદ્ધાની શોધમા જાય છે; ત્યા મોહના મિત્ર ક્ષપણક દિગમ્બરનો ભેટો થાય છે. ત્યાં તામસી શ્રદ્ધાને જુવે છે. ત્યાથી આગળ ચાલતા બૌદ્ધ ભિક્ષુક મળે છે. ત્યાં તેનેપણ શ્રદ્ધા પણ તામસી માલૂમ પડે છે. અહીં ભિક્ષુકને ક્ષપણક વચ્ચે ધર્મની રકઝક થાય છે; ત્યા કાપાલિક પ્રવેશ કરે છે. કાપાલિની શ્રદ્ધા પોતાના સકંજામાં ભિક્ષુક અને ક્ષપણકને ફસાવી લિયે છે. બન્ને ધર્મથી બીહે છે; પણ કામના ભયે ધર્મ કાંઇ કરી શકે તેમ નથી. તેટલો મનોરથ ગેરે છે. શાન્તિ અને કરુણા આ જોઇ શ્રીવિષ્ણુભક્તિને મળવા માટે જાય છે; કેમકે કદાચ પોતાની માતા સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધાની ત્યાથી પ્રાપ્તિ થાય, એ હકીકત કાપાલિકના મુખમાંથી તેમણે સાંભળી છે.

ઊભેરે છે અને કહે છે કે વિદ્યાના મર્ગમાથી જો પ્રબોધ નામક પુત્રને ઉત્પન્ન કરું તો એ મોહ વગેરે સૌનો નાશ કરી શકાય. મને હિમ્મત છે કે તેમ કરી હું પુરષને સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવીશ આટલું કહી પ્રબોધની ઉત્પત્તિ માટે શમ-દમ વગેરેની મદદ લેવા માટે વિવેક જાય છે.

(અંક ૨ જો) દમ્ભ પ્રવેશ કરી મહામોહને ટાળવા વિવેકે જે પ્રયત્ન આદર્યો છે, તેનો મહામોહની આજ્ઞાથી ભંગ કરવાનો પ્રયત્ન નિરૂપે છે. ત્યા તેને માર્ગમા અહંકારનો ભેટો થાય છે. મોહ રાજાના પ્રવેશનૂ સૂચન કરી તે બન્ને ચાલ્યા જાય છે બીજા અંકમા મોહ પોતાની સમગ્ર સેનાને એકઠી કરી પછી વિવેક-શાન્તિ વગેરે પર વિજય મેળવવા માટે જુદેજુદે સ્થળે રવાના કરે છે.

(અંક ૩ જો)—શાન્તિ અને કરુણા નામની બે સખીયો પ્રવેશ કરે છે, જ્યા પોતાની સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધા નામની માતા પાખણ્ડી લોકોના હાથમા ચઢી ગઈ છે, તેને માટે શાન્તિ રુદન કરે છે; એટલૂજ નહી પણ ચિતામા પ્રવેશ કરી બળી મરવાની ઇચ્છા બતાવે છે કરુણા તેને તેમ કરતા રોકે છે અને શ્રદ્ધાની ભાળ મેળવવા ચાલવાનૂ સૂચન કરે છે બન્ને જણી ત્યાથી શ્રદ્ધાની શોધમા જાય છે, ત્યા મોહના મિત્ર ક્ષપણક દિગમ્બરનો ભેટો થાય છે. ત્યા તામસી શ્રદ્ધાને જુવે છે. ત્યાથી આગળ ચાલતા બૌદ્ધ ભિક્ષુક મળે છે ત્યા જોયેલી શ્રદ્ધા પણ તામસી માલૂમ પડે છે. અહી ભિક્ષુકને ક્ષપણક વચ્ચે ધર્મની રકઝક થાય છે; ત્યા કાપાલિક પ્રવેશ કરે છે. કાપાલિની શ્રદ્ધા પોતાના સકંજામા ભિક્ષુક અને ક્ષપણકને ફસાવી વિયે છે બન્ને ધર્મથી બીહે છે, પણ કામના ભયે ધર્મ કાઇ કરી શકે તેમ નથી, તેટલો અન્તોષ મેવે છે શાન્તિ અને કરુણા આ જોઇ શ્રીવિષ્ણુભક્તિને મળવા માટે જાય છે, કેમકે કદાચ પોતાની માતા સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધાની ત્યાથી પ્રાપ્તિ થાય, તેવી હકીકત કાપાલિકના મુખમાથી તેમણે સાભળી છે.

(અઙ્ક ૪ થો)—પ્રવેશ કરી શ્રદ્ધા પોતાની મૈત્રીને ભૈર-
વીના ઝપાટામાંથી બચી વિષ્ણુભક્તિને શરણે જઈ પોતે કેવી રીતે
છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો, તે હકીકત જણાવે છે, તેમજ વિવેક
રાજાયે પોતાને વિષ્ણુભક્તિની પાસે મોહાદિક પર વિજય મે‥‥ળ
માટે શમ-દમ વગેરે યોદ્ધાઓને તૈયાર કરી રવાના ‘જરૂર આ
સન્દેશો પ્હોચાડવા મોકલી છે, તે વાતથી વાકેફ
અઙ્કારમ્ભ થાય છે અને રાજા વિવેક પ્રવેશ કરે
મા જુદાજુદા યોદ્ધાઓ મોહની સેના પર ાં ૧. હરિલીલાષોડશકલા
તે હકીકત રાજાની સમક્ષ રજૂ કરે ૧૫૪૧ અને ૧૫૪૬મા રચાયેલ
પ્રસ્થાન કરે છે અને ..ગ ઉપરથી આપણા સમજવામાં આવે છે.
પ્રભુની સ્તુતિ કરે તો કોઇ પણ કૃતિ અદ્યાપિપર્યન્ત ખાસ જાણવામાં
(અઙ્ક આ બન્ને કાવ્યોમાંનું પ્રથમ ભીમની સ્વતન્ત્રજ કૃતિ
રાજાનો મોરથો નથી. તેણે હરિલીલાવિવેક નામની ભાગવત ઉપ-
કે. તે પર બોપદેવની અનુક્રમણિકાનો આધાર લીધો છે; એટલુંજ.
કે, એટ'પંડિત બોપદેવ દ્વિજ એક કીધુ હરિલીલાવિવેક;
અની તિણિ આધારી મિ કરી કથા, સરોવર જમલુ કૂઉ યથા.
કરે છે [હરિ. ષો. કલા. ફળશ્રુતિ ૧]
આર્ય કવિ પ. બોપદેવની હરિલીલાવિવેક કૃતિને સરોવરની ઉપમા
નાઆપી પોતાની કૃતિને કૂવાની ઉપમા આપે છે; એ એની સરળ-
પણાજ છે; બાકી તો આખા ભાગવતની કથાનો રસિક બાનીમાં તે
સાર ૧૬ કલામાં સમાવી લિયે છે. ભાગવતશાસ્ત્રનો એનો અભ્યાસ
પરોપજીવી નથી; પં. બોપદેવે પાડેલાં પ્રકરણોનો તેણે બરોબર
અભ્યાસ કર્યો છે, એ એણે આપેલા પ્રકરણવિભાગ ઉપરથી
જાણી શકાય છે. સામાન્ય પૌરાણિકોને એની સૂઝ પણ નથી હોતી;
ભાગવતનો સાત પ્રકારે અર્થ હોઇ શકે, એ વસ્તુજ એમના અધિ-
કારની બ્હારની હોય છે. આ વસ્તુ ભીમે બરોબર પચાવી છે, એમ
હરિ. ષો. ક. ની બીજી કલાની છઠ્ઠીથી ૨૭મી કડી જોતાં માલુમ પડે છે.

ભીમે તેના આ કાવ્યનો આરમ્ભ ક્યારે કર્યો હશે ? તે ઉક્ત કાવ્યની ૧લી કલામા જણાવે છે કે,

"અહં બાલક નઇ બાલી બુદ્ધિ કિહા ગુણ પુરુષ પુરાણ;
જિહા મદર મર્દ્દન કરઇ, કવણ માત્ર પરમાણ? ૪૭
અહ બાલક નઇ બાલી બુદ્ધિ, કિહા એ ગર્પુર ગ્રંથ;
કીડી નઇ મુખિ કોહલૂં કહૂ કીણી પરિ છાજંત. ૪૮

આ બે કડી અને ૪૯મી કડીમા ' હૂં બાલક છૂં અને મારી બુદ્ધિયે બાલક છે,' એવૂ સૂચન કરે છે. અહીં 'બાલક બુદ્ધિ'ને માટે તો પ્રશ્નજ નથી રહેતો; કેમકે મનુષ્ય ગમે તેટલી ઉમરનો થાય, પરન્તુ 'બાળકબુદ્ધિ' રહેવા પામે છે. અહીં તો ભીમ તે ઉપરાત 'હૂ બાલક છૂ', એમ કહે છે. આ વસ્તુને સત્ય માનવામા આવે તો તેણે શાસ્ત્રાધ્યયન પૂર્ણ કર્યા પછી આ કાવ્ય રચના કરી હોય, એ ઓછૂં સમ્ભવિત નથી. તેણે ભાગવતને પચાવ્યું છે, એ નિર્વિવાદ છે. આમ[૧૪] સ. ૧૫૪૧મા એ હરિલીલાષોડશકલા રચે છે, ત્યારે તેની ઉમર લગભગ ૨૫ જેટલી હોય, એમ માની શકાય.

તેની બીજી કૃતિ પ્રબોધપ્રકાશ એ તો શ્રીકૃષ્ણ મિશ્રના પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટકનો ભાષાનુવાદ છે; એમા એણે પોતા તરફથી ખાસ વિશિષ્ટ ચમત્કૃતિ અર્પી નથી. અહીં તહીં એણે ઉક્ત નાટકના શ્લોકો ઉપરાત બ્હારના સુભાષિતોનો આશ્રય કર્યો છે; એટલા ઉપરથી એની વિષય ઉપરની પ્રભુતા અટકળી શકાય કેમકે એણે જ્યા જ્યા તેના ઊપયોગ કર્યા છે; ત્યા ત્યા તે કથાના પ્રવાહમા બરોબર વણાઇ જાય છે. હરિલીલામાં પણ તેણે અનેક સ્થળે આવી રીતે ભાગવતના ઉદાહૃત શ્લોકો ઉપરાત બ્હારના સુભાષિતો ચાતુર્યથી વણી લીધા છે. પ્રબોધપ્રકાશ તેણે સા. ૧૫૪૬ મા[૧૫]

૧૪. "સંવત પદર રહની વીસ, વરસ ઊપરિ એક ચ્યાલીસ "
[હરિ. લી. ષો. ક. ફલ શ્રુતિ ૮]

૧૫. "સંવત પન્દર રહની વીસ ષટ આગલા વરસ ચ્યાલીસ "
[પ્રબોધપ્રકાશ ૬—૭૨]

રચ્યો છે 'પ્રબોધપ્રકાશ' શબ્દ એને કાઇક પ્રિય હોય, તેમ લાગે છે તેનો તેણે હ લી લે કલામા બે સ્થળે ઉપયોગ કર્યો છે, બેશક પ્રબોધચન્દ્રોદયને ઉદ્દેશીને નહીજ, જેવા કે—

૧ "કરુ હૃદય પ્રબોધપ્રકાશ, ભીમ ભણઇ વિષ્ણુનુ દાસ"
[હ લે ક ૧-૧૨]

૨. "એહ માહિ અછઇ અમૃત, જિમ તિનિ તેન, દૂધ માહિ ઘૃત,
કાષ્ઠિ હુતાશન, પુષ્પિ વાસ, તિમ એહ મધિ પ્રબોધપ્રકાશ"
[હ લે ક-૧-૧૦૪]

ભાગવતમા "પ્રબોધપ્રકાશ"—જ્ઞાનોદય સૂચેલો છે, તેટલૂજ અહીં કવિને ઇષ્ટ છે, પરન્તુ ભવિષ્યમા એજ નામથી તેને પ્રબોધચન્દ્રોદયનો અનુવાદ કરવાનૂ દિલ થયૂ હોય, તે સમ્ભવિત છે. પ્રબોધચન્દ્રોદયનૂ અન્તિમ પરિણામ "પ્રબોધપ્રકાશ" છે, નકે એ બન્ને નામો પરસ્પર પર્યાયરૂપજ છે

આ બન્ને કાવ્ય ઉપરાતની તેની કોઇપણ કૃતિ અદ્યાપિપર્યન્ત જોવામા આવી નથી, અને આમ તેનો કવનકાળ સા ૧૫૪૧—૧૫૪૬ જેટલોજ અટકળી શકાય છે

૮. ભીમને કાવ્યરચનાની પ્રેરણા

હ લી લે કલામા **ભીમ** સ્પષ્ટ ઉલ્લેખે છે, કે ઉક્ત કાવ્યનો આરમ્ભ તેણે અજ્ઞાત બ્રાહ્મણ તરફથી મળેના **પૂર્વછાયા** અને તે પછીના આશીર્વાદથી ઉત્તેજિત થઇ કરેલો

"કારણ એહ વિમાસી કરી ભાવ ભગતિ મન માહિ ધરી,
આવી દ્વિજનઇ લાગુ પાઇ, મઝનઇ કીધુ બહુ પસાઇ ૬૬
કર જોડી બ્રાહ્મણ વીનવ્યા 'સ્વામી' મઝ ઉપરિ કરુ દયા,
મન માહિ ઉતકટા ઘણી, કથા કરેવા કેશવ તણી ૬૭
તહ્મારી અનુકપાયિકી ગાયસ ગુણ હૃ સુતદેવકી,
કથા ગ્યે રહિ વિચિ માહિ, પછઇ લોમ્હસાગત થાઇ" ૬૮
વનદૂ વચન મહારિ કહઇ "એ કથા અધવિચિ નવિ રહઇ,"
આણી રુદય વિચાર વિવેક, પૂરવછાયુ આપુ એક ૬૯

પૂર્વછાયુ

"સોલ કલા સંજીવની, બીજૂં બિંબ મયક,
પૂરી પાતકનાશની હુસઇ કયા નિકલંક." ૭

ચૂપૈ

વલી ઉપરિ આપૂં વરદાનઃ "પામીશ ધરણીધરનૂ ધ્યાન."
ત્રૂઠા દ્વિજ દીધી આશીષઃ "તુઝનઇ પ્રસન્ન હુસઇ જગદીશ." ૭
વિપ્રતણું વચન પામીઈ, કર જોડી મસ્તક નામીઈ;
તુ મઇ જાણી અક્ષરયુગતિ, પામ્યુ કેશવ તણી દૃઢ ભગતિ." ૭.

એ બ્રાહ્મણ ગુરુ પાસેથી મળેલા આશીર્વાદમા 'અક્ષરયુગતિ' નૂં સૂચન છે; એ ઉપરથી એમ અટકળી શકાય કે તેણે તેજ બ્રાહ્મણ પાસે રહી વિદ્યારમ્ભ કર્યો હોય; જ્યાથી તેને કાવ્યરચનાની પ્રેરણા મળેલી.

૯. ભીમનો ગુરુ

હરિ. લી. ધો કલામા એ ઉપર મુજબ બ્રાહ્મણના આશીર્વાદનો ઉલ્લેખ કરે છે, પરન્તુ ક્યાય પણ ગુરુના નામનો નિર્દેશ કરતો નથી. ૭ વર્ષ બાદ રચેલા પ્રબોધપ્રકાશના આરમ્ભમા તો સ્પષ્ટ સ્વરૂપે બે વ્યક્તિયો તરફનો તે આદર વ્યક્ત કરે છે.

श्रीमन्नारायणं देवं व्यासं गणपतिं गिरम् ।
पुरुषोत्तममानम्य विप्रं वेदान्तपारगम् ॥ १ ॥
(प्र)बोधचन्द्रोदयस्याहं यथाबुद्धि विवेचनम् ।
श्रीनृसिंहप्रसादेन करिष्ये नातिविस्तरम् ॥ २ ॥

[अ પ્રતિના તેમજ ब પ્રતિના પાઠની અશુદ્ધિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી પ્ર. પ્ર. ના આરમ્ભમા મુદ્રિત થયા મુજબનો પાઠ મેં અર્પેલો; પરન્તુ પાછળથી क પ્રતિ મળી આવતા ઉપર મુજબનો વધુ યોગ્ય પાઠ સ્વીકાર્યો છે. अ-क ની પુષ્પિકા કાવ્યને અન્તે જુઓ.]

આ મઙ્ગલાચરણમા વેદાન્તપારગ વિપ્ર પુરુષોત્તમ અને કૃપાશીલ શ્રીનૃસિંહને તે ઉલ્લિખિત કરે છે. અહીં એ ભૂલાવૂં ન જોઇયે કે વિપ્ર પુરુષોત્તમને એ નમસ્કાર કરે છે, તેનૂં સ્મરણ નથી

કરતો, એ વસ્તુ સૂચક છે; એટલે વિપ્ર પુરષોત્તમની આ જગતમાં સ્થિતિ ભીમના વખતમા છેજ; એ ભૂલાવું ન જોઇયે. સદ્‌ગતનૂંજ સ્મરણ હોઇ શકે;) જ્યારે પ્રબોધપ્રકાશ કરવામાં શ્રીનૃસિંહની તેના પર કૃપા છે. આ નૃસિંહ એ દશાવતાર માહેલા શ્રીનૃસિંહાવતાર નથી; કેમકે પ્ર. પ્ર. ના અન્તમા પ્રભાસપાટણ-સોમનાથપાટણના નરસિંહ વ્યાસનો ઉલ્લેખ કરે છેજ:

"તીરથ તિલક ક્ષેત્ર પ્રભાસ, ત્યાં વસઇ દ્વિજ નરસિંહ વ્યાસ"
તે ધરિ સેવક વૈષ્ણવદાસ, કીધુ એહ પ્રબોધપ્રકાશ."

[પ્ર. પ્ર. ૬-૭૪]

એક આશ્ચર્ય અહીં પ્રાપ્ત થાય છે કે આ બન્ને વ્યક્તિમાથી કોઇને એ ગુરુ તરીકે સમ્બોધતો નથી; પરન્તુ એ આશ્ચર્યનો એમ આપણે સ્ફોટ કરી લઇયે કે તેણે મર્ઝીમા બન્નેનો ઉલ્લેખ કર્યો હોવાથી એ ઉભય વ્યક્તિયો પાસેથી તેને જ્ઞાન મળ્યું હોય. વેદાન્ત-પારગ પુરષોત્તમ પાસેથી તેણે વેદાન્તજ્ઞાન મેળવ્યું દીસે છે, જ્યારે નરસિંહ વ્યાસ પાસેથી કોઇ જ્ઞાનનો ઉલ્લેખ તો નથીજ, પરન્તુ આશ્રય તો અવશ્યજ મળ્યો છે. નરસિંહની અવટંકે "વ્યાસ" છે; એ ઉપરથી એમ માનવા કારણ રૂહે કે પુરાણાદિકનો અભ્યાસ ભીમે તેની પાસેથી કર્યો હોય.

આ નૃસિંહ "વિષ્ણુભક્તિચન્દ્રોદય" નામના વિષ્ણુભક્તિ-નિરૂપક પ્રાચીન ગ્રન્થના કર્તા શ્રીનૃસિંહારણ્ય મુનિ કોઇ પણ રીતે હોવા સમ્ભવ નથી; કેમકે પ્ર. પ્ર. ના અન્ત ભાગમા ભીમ સ્પષ્ટ રૂપે 'પ્રભાસપાટણના નરસિંહ વ્યાસને ઘેર પોતે રૂહેતો હતો,' તે મતલબનો ઉલ્લેખ કરે છે; જે ઉપર ઉલ્લિખિત થઈ ચૂકયો છે. શ્રીઅમ્બાલાલ જાની[૧૬] આ મત ઉપર નામના સામ્યમાત્રથી આવ્યા હોય, તેમ લાગે છે; પરન્તુ ભીમનાજ શબ્દથી તે મતનૂં નિરસન થઇ જાય છે.

---

૧૬. હરિ. લી. ષો. કલા, ઉપો પૃ. ૧૧૨.

શ્રી જાનીજી એ નરસિંહ વ્યાસને ભીમના પિતા[૧૭] તરીકે પણ અન્યત્ર ઉલ્લેખે છે, પરન્તુ

" તીરથ તિનક ક્ષેત્ર પ્રભાસ, તિહા વસઇ દ્વિજ નરસિંહ વ્યાસ,
તે ઘરિ સેવક વૈષ્ણવદાસ કીધુ એહ પ્રબોધપ્રકાશ "
[પ્ર પ્ર—૬—૭૪]

—આ કડીમા નરસિંહ વ્યાસને ઘેર રહી ભીમે પ્રબોધ પ્રકાશ રચ્યો છે, એટલુંજ ધ્વનિત થાય છે 'તે ઘરિ સેવક' એ સ્થળે 'તેહ તણુ સુત' એમ કવિ બરોબર લખી શકે તેમ હતો, છતા નથી લખતો, એ વિચારણીય નથી ?

આ કડી ઊપરથી તો એટલુંજ ધ્વનિત થતુ લાગે છે કે પ્રભાસ પાટણમા તે નરસિંહ વ્યાસને ત્યા રહેતો અને ત્યા રહી શ્રીનરસિંહપ્રસાદેન[૧૮]—એ નરસિંહ વ્યાસની કૃપાયે કરી પ્રબોધપ્રકાશની રચના કરી આ રીતે ભીમના ગુરુસ્થાન પર વિપ્ર પુરુષોત્તમ અને નરસિંહ વ્યાસ આવે છે

શ્રી રામલાલ ચૂ મોદીયે આ પુરુષોત્તમ કોણુ હોઇ શકે, તેની સમ્ભાવના[૧૯] આપી છે સિદ્ધપુર પાટણના કાદમ્બરી ના અનુવાદક કવિ ભાલણનૂ ઉત્તરાવસ્થાનૂ નામ પુરુષોત્તમ હતૂ, એ વસ્તુ એમના "ભાલણુ" નામક મુદ્રિત નિબન્ધના અગ્રભાગમા આપેલા શ્લોક ઊપરથી સમજાય છે અને આ વસ્તુ સત્ય હોય તો બહુ આશ્ચર્ય પામવા જેવૂ નથી

એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઇ શકે છે કે ભીમે 'હરિલીલા-ષોડશકલા' તો સિદ્ધપુરમા રહીનેજ લખેલુ

" સિદ્ધિ ક્ષેત્ર માધવ સરસ્વતી, રુદ્રદેવ, શ્રીકર્દમ યતિ,
અનેક ગણેશ, ઇશ કેદાર ગોવ્ય દ સ્વામી ભક્ત સાધાર
[હ લી ષો ક ફલશ્રુતિ ૧૦]

૧૭ એજન પૃ ૧૦૬થી એઓ એ મત ઊપર આવ્યા છે
૧૮ પ્ર, પ્ર ૧-૨ ૧૯ 'કૌમુદી' માસિક માર્ચ ૧૯૩૧-પૃ ૨૨૨-૨૨૫

શ્રી અમ્બાલાલભાઇ સિદ્ધિ ક્ષેત્રને કેટલાક કારણો આપી પ્રભાસ પાટણ પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પરન્તુ તેમા મુખ્યત્વે ગણાવેલા દેવો સિદ્ધપુરનાજ હરે છે શ્રીમોદીની તદ્વિષયક દલીલો વધુ બન્ધબેસતી છે, એવૂ નિષ્પક્ષપાત દ્રષ્ટિથી જોતા મને જણાય છે

હા, એટલૂ મને યોગ્ય જણાય છે કે–શ્રી મોદી એવી મતનની કલ્પના[20] પર આવે છે કે–હરિ લી લા કનાના રચન વખતે ભાલણ જીવતો હશે, એટલે તેના આરમ્ભમા ગુરનો નામ આપ્યા વિના મજ્ભમ ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરન્તુ પ્રબોધપ્રકાશના રચન વખતે તે મરી ગયો હોવો જોઇયે, એટલે ત્યા આરમ્ભમા 'પુરુષોત્તમ' એ નામનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરે છે પરન્તુ મે ઊપર બતાવ્યૂ તે પ્રમાણે आनम्य શબ્દનો પ્રયોગ પુરુષોત્તમનૂ દુનિયામા ગેરહાજર હોવા કરતા હાજર હોવાપણુ અનેક અંશે સ્થાપિત કરે છ સદ્દગતનૂ 'સ્મરણ'જ હોઇ શકે [આ તાજ મેઇ ભ્રમથી अ ब પ્રાતના અશુદ્ધ પાઠને સુધારતા મેં ध्यात्वा પાઠ કલ્પેલો, પરન્તુ क પ્રતિનો શુદ્ધ પાઠ અને ब નો अनाद्यच એ અશુદ્ધ પાઠ आनम्यनૂ સમર્થ ન કરે છે, પુરુષોત્તમ 'ગુરુ' હતા તે अ નો वेदान्तपरम गुरुम् એ ૧ લી કડીના ચોથા ચરણનો પાઠ જણાવે છે] એટલે પ્રબોધ-પ્રકાશના રચન વેળા ગુરુનૂ આ દુનિયામા ન હોવાપણૂ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી

પ્રબોધપ્રકાશના રચનમા નૃસિંહના 'પ્રસાદ'નો આરમ્ભમા ઉલ્લેખ છે, તો પુરુષોત્તમના 'પ્રસાદ'નો નીચે પ્રમાણે અન્તમા

'અવીત સકલ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત, પ્રેમ અધિક ઊપજિ વેદાન્ત
શ્રીપુરુષોત્તમ તણા પ્રસાદ કીધુ એહ કથા અનુવાદ''
[પ્ર પ્ર ૬–૮૦]

આ રીતે જોતા પુરુષોત્તમ અને નરસિંહ વ્યાસ એ બન્નેનો સમાશ્રય ભીમે કરેલો દેખાય છે ભીમની કાવ્યપ્રવૃત્તિ જે બ્રાહ્મણના

૨૦ કૌમુદી–માર્ચ ૧૯૩૧, પૃ ૨૨૬

પૂર્વછાયાના પ્રદાન અને શુભાશીર્વાદથી થઇ છે, તે ગણુ છે, એ વસ્તુ શ્રી મોદીયે[21] બતાવી છે એમના મતે એ ભાલણ ઉર્ફે પુરુષોત્તમ હોઇ શકે ભાલણે દશમ સ્કન્ધમા 'મોન કલા' શબ્દનો કેટલેક સ્થળે (પદ ૪૯૬ વગેરેમા) ઉલ્લેખ કર્યો છે, માટે ભીમે પોતાના પ્રથમ કાવ્યનૂ નામ 'હરિલીલાવિવેક'ને બદલે 'હરિલીલા–ષોડશકલા' ગણ્યૂ, એમ માનવા કરતા તે અજ્ઞાત વિપ્રે જે પૂર્વ-છાયો આપ્યો, તેમા જે 'સોન કલા' શબ્દ છે, તેથીજ પ્રેરાઈ કાવ્યનૂ નામકરણ કર્યૂ, તે વધૂ સમ્ભવિત છે

અજ્ઞાત બ્રાહ્મણ 'મહારષિ' છે 'મહાકવિ' એવો પાઠ હ લી ષો ક ના ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૦૭) મા શ્રી જાનીયે આપ્યો છે, પરન્તુ હાથ પ્રતોમા ક્યાય નથી, તેમજ કાવ્યમા સ્વીકારેલા પાઠ (પૃ ૧૪) નીચે કશો ઉલ્લેખ નથી ભાલણ મહાકવિ મનાતો હોય, તેનો વાંધો નથી, પરન્તુ ભીમ તો પોતાના તે પ્રેરણાદાતા અજ્ઞાત બ્રાહ્મણને 'મહારષિ' કહે કે ઉત્તરાવસ્થાનો ભાલણ 'મહારષિ' ન સમ્ભવી શકે?

હ લી ષો કલા સિદ્ધપુરમા રચેલ હોવાથી, એમ માની શકાય કે–ભાલણ પાસેથી ભીમને વેદાન્તજ્ઞાન તેમજ હ લી ષો કલાના રચનની પ્રેરણા મળી હોય પુરુષોત્તમને માટે ભીમના હૃદયમા રહેલો ભાવ પ્ર પ્ર ના આદિ-અન્તમા પ્રાપ્ત છેજ

આમ તેનો વેદાન્ત ગુરુ પુરુષોત્તમ ભાલણ અને આશ્રયદાતા તેમજ પુરાણગુરુ નરસિંહ વ્યાસ હોય એમ ફલિત થાય છે

૧૦ ભીમનૂ વતન

ભીમ ક્યાનો? તેના બન્ને કાવ્યના રચનસ્થાન જુદા છે હરિ લી ષો કલા તેણે સિદ્ધપુરમા લખેલ છ, જ્યારે પ્રબોધ પ્રકાશ નિર્વિવાદ પ્રભાસપાટણમા લખેલ છે એ વસ્તુનો ઉલ્લેખ અનુક્રમે આમ પ્રાપ્ત છે —

---

૨૧. કૌમુદી માર્ચ ૧૯૨૧, પૃ ૨૨૨–૨૩

૧ "સિદ્ધિક્ષેત્ર માધવ સરસ્વતી, રુદ્રદેવ, શ્રી કર્દમ યતિ,
અનેક ગણેશ, ઇશ કેદાર, ગોપદ સ્વામી ભક્ત આધાર
સાનિધ્ય સમસ્ત વૈષ્ણવ તણી, કથા અનુપમ શોભા ઘણી,
હરિલીલા સોનકના નામ, વિષ્ણુભક્ત કરુ વિશ્રામ"
[હરિલીલાષો-શકલા-કલશ્રુતિ ૧૦, ૧૧]

૨ "ભવભયભંજન શ્રીભારતી, પમ્મ પ્રસાદ વહિ સરસ્વતી
શ્રી સોમેશ્વર નિજ આવાસ, શ્રુતિ માહિ બીજુ કૈલાસ
તીરથતિલક ક્ષેત્ર પ્રભાસ, તેહા વસઇ દ્વિજ નરસિંહ વ્યાસ
તે ધરિ સેવક વૈષ્ણવદાસ કીધુ એહ પ્રબોધપ્રકાશ"
[પ્રબોધ પ્રકાશ-૬-૭૩,૭૪]

પ્રથમના કાવ્યમા સિદ્ધપુરમા વૈષ્ણવો સમક્ષ તેણે કથા કરી બતાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે, જ્યારે બીજૂ કાવ્ય તેણે બીજા કૈલાસની જેને ઉપમા આપવામા આવે છે, તેવા સર્વતીર્થમૂર્ધન્ય પ્રભાસમા નરસિંહ નામક વ્યાસજીને ઘેર રહી રચ્યૂ છે બેશક તેણે સકલ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત પુરુષોત્તમ પાસેથી મેળવ્યા છે, તેમજ આ 'પ્રબોધચન્દ્રોદય'નો અનુવાદ પણ તે પુરુષોત્તમની કૃપાથી કર્યો છે

["અધીત સકલ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત, પ્રેમ અધિક ઉપરિ વેદાન્ત
શ્રીપુરુષોત્તમ તણા પ્રસાદ કીધુ એહ કથા અનુવાદ ૮૦
[પ્ર પ્ર ૬]

આટલાજ ઉલ્લેખ ઉપરથી જો નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિયે જોવામા આવે, તો ભીમનૂ નિવાસસ્થાન ન સિદ્ધપુર કરી શકે ન પ્રભાસપાટણ કરી શકે શ્રી અમ્બાલાલ જાની તેમજ શ્રી રામલાલ ચૂ મોદી એ બનેયે પોતપોતાના મન્તવ્યો પુરવાર કરવા સારી એવી ચર્ચા કરી છે, પરન્તુ એનો નિષ્કર્ષ તાણખેંચ સિવાય વિશેષ નથી આ માટે શ્રી મોદીયે ભાષાવિષયક વિચાર પણ કર્યો છે એમના ભાષા વિચાર ઉપરાત હુ અહીં કાવ્યબન્ધવિષયક વિચાર પણ ઉમેરવા માગૂ છૂ

ભીમના કાવ્યોની ભાષા જેને હું મધ્યકાલીન ગૂજરાતીની બીજી ભૂમિકા માનું છું, તે છે. ભીમના જમાનામા આ ભાષા સાહિત્યની ભાષા તરીકે લેખનમા સ્વીકારાયેલી હતી. એ બીજી મિશ્ર ભૂમિકામા લખાયેલા ગ્રન્થો છેક સા. ૧૬૨૫ પર્યન્ત જૈનેતર લહિયાઓને હાથે લખાયેલા મળે છે. ભાલણની પણ તેજ ભાષા હતી બેશક તેની કાદમ્બરીની ભાષા હું જેને મધ્યકાલીન ગૂજરાતીની ત્રીજી શુદ્ધ ભૂમિકા માનૂ છુ, તેમા અત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેજ સ્વરૂપમા દી બ કેશવલાલ હ ધ્રુવે એ કાવ્ય સમ્પાદિત કર્યું છે

ભીમે જે પ્રયોગો, જે શબ્દો અને ભાષા પ્રયોજ્યા છે, તે શિષ્ટોયે સ્વીકારેલી સાહિત્યની ભાષાનાજ છે એટલે શ્રી મોદી જે પ્રમાણોથી ભીમને ગૂજરાતમા ખેચવા માગે છે, તેનાથી ભીમ ગૂજરાતમા ખેચી શકાય તેમ નથી એકજ સાદુ ઉદાહરણ આપૂ નાકરે કર્મણિ ભૂતકૃદન્તમા આયૂને બદલે આણૂં પ્રત્યય સ્વીકાર્યો છે

" તે પાચે શત પાછતિ પડ્યા, જેહનુ જશ ત્રૈલોકિ
પાણડુ મૂઉ તે પોષાણૂ, જીવતુ હ રહ્યુ શોક "

[વનપર્વ-૨૦-૧૧]

—આ પ્રત્યય માત્ર કાઠિયાવાડમાજ, તે પણ દક્ષિણ અને પશ્ચિમમા તો સર્વત્રજ વપરાય છે, શુ આટલા ઊપરથી આપણે ના કરને વડોદરામાથી ઊચકી પરભારો ગિરનારના પ્હાડ ઊપર મૂકી શકિયે તેમ છિયે ?

તેમજ નરસિંહે હારમાળામા 'સમાયો' 'કમાયો,' પ્રયોગ, જે કેવળ ગૂજરાતમાજ વપરાય છે, તે કર્યો છે, માટે તેને કાઇ જૂનાગઢથી ખસેડી પાવાગઢ મૂકી શકાય તેમ નથી શ્રી મોદી ભવિષ્યમાળાના "બોલેસ" વગેરેમા 'યેસ' પ્રત્યય પર ભાર મૂકી સિદ્ધપુર અને વીસનગર—વડનગર તરફ વપરાય છે, એમ કહી ભીમને સિદ્ધપુરનો ઠરાવવા માગે છે

બેશક કૃષ્ણક્રીડાકાવ્યકાર કેશવરામ હૃદયરામે એક સ્થળે (સર્ગ ૨જો—કડી ૧૩ મીમા) 'મારયોસ' (=મારીશ એ અર્થમા) પ્રયોજ્યો છે. અહી એ બીજા પુરુષમા છે, અને કાઠિયાવાડમાં હજી પણ કેટલાક વૃદ્ધ નાગર સ્ત્રી પુરષો ભવિષ્યમા એ રૂપનો પ્રયોગ કરે છે.

શ્રી. મોદી 'પોલ' શબ્દનો કાઠિયાવાડમા પ્રચાર નથી, કહી **ભીમ**ને ગુજરાતમા ખેંચવા માગે છે, પરન્તુ પ્રભાસપાટણનો કેશવરામ હૃદયરામ કૃષ્ણક્રીડાકાવ્યમા 'મૂકય મૂકય, કરતા મુઈ, પડી તે પોલ મુઝાર.' (સર્ગ ૩-૬૨) એ રીતે 'શેરી'ના અર્થમા 'પોલ' શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

એથી ઊતરો એક પ્રયોગ બતાવૂં. શ્રી. મોદી **વિમલપ્રબન્ધ**-માનૂ 'રચેશિ' એ ભવિષ્યકાલીન રૂપનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ પ્રયોગ મધ્ય કાઠિયાવાડ (જેને અમે સોરઠના વતનીયો 'કાઠિયાવાડ' કહિયે છિયે—તે પ્રદેશ જૂનાગઢની પૂર્વ બાજૂના 'કાઠીના મુલક') મા અત્યારે પણ મોજૂદ છે 'હુ કામ નહી કરેશ,' 'આવવા દે તારા બાપને, હુ તને માર ખવરાવેશ,' વગેરેમા 'એશ'વાળૂ રૂપ પ્રયોજાય છે. આથી વિમલપ્રબન્ધકારને એ પ્રદેશમા થોડો ખેચી શકાય ? (સોરઠના ખારવા અને ભોઇયો સાર્વત્રિક રીતે અત્યારે તે રૂપ વાપરે છેજ.)

આ ઊપરથી એમ માની શકાય કે પ્રથમ ભાષામા પ્રચુર એવા રૂપો પાછળથી ઓછા પ્રયોગને લીધે પ્રાન્તીયતા ધારણ કરી લિયે છે; છતા વિશિષ્ટ પ્રયોગો નથી હોતા તેમ નથી.

એટલે **ભીમ**ને ભાષા પર વિચાર કરતા ગુજરાતમા ખેચી શકાય તેમ નથી. આ માટે તેનો કાવ્યબન્ધ નિહાળવાની પણ જરૂર જણાય છે.

કેશવરામ હૃદયરામે કૃષ્ણક્રીડાકાવ્યમા જે પદ્ધતિ સ્વીકારી છે, એ પદ્ધતિ **ભીમ** સિવાય બીજા કોઇમા જણાતી નથી. નત્રી

શોધ પ્રમાણે એના કોઈ કાવ્ય મળી આવે તો જુદી વાત છે કર્મણના સીતાહરણમાં શ્લોક કોઈક કોઈક સ્થળે ઉદ્ધૃત થાય છે, પરન્તુ એ દોહા—ચોપાઈના ઉપરાંત પવાડ, કિંવા "સવૈયાની ચોપાઈ દાવરી"-નો ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે કેશવરામ અને ભીમ મોટે ભાગે પૂર્વ-છાયા (દોહરાનું કાઠિયાવાડી કવિયોએ પ્રયોજેલું નામ) અને 'ચાલ' ચોપાઈનો પ્રયોગ કરે છે એ ઉપરાંત દુહા—એ મથાળે સોરઠાઓ આપે છે આ સોરઠાઓનો પ્રયોગ કેશવરામ અને ભીમ સિવાય અન્યના કાવ્યોમાં નથી એમ અત્યાર સુધીના જોયેલા કાવ્યસાહિત્ય પરથી જણાય છે કાવ્યબન્ધ આમ તેને કાઠિયાવાડ તરફ ખેંચે છે

બન્ને કવિઓ ગર્ભમતિ માટે સ્નાત્ર ઊતારવાનો ઉલ્લેખ કરે છે (ભીમનો પ્ર પ્ર ૧-૨૪ અને કેશવની કૃષ્ણ ક્રી કા ૪૦-૧૨૭) બન્ને કવિઓ પ્રભાસને કૈલાસની ઉપમા આપે છે. પ્ર-પ્ર ૬—૭૩ અને કૃષ્ણ ક્રી કા—૪૦-૧૧૯)

હરિલીલા શબ્દથી કેશવરામ પરિચિત છે —

' મુ. મદન કર્યું મુરલી, સાયર સચોચ્ય,
ત્યમ ઈ હરિલીલા કહું મેદિકી પ્રાકૃત મંચ
[કૃષ્ણ કા ૨—૫૩]

કેશવરામે જ્યારે માત્ર ભાગવત દશમસ્કંધાન્તર્ગત 'હરિલીલા' આપી છે, ત્યારે ભીમ આખા ભાગવતની સમગ્ર હરિલીલા આપે છે એ બન્ને પર બોપદેવના 'હરિલીલાવિવેક' એ ગ્રન્થની અસર છે, અને આ વાત કાંઈ ખરું દે કે જો પ્રભાસમાંજ બન્ને રહેતા હોય તો હરિલીલા એક જ ગુરુ પાસેથી વા ભિન્ન ગુરુ પાસેથી શીખવાનો બન્નેને લાભ મળ્યો હોય કેશવરામ વિપ્રના પ્રસાદથી કાવ્યરચના કરે છે, ભીમ પણ વિપ્રની કૃપાથી અને તેની પાસેથી મળેલા પૂર્વછાયાથી કાવ્યરચના કરે છે પ્રભાસપાટણના એ નરસિંહ વ્યાસ-ની કૃપા તો કારણભૂત નહીં હોય ને ? પ્રત્યક્ષ કોઈ પુરાવો નથી

બન્ને સંસ્કૃત ભણ્યા છે; એ એમના કાવ્યો પરથી જણાય છે: અને બન્નેયે યાત્રાઓ પણ કરી દીસે છે.

ભીમને કાઠિયાવાડની મહત્તાનો પક્ષપાત મને એક સ્થળે જણાયો છે. રુક્મિણી વિદર્ભ દેશની હતી; અને કેશવરામ કૃષ્ણ. ક્રી. કાવ્યમાં તેવૂંજ બતાવે છે; રુક્મિણીના લગ્નનો પ્રસંગ દ્વારિકામાંજ તેણે આપ્યો છે, જ્યારે ભીમ—

"દ્વારાવતી ભણી સાચરયા કેશવ બલભદ્રવીર,
પુહુતા તે માધવપુરી, નગરી વસઇ સાગરતીર.
તિહાં મહાનદી મધુમતી, અતિ ઉછવ રૂપિણીવન માહિ,
હાથ મેલાવુ હરિતણુ, હુઇ રાણી રુક્મિણી વિવાહ."

[હરિ. પો. કલા. ૧૪-ધવલ ૫ મું]

એ પ્રમાણે માંગરોલથી ૧૬ માઇલ ઉપર અત્યારે પોરબન્દરની હદમાં આવેલા માધવપુરમા લગ્ન થયાનો ઉલ્લેખ કરે છે.

માધવપુરમા માધવરાય-ત્રીકમરાયનું ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ મન્દિર આવેલૂં છે અને દરસાલ ચૈત્ર સુદિ ૧૨-૧૩ નો મેળો ભરાય છે અને "રુક્મિણી વિવાહ" ધામધૂમથી ઉજવાય છે; મધુમતી નદી પણ ત્યાથી અર્ધો માઇલ છેટી છે; રૂપિણી વન પણ મોજૂદ છે; અત્યારે પણ ૨૫-૫૦ ગાઉથી લોકો એ વિવાહમા ભાગ લેવા આવે છે.

હરિ. પો. કલા સિદ્ધપુરમા બેઠા રચાતા છતા ભીમ કાઠિયાવાડમાના એ તીર્થથી પૂરો વાકેફ છે.

આ પ્રમાણે જોતાં તે ગૂજરાત કરતા કાઠિયાવાડનો વધૂ સમ્ભવિત છે; ગૂજરાતમા સિદ્ધપુર એ આવ્યો છે અને પુરુષોત્તમ પાસે વેદાન્તજ્ઞાન પણ તેણે મેળવ્યૂં છે, એ પણ નિર્વિવાદ છે.

કાઠિયાવાડમા એ કાળમા વિષ્ણુભક્તિનો જુવાળ વિસ્તૃત થતો જતો હતો, તેનો સારામા સારો પુરાવો ભીમના બન્ને કાવ્યો અને કેશવરામનૂં કૃષ્ણક્રીડાકાવ્ય છે. નરસિંહનો વૃદ્ધમાન્ય કાળ પણ એજ છે.

આમ એ પ્રભાસપાટણ–સોમનાથપાટણનો વતની હોય, એ વધૂ સમ્ભવિત છે.

તેનાં કાવ્યોમા હરિ. પો. કલા તેની લેખનશક્તિનો પુરાવો છે; કેમકે તેણે ભાગવતના આખા કથાનકને સરળ ભાષામા ઊતારી લીધેલ છે; બેશક કેશવરામના કૃષ્ણક્રીડાકાવ્યની હરોળમા તો તે ઊભી શકે તેમ નથી. તેની અનુવાદશક્તિનો પ્રબોધપ્રકાશ પુરાવો પૂરો પાડે છે. હરિલીલામા પણ તે શક્તિ સ્પષ્ટ છેજ.

ઉપસંહાર

આવા એક યોગ્ય કવિને હાથે રચાયેલા કાવ્યને પ્રથમવાર ગૂજરાતી જનતા સમક્ષ મૂકવાનો લાભ મળે છે. આ કાવ્યનું સમ્પાદન કેવા મચ્યોગોમા પ્રાપ્ત થયું છે, તે પ્રસ્તાવનામાં મારા મિત્ર રા. હીરાલાલ પારેખે જણાવેલી હકીકતથી જાણવામાં આવશે. ગૂ. વ. સો. ના સંગ્રહમાની અ–બ બન્ને પ્રતિઓ અપૂર્ણ હતી અને આ કાવ્ય અપૂર્ણ દશામાજ છપાત; પરન્તુ મારા મિત્ર રા. અમ્બાલાલ જાની પાસેથી સાં. ૧૫૫૩ જેટલી જૂની પ્રતિ ઉપરથી ઊતારેલી પ્રેસ કોપી ક પ્રાપ્ત થતા આજે સમ્પૂર્ણ કાવ્ય અર્પવા શક્તિશાળી થઈ શકાયું છે.

ભાષાની દૃષ્ટિયે આ કાવ્ય મહત્ત્વનું છે. તેમા કેટલાક જૂના પ્રયોગો–રૂપો સંગ્રવાઇ રહ્યાં છે. પરિશિષ્ટ ૩ જમા આપેલા શબ્દ કોશથી તેનો ખ્યાલ આવી શકશે. છેવટ ૧૦૨–૧૦૩ પૃષ્ઠ ઉપર આપેલ **સૂચના** અને **શુદ્ધિપત્ર** ઉપર પ્રથમ ખ્યાલ આપીને પછી કાવ્ય વાચવા વીનતી છે.

અન્તે આ કાવ્યના સમ્પાદનમાં જેઓ જેઓ તરફથી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષરૂપે પુસ્તકસ્વરૂપે મદદ મળી છે, તે સર્વેનો સપ્રેમ આભાર માની આ મારો પ્રયત્ન 'ગુર્જરી દેવી'ના ચરણારવિન્દમા અર્પી કૃતકૃત્યતા અનુભવવાની તક લેવું છું.

श्रीकृष्णः।

સોમનાથપાટણ-નિવાસી દ્વિજકવિ ભીમ-વિરચિત

પ્રબોધ-પ્રકાશ

પ્રથમ અઙ્ક

[પ્રસ્તાવના]

श्रीमन्नारायणं देवं व्यासं गणपतिं गुरुम् ।
पुरुषोत्तमनामानं ध्यात्वा वेदान्तपारगम् ॥१॥
(प्र)बोधचन्द्रोदयस्याहं यथाबुद्धि विवेचनम् ।
श्रीनृसिंहप्रसादेन करिष्ये नातिविस्तरम् ॥२॥

पूर्वछायु

ભાષાનૂં કારણ નહીં, કારણ અર્થવિશેષ.
સમ્યક એહ ઊપરિ કહૂ પિઙ્ગલ-ગાથા એક. ૩

॥ગાથા-तयापि अर्थविसेसो केवलभासा जाइ होइ सा होइ।
तजय दोससमूहं अज्जो उत्तम-पिङ्गलं भणिय ॥४॥ (अ)
[संस्कृतेन हि दुर्बोध, प्राकृते हि विवेचनम् ।
वासुदेवपरत्वेन भाषा, किं किमिहोच्यते ॥४॥ (ब)]

યે અજ્ઞાનિ ઊપજઇ વિશ્વચરાચર શૂર,
કિરણ વિષિ દીસઇ યથા મધ્ય દિવસ જલપૂર. ૫
યેહનૂં સ્વરૂપ વિચારતા મોહ નિવર્તઇ એહ,
કુસુમ તણી માલા વિષઇ યથા ભુજઙ્ગમ-દેહ. ૬

---

૧. a गिर अ. c विष्णुविप्र अ, मनाव च ब. d. वेदान्त-
परमं गुरु अ. ३. c. એ બ. d. ગાહા બ. ૬. a જાણતા અ.

તે હરિ સદા ઉપાશીઇ આતમ-બોધ અગાધિ,
સનાતન્ન આનન્દઘન વર્જિત-અખિલ-ઉપાધિ. ૭

[मध्याह्नार्कमरीचिकास्विव पयःपूरो यदज्ञानतः
खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्यमुन्मीलति ।
यत्तत्त्वं विदुषां निमीलति पुनः स्रग्भोगिभोगोपमं
सान्द्रानन्दमुपास्महे तदमलं स्वात्मावबोधं महः ॥१॥ (ब)]

શાસ્ત્રસમ્પત્તિ-ગુરુવચનિ આતમતત્ત્વ અનન્ત,
અનુભવતાં જાણઇ યતિ શમ-દમ-સાધનવન્ત. ૮

શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વૈરાગ-અતિ, ધ્યાન, વિચાર, વિવેક,
સાધન વિના ન પામીઇ જોતા જન્મ અનેક. ૯

શઙ્કર કરુણાકર તણું પ્રણમીજઇ પદદ્વન્દ્વ,
જેહની અનુકમ્પા કરી આપતિ-પરમાનન્દ. ૧૦

(અમૃત ઉદરિ જિ સુર તણઇ, તોહિ તેહ મરન્ત,
કણ્ઠિ હલાહલ વિષ વહઇ, જય જય તે જીવન્ત. બ)

ત્રીજા લોચનનઇ મિશઇ લલાટિ પાવક-રૂપ
પરમ તેજ પરગટ કરયૂ, જાણે જ્યોતિ-સ્વરૂપ ! ૧૧

જય, જય, જય, જગદીશ્વરી ! ઉમયા ઉજ્જ્વલ-અઙ્ગિ,
આદિ શક્તિ અન્તરિ રહી આલિઙ્ગી શિવઅઙ્ગિ ૧૨

અન્તર મારુત-નિયમના નાડી સૂક્ષ્મ તજ,
બ્રહ્મ-રન્ધ્ર-ગુરુ-મુખિ કરી જાણઇ યોગીજન્ન. ૧૩ (૩

[अन्तर्नाडीनियमितमरुल्लङ्घितब्रह्मरन्ध्रं
स्वान्ते शान्ति प्रणयिनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् ।
प्रत्यग्ज्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टलालाटनेत्र-
व्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः ॥२॥ (ब)

૯. d. અનુભવતાં જાણિ જયતિ. બ.

પૂર્વછાયા

પ્રાણ-પવન મન સમરસઇ અનુભવ કરતા એહ,
સિહિયઇ પરમાનન્દનુ વાધઇ મદા સનેહ. ૧૪
મુગતિ-મૂલ એ શાન્તરસ નવ રસનઇ ધુરિ યેહ,
મોક્ષપણઇ તે(ણઇ) કારણિ બોલિસુ મહિમા તેહ. ૧૫
આગઇ નાટક બોલિયાં કવિજન બહુ મહિમાઇ,
વલી કિશા કારણિ કરી કીધુ તહ્નો ઉપાઇ ? ૧૬
વિવેક વિચાર વિસ્તરઇ ત્યજઇ મહામ્હો-દમ્ભ,
સીમ ભણઇ તે(ણઇ) કારણિં એ ગ્રન્થ તણુ આરમ્ભ. ૧૭
સાભલતા સુખ પામીઇ; ભણતા દુઃખ સવિ જાઇ;
એહનુ અર્થ વિચારતાં મતિ અતિ નિર્મલ થાઇ. ૧૮
અહિનિશિ અવિલોકન કરઇ એહ **પ્રબોધપ્રકાશ**,
તે નર નારાયણ તણું પામઇ પદ અવિનાશ. ૧૯
વિચિત્ર પદ કીજઇ કથા, જુ નહીં ગુણ-ભગવાન,
(તુ) નીરસ તે શોભઇ નહીં, ઘૃત વિણ યમ ભોજન. ૨૦
અબદ્ધપદ પાવનકથા યે હરિ-ગુણ ગાઅન્તિ,
ગર્ઙ્ગા ભલઇ સવાદલા હરિશિરિ જાઇ ઢલન્તિ. ૨૧
કલિમલક્ષાલણ, ભયહરણ ચતુર્ભુજ તણા ચરિત્ર,
કરોસ કથા તિણઇ કારણિ વાણી હોઇ પવિત્ર. ૨૨
જપ-તપ-તીરથ-વ્રત કરયા, વાપી કૂપ-આરામ,
યાગ-દાન-વિદ્યા-વિભવ યે મુખિ શ્રીહરિ-નામ. ૨૩
શ્લોક કહૂં તે જાણિના એહજ નાટક માહિ,
સ્મૃર્તિ બોલિસ ય્હાં ય્હા [રિહઇ], ત્ય્હા ત્ય્હા શબ્દ તથાહિ. ૨૪

---

૧૪. c. સહયઇ આ. સિદ્ધિજિ. બ. ૧૫ d. બોલીશ. બ. ૧૭. તે કારિણિ એ ગ્રન્થના **સીમ** ભણિ પ્રારમ્ભ. બ ૧૮. b. ભવદુઃખ જાઇ. બ. ૨૦. a. પાવન કથા. આ. ૨૧. c. ગઙ્ગભિલ્યાં વાહોલિઆં, બ. ૨૨. c. કરિશ. બ. ૨૪. a. કરૂ. બ. c. સમિત સુલીશિ. બ. d. અર્થજ થાશિ. બ.

ચુપઇ

નાયક નન્દી રઙ્ગાચાર; ઉત્તમ મધ્યમ પાત્ર વિચાર.
લઘુ-ગુરુ-ગણ-પિઙ્ગલ પ્રસ્તાવ, નાટકભેદ ન જાણું ભાવ. ૨૫
વિષ્ણુભક્તજન તણા પ્રસાદિ **પ્રબોધચન્દ્રોદય**-અનુવાદ,
કહેઉંસ વિચાર માગ સંક્ષેપ. પણ્ડિત ગ્મે કરુ આખેપ ! ૨૬
જ્યહાં મોટા કવિ રવિ ઉદ્યોત, ત્યહાં હૂં કવણ માત્ર ખદ્યોત ?
માણિકજમલી ગુઞ્જા યથા. દોષ મ દેશું દેખી કથા. ૨૭
વૈકુણ્ઠપતિ પુરશોત્તમ એવ અવતરિઆ હરિ ઘરિ-વસુદેવ
કણ્ટક કંસ મહારિપુ મારિ ઉગ્રસેનનઇ ગર્જિ ખિમારી. ૨૮
જરાસન્ધ, સાલ્વ, શિશુપાલ, ભીષ્મ, દુર્યોધન ભૂપાલ,
દરશનમાત્ર હરેયા ને આઇ, દીધૂ રાજ યુધિષ્ઠિર રાઇ. ૨૯
અવની કેરુ ભાર ઊતારિ આવ્યા હરિ દ્વારિકા મઝારિ.
સિંહાસણિ સોહઇ સામથા. દિન દિન દીપઇ ચડતી કથા. ૩૦
નવનિધિ-પૂરિત દ્વારામતી, ભવ-આમય ભેષજ ગોમતી
શ્રીજસવન્ત સન્ત પ્રતિહાર, ઇહિનિશિ ઉચ્છવ મઙ્ગલચાર. ૩
સભા માહિ બઇઠા ધરિ ધીર છપનકોડિ કુલ યાદવ વીર.
સુભટ મહાભટ સમરથ શૂર, નિજ સેવક ઉદ્ધવ, અક્રૂર. ૩
રાજા ગુણસાગર ગોવ્યન્દ શ્રીપતિ પૂર્ણ-પરમાનન્દ
ધર્મશિલા હરિ આગલિ સાર રચિયૂ નાટક કરી વિચાર. ૩
નટી સરીસુ રઙ્ગાચાર, વાદ અનોપમ, અર્થ અપાર,
તેહ કથા બોલઇ હરિદાસ નાટક **પ્રબોધચન્દ્ર-પ્રકાશ**. ૩
સૂત્રધાર કહિ સાભલિ, **નટી**[1] ક્ષણક્ષણ યીવિત જાઇ ઘટી,
તે(ણઇ) કારણિં સેવુ ભગવાન, સમરથ સ્વામી સાવધાન ૩

---

૨૫ c લહુ બ ૨૬ c કહીશ કથા. બ ૨૮. c કણ્ટકશકટ કેસરિપુ, બ. ૩૦ d ચઢતી, બ ૩૧. a. પૂરણ બ. b. આમિ બ ૩૨ a ધુરિ બ.

નિર્વિશેષ ચૈતન્ય અવિકાર, ઉન્મદશિરિ તે કૃષ્ણાકાર,
નટવતરૂપ ધરયૂ શ્રીરંગ, અન્તરયામી એહ અલિંગ ૩૬

પૂર્વછાયા

અસમ્ભાવિ એહૂનૂ કિશ ? **નટી** કહઇ **સૂત્રધાર** !
એહના ગુણ જાણઇ નહીં કરતા વેદ વિચાર ૩૭
હરિ આગલિ નાટક રચ્યૂ ધર્મશિના ધુરિધીર,
તુ આપણિ નહીં નાચીઇ, પુનરપિ ધરી શરીર ? ૩૮

ચુપઇ

વચન કહઇ વલી **રઙ્ગાચાર** પરહિત-કારણિં હરિ-અવતાર
મત્સ્યરૂપિ શઙ્ખાસુર મારિ, બ્રહ્મા સૂપ્યા વેદ ચ્યાર ૩૯
કૂરમ-પૂઠિ મેદિની ધરી, ચૌદ રતન મથ્યા શ્રીહરિ
વારાહ વિષ્ણુ રૂપ સેવતા, લાગ ભાગ પામ્યા દેવતા ૪૦
હિરણ્યકશ્યપ વૈષ્ણનશૂ વાદ, પીડ્યુ તેણઇ પુત્ર પ્રહ્લાદ
રૂપ ધરયૂ હરિ નર-કેસરી, નિજ સેવકની રક્ષા કરી ૪૧
વામનરૂપ ધરી ગોપાલ, બલિરાજા થાપ્યુ પાતાલિ
પરશુરામિ ક્ષત્રી નિર્જણી દીધા બ્રાહ્મણ વસુધા-ધણી ૪૨
શ્રી રામઇ રાવણરિપુ હતિ નગર અયોધ્યા આણી સીત
કૃષ્ણે મલ્લ-માણ મોડિઆ માઇ-બાપ-બન્ધન છોડિઆ ૪૩
ભાર ઉતારુ, મારુ કંસ, રાજા સોમ વધારુ વંશ
નર અસુર વપુ કરુ વિછોહ, યથા વિવેકઇ ચીતુ મોહ ૪૪
સાભલિયૂ તે વચન વિરામ ક્રોધ કરીનઇ બોલ્યુ કામ
કવણ સુભટ છઇ એ(ણઇ) સંસારિ યે મઝ સ્વામિ મનાવઇ
હારિ ? ૪૫
કોપ્યુ દેખી મન્મથ મારિ **નટી** સહિત ચ્યુ **રઙ્ગાચાર**

[વિષ્કમ્ભક]

કામિનીકણિર અનિઙ્ગિત હાથ, સભા માહિ આવ્યા **રતિનાથ** ૪૬

---

૩૮ તે બ્રાહ્મણ, બ. વિચાર બ.

રાતાં લોચન, મદઘોલન; રૂપઇ મોહિ ત્રિભોવન-જન.
અબલા અંગ સંગ ઉલ્લસઇ; કુહુદિશિ જોઇ હરષ હસઇ. ૪૭
કરિ ધરિ કૂચ, મૂછ વલ ભરઇ; ક્રોધ સહિત વાણી ઉચરઇ:

[उत्तुङ्गपीवरकुचद्वयपीडिताङ्ग –
मालिङ्गितः पुलकितेन भुजेन रत्या ।
श्रीमाञ्जगन्ति मदयन्नयनाभिरामः
कामोऽयमेति मदघूर्णितनेत्रपद्मः ॥ १० ॥]

કિહાં ગયું તે પાપાચરણ, યેણઈં કહ્યું મોહનૂં મરણ ! ૪૮
રૂપ અનોપમ ચમ્ચમ નારિ; નમતા પીનપયોધર ભાર.
સોલ કલા, મુખ નિશુ મયંક, કટિતટિ ઝટિત કેસરી લંક. ૪૯
હરિણાખી હંસગામિની, યૌવન મદમાતી કામિની.
દાડિમ-કલી દન્ત નિર્મલા; અધર સુરંગ અહિં કોમલા. ૫૦
કુંડલ, હાર, ચીર, ચૂનડી; અગનહિ મણિમણ્ડિત રાખડી.
સવિ શણગાર કરી આચરી, કામસહિત સોહઇ સુન્દરી. ૫૧
રતિપતિ કરઇ વિનોદઇ વાત, કુસુમધનુષ નિજ મોહિતનાદ;
વસન્ત આગલ આગમ અનેક; આજ ચીરનાં કિશુ વિવેક ! ૫૨

[रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयना गुञ्जद्द्विरेफा लताः
प्रोन्मीलन्नवमल्लिका सुरभयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः ।
यद्येतानि जयन्ति हन्त परितः शस्त्राण्यमोघानि मे
तद्भोः कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः ॥११(अ)]

[अपि यदि: विशिखा शरासनं वा
कुसुममयं ससुरासुरं तथापि ।
मम जगदखिलं वरोरु नाहा-
मिदमतिलङ्घ्य धृतिं मुहूर्तमेति ॥ १३ ॥]

વિશ્વામિત્ર, પરાશર ઋશિ, મુઝઆઇ કાંપઇ સુર તેત્રીશ.
અહ્મા લોકપિતામહ જેહ, પુત્રી સરિસુ કરયુ સનેહ. ૫૪
ઇહિલ્યા સરિસ વિગુતુ ઇન્દ્ર. ગુરુનારીશું રમિઉ ચન્દ્ર.
ત્રિભોવન કોઇ નથી તે સહી, જે માદૂરઇ વશિ આવઇ નહીં. ૫૫

[अहल्यायै जारः सुरपतिरभूदात्मतनयां
प्रजानाथोऽयासीदभजत गुरोरिन्दुरबलाम् ।
इति प्रायः को वा न पदमपथेऽकार्यत मया
श्रमो मद्बाणानां क इव भुवनोन्माथविधिषु ॥१४॥ (व)]

પૂર્વછાયુ

રતિ કહિઃ કિમ હારશઇ જેહનઇ સુભટ વિચાર,
સત્ય, અહિંસા, દમ, દયા, બ્રહ્મચર્ય-વ્રત સાર ? ૫૬

ચુપઇ

કામ કહઇઃ માહૂરૂં બલ ઇશ્યું, બ્રહ્મચર્ય મઝ આગલિ કિશ્યું ?
ક્રોધ અહિંસા ટાલઇ શોભ; સત્યાદિક કિશા ન્હા લોભ ! ૫૭

[अहिंसा कैव कोपस्य ब्रह्मचर्यादयो मम ।
लोभस्य पुरतः केऽमी सत्यास्तेयापरिग्रहाः ॥१५॥ (व)]

તાં લગઇ સાહસ કુલ-આચાર, તા લગઇ વિદ્યા વિનય વિચાર,
તાં લગઇ સંયમ ગુણ વિન્નાન, તા લગઇ પણ્ડિતનૂં અભિમાન. ૫૮
સુલલિત શામા નવયૌવના, સકલ સુચર્ક્ અર્ક્-સર્ક્ના,
લજ્જાસહિત નયન-સન્ધાણુ જ્યં લગઇ હૃદય ન વાજઇ બાણુ. ૫૯

[प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसम्भवस्तावत् ।
निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षीणाम् ॥१६॥ (व)]

પૂર્વછાયુ

કર જોડી કામિની કહઇઃ સાભલિ કારણ, કન્ત !
તૂં કિમ ચંપિસિ તે યતિ, યે છઇ સાધનવન્ત ? ૬૦

ચુપઇ

કામ કહઇઃ રે આંભલિ, રતિ ! મઇ વશિ કીધા જઙ્ગમ યતિ.
ઉદાસ મુનિ 'મસવાસી નારિ, બ્રહ્મચારિ મનાવ્યા હારિ. ૬૧
વનિ વસઇ, ફલ કરઇ આહાર, તે ઋષિશું મઇ ચૂક્વ્યા વિચારિ.
વાંછિત ભોજન મન્દિર-વાસ, તે ચંપતાં કિશુ આયાસ ? ૬૨

[(विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्बुपर्णाशना-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सुदृढं पयोदधियुतं ये मानवा भुञ्जते
तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत् सागरे
॥१॥) (ख)]

પૂર્વછાયુ

રતિ કહઇઃ પતિ ! સાભલુ, જપ-તપ, નિજ મનિ ધ્યાન,
તાહરૂં બલ કાંઇ નહીં, ઞ્હા પરમારથ-સ્થાન. ૬૩

ચુપઇ

કામ કહઇઃ મઝ સહજ સ્વભાવ, વળી વલી શૂંપાઇ કિશું કહાવિ?
હું ઞ્હા અધખણુ કરૂં પ્રસઙ્ગ, તેહનઇ ધ્યાનધારણા-ભઙ્ગ. ૬૪
તાં લગઇ સુખસમ્પત્તિ નિજ ન્યાન, તાં લગઇ જપતપ નિજ મનિ ધ્યાન,
તા લગઇ પરમારથ વાઙીઇ, જાં લગઇ હું ન આવૂં હૈઇ. ૬૫

પૂર્વછાયુ

આભલિ, સ્વામી ! રતિ કહઇ, ગોઝ તણાં નિજ અઙ્ગ,
ઞ્હાં આદિ પ્રદિનિશિ વસઇ, ત્હાં તૂં કિશુ, અનઙ્ગ ? ૬૬

---

૬૪. b. મૂં પા બિરયૂં. અ. મૂંગઝ. અ. ૬૫. b. હુંઅ. બ.

ચુપઇ

કામ કહઇઃ મુઝ નામ અનઙ્ગ, માહૂરઇ આદ અનોપમ અઙ્ગઃ
નારીનૂં સમરણુ મન હરઇ; યોગવિયોગ એકલૂં કરઇ. ૬૭
[सन्तु विलोकनभाषणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भाः ।
स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥१६॥ (ब)]
બીજાં સાત અઙ્ગજ ગરઇ, તે માહિ સઙ્ગતિ સર્વસ હરઇ.
ચોગારૂ પડઇ નિરવાણિ,–सौभरि–વાણી વિષ્ણુ પુરાણિ. ૬૮
[(तथाहि--निःसङ्गता मुक्तिपदं यतीनां
सङ्गादिदोपात्प्रभवन्ति दोषाः ।
आरूढयोगोऽपि निपात्यतेऽधः
सङ्गेन योगी, किमुताल्पसिद्धिः ॥२॥) (ब)]
વિવેક તણા સુભટ વરવીર, સત્ય, દયા, દમ, સાહસ ધીર;
માહૂરૂં કામ નામ જુ ધરૂં, તુ તે અધર્મનઇ વશિ કરૂં. ૬૯

પૂર્વછાયુ

મઇ આગમ ઇમ સાભલ્યૂં, રતિ કહઇઃ સુણિ, સ્વામિ !
વિવેક મોહ કુટમ્બ તણી, ઉત્પત્તિ એકઇ ઠામિ. ૭૦

ચુપઇ

કામ કહઇઃ સાભલિ, ભામિની ! અહ્મ ઉત્પત્તિ–કારણ, કામિની!
પૂરવ કથા યથા વિસ્તાર, અનાદિ એક અનન્ત અપાર. ૭૧
પુરષ સ્વભાવઇ અછઇ અસઙ્ગ, તથાપિ માયાસરસુ સઙ્ગ,
તેહ્નઇ' મન નામઇ સુત સાર, કીધુ તેણઇ સકલ સંસાર. ૭૨
[सम्भूतः प्रथममहेश्वरस्य सङ्गा-
न्मायायां मन इति विश्रुतस्तनूजः ।
त्रैलोक्यं सकलमिदं विसृज्य भूय-
स्तेनायो जनितमिदं कुलद्वयं नः ॥१७॥]

---

૭૧. ૭. પિતા કારણુ. અ.

મનનઇ હોઇ ગુણવન્તી કનત્ર, અધિક પ્રેમ તે માહઇં અત્ર
પ્રવૃત્તિ પટરાણિ અવધારિ, નિવૃત્તિ અણમાનીતી નારિ ૭૩
પ્રવૃત્તિ તણુ મોહ પરિવાર, નિવૃત્તિ તણુ વિવેક વિચાર
વિવેક અઘ્નનઇ સગપણુ સહી, પિતા એક માતા જૂજુઇ ૭૪

પૂર્વછાયુ

રતિ કહઇ પતિ ! વીનતી સ્વામી ! કુરુ પ્રબોધ,
કારણુ કિશ્ન કુટુમ્બશ્ન, માહોમાહિ વિરોધ ? ૭૫

ચુપઇ

કામ કહઇ એ સહજ વિરોધ, આગઇ કૌરવ-પાણ્ડવ યોધ
ખિતિ કારણિ સેના સામટી, અષ્ટાદશ ક્ષોહૂણિ આવટી ૭૬

[एकामिषप्रभवमेव सहोदराणा-
मुज्जम्भते जगति वैरमिति प्रसिद्धम् ।
पृथ्वीनिमित्तमभवत्कुरुपाण्डवानां
तीव्रस्तया हि भुवनक्षयकृद्विरोध ॥१८॥ (व)]

વિપરીત ગતિ આચરઇ વિવેક, કહ્યૂ પિતાનૂ ન કરઇ એક
આજ્ઞા સઘઇ મારગિ સાચરૂં માઇ બાપની સેવા કરૂ ૭૭
વત્સલ અમ્હો અછૂ તે ભણી, કીધા રાજકાજના ધણી
વિવેક કરઇ અધર્મ અપાર, તણઇ માગ્યિ નિરતુ વ્યાપાર ૭૮
વલી અહ્મ સરિસુ અપયસ કરઇ, મર્મવચન વાણી ઉચ્ચરઇ
'મહામોહ મદ મચ્છર કામ, એહનું મમત ટાલૂ ઠામ ૭૯

પૂર્વછાયુ

ન્યાઇ વચન વનિતા કહઇ એક વઇરી નઇ વ્યાધિ,
એ ઊઠન્તા છેદીઇ, તુ પામીઇ સમાધિ ૮૦

૭૩ ૨ બિ બ ૭૮ c વિવેક ન કરિ ધર્મ લગાર બ ૭૯ c માહોમાહિ બ d એહનુ મમસો ટાલૂ ઠામ બ ૮૦ c ઊપજતા બ d તો તા ,ઇ બ

ચુપઇ

કામ કહઇઃ તસ સરખી નારિ, ચેટ્નઇ પક્ષ હુઇ દોઇ ચ્યારિ.
ત્મ્હા પરાક્રમ, કિશુ વિવેક, જુ તે કરઇ ઉપાઇ અનેક ? ૮૧
લોક માહિ વાણી ઉચ્ચરી, વિવેક વિદ્યા સંગિમિ કરી,
ઊપજશઇ કન્યા રાક્ષસી, તે કુલ સઘલૂં લેશઇ ગ્રશી ૮૨

[पुंस सङ्गसमुज्झितस्य गृहिणी मायेति तेनाप्यसा–
    यस्पृष्टापि मन. प्रसूय तनय लोकानसूत क्रमात् ।
  तस्मादेव जनिष्यते पुनरसौ विद्येति कन्या यया
    तातस्ते च सहोदराश्च जननी सर्वं च भक्ष्यं कुलम् ॥१०॥

पूर्वछाया (ब)]

ત્રાહિ, ત્રાહિ, પતિ ' રતિ કહઇ, કિશુ એહનુ વિશ્વાસ ?
ચે પાપ થકા બીહઇ નહીં કરતા કુટુમ્બ-વિનાશ ૮૩

ચુપઇ

કામ કહઇ હૈઇ આમલા, ધુમ યથા સિહિયઇ સામલા,
ઊંચા જઈ મેઘનઇ મિલઇ, કુન આપણુ પઠિ નિર્દલઇ ૮૪
માહરૂ કામ કહાવૂં નામ, તુ એ મેરૂ હાલૂ ઠામ.
વિવેક વિદ્યાસંગ્રમ સહી, એહ મિલવા દેઉસ નહીં ૮૫

[सहजमलिनवक्रभावभाजां
    भवति भव प्रभवात्मनाशहेतु ।
  जलधरपदवीमवाप्य धूमो
    ज्वलनविनाशमनु प्रयाति नाशम् ॥२१॥]

તેહ વચન સાભલ્યૂ વિવેક, કુણ રે દુષ્ટ ' સભા માહિ એક ?
ચે અજ્ઞાનઇ નન્દ્યા એકલા, આપણ કિશઇ કહાવઇ ભના ? ૮૬

---

૮૧ b દુપ બિ બ. ૮૪ b ધૂમ્રજ્યથા દીસિ બ ૮૫ a. b માહરૂં કામ નામ જુ ધરૂ, તુ તે સઘનાનિ નિર્દલૂ. બ. ૮૬ d. આપણુપિ કિમ થાઇ ભલા બ.

જેહ કુમારગિ જાઇ બાપ, તે છાંડીઇ, ન લાગઇ પાપ.
દીપઇ તઉ ગુરુ ગુણવન્ત પુરાણ-ગાથા બોલઇ સન્ત. ૮૭

[गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥२२॥ (प)]

પિતા અમ્હારુ એહ અબૂઝ, ઇણિ નિશિ પે આચરઇ વિરોધ,
મિથ્યુ ઇહકાર તણુઇ સઁગિ, જગત પિતામહ બન્ધુ તાત. ૮૮
કામ કહઇઃ રતિ ! આવઇ એક, દેખ ન દુર્બલ દેહ વિવેક,
રાગાદિક પરછા આચરી, એહની કીરતિ લીધી હરી. ૮૯

[रागादिभि सरसधारिभिरात्तकान्ति-
निर्भर्त्स्यमान इव मानधन कृशाङ्गः ।
मत्या नितान्तकलुषीकृतया शशाङ्कः
कान्त्येव सान्द्रतुहिनान्तरितो विभाति ॥२३॥ (प)]

[અર્હુંરમ્ભ]

કામ વિરોધ કરીનઇ ગયુ મતિપતિ સભા માહિ આવિઉ
મોહણ કલા વિવેક નરેન્દ, જાણે વાદળ પૂનમ-ચન્દ ૯૦
મતિ ગુણવન્તી અતિ નિર્મલા, વિનય-વિનીતા અતિ દુર્બલા,
મન માહિ ચિન્તવતિ ઘણા, મોહણ મની ચિત્તમણિ મહા ૯૧
સામળિ, મતિ ! કહુ વિવેક, નિર્મલ નિત્ય ચિદાનન્દ એક,
નિરઞ્જન અવિકાર અનન્ત, પુણ્ય શુદ્ધ નાનન્ત અનન્ત. ૯૨
દુર્જન સઁગતિ એ બુદ્ધિહાસ, દીન દશા પામ્યુ બહુ કાસ.
ભલી [illegible] કેમ્ય દુખનન્ત, તે [illegible] પુણ્યવન્ત. ૯૩

[अनात्मसदृशैर्दुर्जनमभि-
निवेश न पापदार्थैर्मदादिभि ।

૮૭ ક. [illegible] બ ૮૯ ક. ખી બ ૯૧ તી. મની
ચિત્તમણિ દીઠિ મતા બ

चिरं चिदानन्दमयो निरञ्जनो
जगत्प्रभुर्दीनदशामनीयत ॥२४॥ (ब)]

पूर्वछाय

सुणि, स्वामी ! मति वीनवइ, शुद्ध सनातन सन्त,
दीन दशा किम पामिउ, कहइ ते, करुणावन्त ! ९४

चुपइ

राजा भणइ सुभट गुणवन्त, साहस शूर महा बलवन्त,
नारी संगति विनय विशाल, धीरपणू छाडइ तत्काल ९५
वेश्या हावभाव विस्तरइ, नरनू परमारथ धन हरइ,
तिम माया-संयोगि सन्त सहजानन्द करयु दुखवन्त ९६

सततधृतिरप्युच्चै शान्तोऽप्यपारमहोदयो-
ऽप्यधिगतनयोऽप्यन्त स्वच्छोऽप्युदीरितधीरपि ।
त्यजति सहज धैर्यं स्त्रीभि. प्रतारितमानस
स्वयमपि यतो मायासङ्गात्पुमानिति विश्रुत ॥२५॥]

पूर्वछाय

मति कहइ कारण कहु, सहज विरोध विनाश,
अन्धकार किम आवरइ सूरज सदा प्रकाश ? ९७

चुपइ

मति ! सांभलि, बोलइ निज भूप कहू अविद्या तणू स्वरूप.
पे नवि घटइ, घटावइ तेह, माया कर महिमा एह ९८
मानउ पुरुष अविद्या संग माया जाणइ एहु असंग
वृद्धपणइ गतयौवन थई, भोग तणी मन आशया गई. ९९
इम विमासी निज सुत एक, दीधू राजपाट अभिषेक
माताणु जाणी अभिप्राय अनादिकाल लगइ महिमाइ, १००
पिता तणु महिमा लोपिउ आपणुनइ निज बाधपनि थयु
मस्तकि राजभार व्यापार, रक्षाकारणि ग –प्राकार १०१

એક અનેક પરિ વિસ્તરી, નવ બારી કીધી બહુ પુરી.
કરઇ રાજ જીવ આતમરૂપ, ચિન્તાસઙ્ક્રાંતિ મિલિઉ ભૂપ. ૧૦૨
મનસંસર્ગ સ્વરૂપ વિલાસ, સન્નિધિમાત્ર પુરુષ–આભાસ,
ઇણ પરિ ઇતરેતર અભ્યાસ, લોહપિણ્ડ જિમ મિલિત હુતાશ. ૧૦૩

[एकोऽपि बहुधा तेषु विच्छिद्येव निवेशितः ।
स्वचेष्टितमथो तस्मिन् विदधाति मणाविव ॥२८॥]

વીસરિયૂં પદ સ્વયમ્પ્રકાશ, જ્યેષ્ઠ પૌત્ર પરમવિશ્રામ,
આલિઙ્ગિત ઇહકાર સરીસ, આપણપૂં ઇમ માનઇ ઇશ. ૧૦૪
જાતોઽહમ્, મમ જનની એહ, ક્ષેત્ર, કલત્ર, મિત્ર, ધન દેહ,
વિદ્યા, કુલ, બલ, બાંધવ, તાત, પુત્ર, અરાતિ, સહોદર, ભ્રાતિ. ૧૦૫
એણ પરઇ મન કલ્પન કરન્ત, મમતા–મોહિત પિણ્ડત સન્ત.
પામ્યુ નિદ્રા માયામઇ, સ્વપન બહુવિધ દેખઇ સહી. ૧૦૬

[जातोऽहं जनको ममैष जननी क्षेत्रं कलत्रं कुलं
पुत्रा मित्रमरातयो वसु बलं विद्याः सुहृद्बान्धवाः ।
चित्तस्पन्दितकल्पनामनुभवन्विद्वानविद्यामयीं
निद्रामेत्य विघूर्णितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्पश्यति
॥२९॥ (व)]

પૂર્વછાયુ

દીરઘ નિદ્રા પામિઉ, પ્રબોધ–કારણિ, કન્ત !
કહઇ, સ્વામિ ! મતિ વીનવઇ, સાધન સમ્પદ–સન્ત. ૧૦૭

ચુપઇ

વચન સુણી રાજા હરખિઉ, શઙ્કિત હૃદય અધોમુખિ થયુ.
બીજી નારી સરસુ વયણુ, કરિવા વાછઇ પાણિગ્રહણુ. ૧૦૮
તે(ણઇ) કારણિ ગુરુભાવ–વિવેક, વલનૂં વચન ન બોલઇ એક.
સહજઇ મુક્તિ તણુ સન્તાપ, કારણ કહઇ તુ લાગઇ આપ. ૧૦૯

પૂર્વછાયુ

'પતિ પરમારથ આચરઇ,' મતિ કરિ મનિ વિચાર;
તેહનઇ વિઘન કરઇ નહીં, યે કુલવન્તી નારિ. ૧૧૦

ચુપઇ

રાઇ ભણઇઃ સાભલિ, ભામિની ! એ આતમવિદ્યા, માનિની !
ઘણા દિવસનઇ વિરહઇં કરી, જુ સન્મુખ થાઇ સુન્દરી, ૧૧૧
શમ-દમ સહિત મઝનઇં મિલઇ, તુ વિષયાથી પાછી વલઇ.
તુ મતિ ! સાભલિ, કહઇં વિવેક; કાજ કરૂં ક્ષણ માહિ એકઃ ૧૧૨
જીવ તણા યે જનમણુ-મરણ, સુષુપ્તિ, સ્વપન અનઇ જાગરણ,'
નાશ કરૂં ત્રય-બન્ધન-ઠામ, પ્રાપતિ-પ્રબોધ ચતુર્થ ધામ. ૧૧૩

[मानिन्याश्चिरविप्रयोगजनिताऽसूयाकुलाया भये-
च्छान्त्यादेरनुकूलनादुपनिषद्देव्या मया सङ्गमः ।
तूष्णीं चेद्विषयानपास्य भवती तिष्ठेन्मुहूर्तं ततो
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिधामविरहात्प्राप्तः प्रबोधोदय ॥३०॥ (व)]

પૂર્વછાયુ

એ કુલનાયક આપણુ, જુ છૂટઇ બન્ધન,
તુ તે કારણિ, મતિ કહઇ, સ્વામી ! કરુ યતન્ન. ૧૧૪

ચુપઇ

રાઇ ભણ્યુઃ સુપ્રસન્ન મતિ ! તહ્મો, સફલ મનોરથ હોઆ અહ્મો;
થોડા કાલ માહિ કુલભૂપ, પ્રાપતિ કરઇ પરમ નિજ રૂપ. ૧૧૫
જગત-પિતામહ નિર્મલ દેવ, ધનિ ધનિ એણે કરવું સેવ,
અનેકપ પરિ માયા વિસ્તરી મરણ તણું પદ-પ્રાપતિ કરી ૧૧૬
અભિમેદકારી એ દુષ્ટ મોહાદિક માહા પાપિષ્ટ;
એક અખણ્ડ કર્યુ બહુ ખણ્ડ, એહનઇ ઘટઇ કરેવું દણ્ડ. ૧૧૭

---

૧૧૫. ૭ સકલપદારથ પામ્યા અહ્મો. બ.

પ્રાયશ્ચિત્ત તણુઇ અધિકારિ, પ્રાણુઅન્ત કહિ સ્મૃતિ સાર.
વિધિવત વ્રત તીરથ-મહિમાઇ, એ ઉપરિ હૂં કઈ ઉપાઇ. ૧૧૮.
વિદ્યાસર્ંમ, કહિ વિવેક; પ્રબોધ પુત્ર ઊપાઊં એક;
એ મધલાનુ કઈ વિનાશ, પરમ પુરષના છોડું પાશ. ૧૧૯
પૂરવ નિજ પદ આપૂં એક, તુ એ માહરૂં નામ વિવેક.
ઉદ્યમ કરૂં એ કારણુ આજ; આલસ કરતા વિણસઇ કાજ. ૧૨૦

[यद्वैको बहुधा विभज्य जगतामादिः प्रभुः शाश्वतः
क्षिप्त्वा यैः पुरुषैः परेषु परमो मृत्योः परं प्रापितः ।
तेषां ब्रह्मभिदां विधाय विधिवत्प्राणान्तिकं विद्यया
प्रायश्चित्तमिदं मया पुनरसौ ब्रह्मैकतां नीयते ॥३१॥(ब)]

અતિપતિ અતિ રલીઆઇતિ થયા, શમ-દમ-સંયમ લેવા ગયા.
સાધન-યતન કરઇ મહારાજ, પ્રબોધ-ઉદય કરેવા કાજ. ૧૨૧
પ્રબોધચન્દ્રોદય-વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસ સાર;
ભીમ ભણુઇ નારાયણુદાસ, અહૂં સમાપતિ પ્રથમ-પ્રકાશ. ૧૨૨

દ્વિતીય અંક

[પ્રવેશક]

ચુપઇ

ઉત્તમ પાત્ર વિવેક વિચાર, લહઇ મોહાદિક પરિવાર;
બીજા અંક તણુ આરમ્ભ, તે માહિ પ્રથમહ આવ્યુ દમ્ભ. ૧

વસ્તુછન્દ

ભણઇ દમ્ભ, ભણઇ દમ્ભ: જન ! નાજતુ;
મહામોહિ મઝનઇ કહ્યૂ, 'અરે વત્સ' આગરિખ ધરઇ,
દેવ-અગાર વિવેક રિપુ આપણુઇ કલઇ કરમ
તીરથિ તીરથિ મોકલ્યા, શમ-દમ-સંયમ માર
ઊપજવા દે આગમે, તે તૂ એહ વિચાર' ૨

ચુપઇ

મે મઝનઇ કહિઉ મહારાજિ, તે તો કાજ કીધૂ આજ.
મુગતિપુરી એ માંહિ ઇછી, મઇ વનિ કીધી વારાણસી ૩
નિશિ વેશ્યામુખ, આસવ-પાન દીવઇ ધૂરત ગાઢઇ ધ્યાન,
સર્વજ્ઞા દીક્ષિતા તાપસા, સકલ લોક મઇ કીધા અસ્યા. ૪

[वेश्यावेश्मसु सीधुगन्धिललनावक्त्रासवामोदितै-
र्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवरसैरुन्निद्रचन्द्राः क्षपाः ।
सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राप्ताग्निहोत्रा इति
ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्तैर्जगद्वञ्च्यते ॥१॥(च)]

દીઠુ પન્થી ગઙ્ગાતીરિ, ત્રિભુવન-તાપન ઉગ્ર શરીર;
દમ્ભ કરઇ મન માહિ વિચાર, જાણે કરિ આવ્યુ અહંકાર; ૫
તત્ક્ષણિ આવ્યુ સભા મઝારિ; તે દેખી કાપઇ નરનારિ.
જનસમોહ જોતુ સાચરઇ; ષટ દર્શનની નન્દા કરઇ. ૬
ગુરુતરમત પ્રાભાકર ભાટ્ટ, જન વ્યાકરણ ન જાણઇ વાટ,
પાઠઇ વાણી સહઇ નવિ વેદ, તુ કિમ કહઇ આર્યનુ ભેદ ? ૭

સ્મૃતિ પુરાણુ વ્યાસ-મવ્વાદ, જ્યોતિક ન્યાય કપિલ કાણાદ,
નાટક પિઙ્ગૅલ સહિતુ સહી, એ મૂરખ જન જાણઇ નહીં ૮

[नैवाश्राषि गुरोर्मत न विदित कौमारिल दर्शन
तत्त्वज्ञानमहो न शारिकगिरा वाचस्पते का कथा ।
सूक्त नापि महोदधेरधिगत माहाव्रती नेक्षिता
सूक्ष्मा वस्तुविचारणा नृपशुभि स्वस्थै कथ स्थीयते ॥३०]

બ્રહ્મ એક નઇ જીવ અનન્ત, જુઆ શાસ્ત્ર કહઇ વેદાન્ત,
પરતખિ વદઇ વિરોધ અગાધ, બૌદ્ધ નિંદઇ કેહુ અપરાધ ? ૮

[प्रत्यक्षादिप्रमासिद्धविरुद्धार्थाभिधायिन ।
वेदान्ता यदि शास्त्राणि बौद्धै किमपराध्यते ।४॥]

તાપસ મુનિ મસવાસી સતી, કહઇ ઇહુકાર, કિશા એ યતિ ?
શિખા-સૂત્રનુ કીધુ નાશ ભિક્ષા કારણુ એ સન્ન્યાસ ૧૦
કપટઇ જઙ્ગમ યોગી થયા, ત્રિદણ્ડી, બેહ ભવ ગયા
ચારવાક ખમણા ખડભડઇ આગઇ દીન વલીશ્ચ પ છ ' ૧૧
ગઙ્ગામજ્જન, હરિ ઉચ્ચરઇ, સદા સાધુ-મારગિ સાચરઇ
શ્રદ્ધા સહિત કરઇ ખટકર્મ એહનઇ કહિ તે દમ્ભક ધર્મ ૧૨

[गङ्गातीरतरङ्गशीतलशिलाविन्यस्तभास्वद्वृमी
सविशा कुशमुष्टिमण्डितमहादण्डा करण्डाञ्चला ।
पर्यायग्रथिताक्षसूत्रवलयप्रत्येकबीजग्रह-
व्यग्राग्राङ्गुल्यो हरन्ति धनिना वित्तान्यहो दाम्भिका ॥५॥

વની ઇહુકાર આપેરુ ગયુ મન માહિ રલીઆઇતિ થયુ
દીઠૂ મન્દિર અતિ નવરગૂં વચ્છ સમીપિ સદા શ્રીગઙ્ગ ૧૩
થમ્ભ બહુ આગનિ આવાસિ, અતિ ઊચા સૂકઇ પ્રાકાશ,
વત્ર વિવિધ પરિ દીસઇ ઇસ્યા, રમ્ભા તણી થસાગ પિસ્યા ૧૪

१४. b દીસઇ બ

ક્ષીરોદક કેરાં ધોતિયાં, પરિપરિ પાલટણાં પોતિયાં;
અર્ધ્રવસ્ત્ર નઈ પગલૂંછણાં; મૃગચર્મનાં આસન ઘણાં. ૧૫
દર્ભ તિલાક્ષત અન્તરવાસ, હોમધૂમ છાયુ આકાશ.
પાટિ પાટલા નઇ પાવડી, ઊખલ મુશલસમિત છાબડી. ૧૬
દધિમધુ ફલ ગોમય મૃત્પકા; સોહઇ નિજ આંગણિ ભૂમિકા;
ચન્દન કુસુમ પૂજા ઉપહાર, કનક કલશ ઝારી દોઇ ચ્યારિ. ૧૭
ઝાલર ઘણ્ટા ધૂપારણાં, તે અજૂઆલી મૂક્યાં ઘણાં.
ગૃહપતિ તણૂં અનોપમ અઙ્ગ, જપમાલા કરિ ધરી સુચઙ્ગ. ૧૮
દ્વાદશતિલકબદ્ધ શિરિ શિખા, દર્ભપાણિ, બાહઇ બહિરખા.
ઉત્તમ કુણ્ડલ, શોભિત વયણુ. કિંચિત્ મેલિત બેહૂ નયણુ. ૧૯
મન્ત્ર બિ.આક્ષર આપ્યુ એવ, તૃષ્ણા શક્તિ લોભ ઋષિ દેવ.
બીજ અસત્ય છન્દ છલયોગ, પરવઞ્ચના કાધિ વિનિયોગ. ૨૦
મનસા લોક તણાં ધન હરઇ, મૌનવરત બિહુ જપ કરઇ.
અન્તરિ લેવા ધન અભિમાન, બાહૂરિ ધરી રહ્યુ બકધ્યાન. ૨૧
તે દેખી હરખ્યુ ઇલકાર; મન સરીસુ કરઇ વિચાર,
પુણ્ય ધોરેન્ધર મહિમા ઘણુ, એ કોઇ અમ્હારા કુલ તણુ. ૨૨
અહો, ઈલકાર કહઇ: ચરિત્ર, દીસઇ અતિ આચરણુ પવિત્ર;
એહૂના સઘલા શુભ આરમ્ભ, જાણે મૂરતિવન્તુ દમ્ભ. ૨૩

[मृद्बिन्दुलाञ्छितललाटभुजोरुरोरः—
कण्ठोष्ठपृष्ठचुबुकोदरकपोलजानुः ।
चूडाग्रकर्णकटिपाणिविराजमान-
दर्भाङ्कुरः स्फुरति मूर्त इवैव दम्भः ॥ ६ ॥]

જપ કરવા સરપૂં એ ઠામ, દિન દોઇચ્યારિ કરૂં વિશ્રામ.
મિલવાનઈ ચાલ્યુ ગુણ જાણ, આશીર્વાદ કુશલ કલ્યાણ. ૨૪

૧૬. d. મૂશલ નિ. બ. ૧૭. d. બિ. બ. ૧૯. d. નિમીલિત, અ. ૨૦. b. હરખિત દેવ. બ. ૨૪. b. બિ. બ.

આવન્તુ દેખી ઇહકાર, વારયુ હાથિ કરી હોંકાર
વેગિ વળી ધા ણા ધરી, તેુ સેવક સમસ્યા કરી ૨૫
બહુ બોલઇ સાભનિ એઆણ, મહિમા સ્વામી તણુ ન જાણિ
પગ ધોયા નિણ પોતઇ માહિ, પિશી ન મ ઠ નણા રાઇ ૨૬
ક્રોધવચન કહઇ ઇહકાર આવ્યા અસુર તણા ગૃહદ્વારિ,
સાધુસન્ત મઝ મરીખુ સહી, જિહા અતિથિની પૂજા નહીં ૨૭
જેહ ઘરિ વસઇ નહીં સત્પાત્ર, વેદ વિચક્ષણ અધક્ષણ માત્ર,
તેહ જન દેવપિતર નવિ લહઇ, હરિ દ્વારકામ્હાતમ કહઇ ૨૮

[प्रह्लादसंहितायाम—
गृहिण्यो न गृहे यस्य सत्पात्रागमनं न च ।
तस्य देवा न गृह्णन्ति पितरश्चोदकं तथा ॥१॥ (च)]

ચ્હા અતિથિનુ આસ્વાભગ્ન, તૃણુજન ભૂમિ ન વચન સુચર્ઙ્,
પાતક મકઇ, પુણ્ય લેઈ જાઇ, મહાભાગ્ય બોલઇ મહિમાઇ ૨૯

[तथाहि–अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहाद्य विनिवर्तते ।
स तस्मै दुष्कृतं दत्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥२॥ (घ)]

ગુરુ–અનુજ્ઞા મન માહિ ધરી, પાગ પખાલ્યા આદર કરી
જાણ્યા પાખઇ કુલ–આચાર, સેવક કહઇ કિસ્યુ વ્યવહાર ? ૩૦
કહઇ ઇહકાર: અરે ‘ઐઆણુ’ કાઇ અહ્માઈં કુલ નવિ જાણિ ?
સકલ દેશ માહિ ગૌડ પવિત્ર, રાઢામણ્ડલ ત્યહા વિચિત્ર ૩૧
તે માહિ ઉત્તમ નયર નિવાસ, પિતા અહ્માર તણુ આવાસ
સઘલા બન્ધવ માહિ મન્ત હૂ અધિકુ ગુણ–લક્ષણવન્ત ૩૨

[गौडं राष्ट्रमनुत्तमं निरुपमा तत्रापि राढापुरी
भूरिश्रेष्ठिकनाम धाम परमं तत्रोत्तमो नः पिता ।
तत्पुत्राश्च महाकुला न विदिता कस्यात्र तेषामपि
प्रज्ञाशीलविवेकधैर्यविनयाचारैरहं चोत्तम ॥३॥]

દમ્ભ કહઇ ભજ તૃષ્ણા માત, લોભ સમાપિ ન છાડઇ તાત.
સેવક રહઇ અનૃત પુત્ર, એહ વિણ કુણ રાખઇ ઘરસૂત્ર ? ૩૯
વાણી આસલીઇ છઇ ખસી, પુરી-શિરોમણિ વાણારસી,
રાજા મોહ સહિત પરિવાર, વાસ કરેવા કરઇ વિચાર. ૪૦
ભણઇ અહંકારઃ મોહ મહારાજ વાસ્તઇ કાશી કેહા કાજ ?
દમ્ભ ભણઇ કર જોડી ભેદ વિવેકનૂ કુલ કરવા છેદ ૪૧

[विद्याप्रबोधोदयजन्मभूमिर्वाराणसी ब्रह्मपुरी निरत्यया ।
असौ कुलोच्छेदविधिं चिकीर्षुर्निवस्तुमत्रेच्छति नित्यमेव ॥ १२ ॥]

અતિ ભયભીત કહઇ અહંકારઃ કાશી ટાલી દુઃખ સંસાર,
અન્તકાલિ મ્હા નિજ ઉપદેશ, આપઇ તારકમન્ત્ર મહેશ. ૪૨

[परममविदुषां पदं नराणां पुरविजयी करुणाविधेयचेताः ।
कथयति भगवानिहान्तकाले भवभयकातरतारकप्रबोधम् ॥ १३ ॥ (व)]

દમ્ભ કહઇ સત્યવાણી એહ, તથાપિ કામ-ક્રોધ-વશિ જેહ,
તેહનઇ અસમ્ભાવિ એ અર્થ, મુક્તિ પામવા નહીં સમર્થ. ૪૩
હસ્તપાદ મન સંયમ સહી, વાણી કૂડું બોલઇ નહીં,
વિદ્યા-તપ-કીરતિ પ્રિય જેહ, તીરથનૂ પદ પામઇ તેહ ૪૪

[यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
विद्या तपश्च तीर्थं च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १४ ॥]

આસન, ભોજન, વસ્ત્ર, વિશ્રામ, જેહનઇ સદ કુમાર્ગિ વાસ;
સ્કન્દપુરાણિ કહ્યું શિવ-ઉમા, તેહનઇ કાશી કૈટ સમા. ૪૫

[अशनं वसनं वासः सदा येषां कुमार्गतः ।
कैटवेन समा काशी, न काशी मुक्तिदायिका ॥ग॥ (व)]

એણી પરિ દમ્ભ અનઇ અહંકાર કરઇ વિમાસણ વચન વિચાર,
સભા ભેદ ને ઉત્તમ લઘુ, મહામોહ રાજા આવિઉ. ૪૬

[અર્હદ્દાસ]

મોહ કહઇ દુર્જન આતમાઃ દેહ થિકુ જૂઉ આતમા.
સુખદુઃખ ભોગી માનઇ યેહ, વ્યોમ તણું ફલ પામઇ તેહ. ૪૭

[आत्मास्ति देहव्यतिरिक्तमूर्तिर्भोक्ता स लोकान्तरितः फलानाम्।
आशेयमाकाशतरोः प्रसूनात्प्रयोयसः स्वादुफलप्रसूतौ ॥१६॥]

અજ્ઞાનઇ કહઇ એહ નાસ્તિકા; આપણપઇ થાઇ આસ્તિકા,
બોલઇ અર્થ પરોક્ષ પુરાણ; અમારઇ પરતક્ષિ પ્રમાણ. ૪૮

[यन्नास्त्येव तदस्ति वस्तिवति मृषा जल्पद्भिरेवास्तिकै-
र्वाचालैर्बहुभिस्तु सत्यवचसो निन्दाः कृता नास्तिकाः ।
हंहो पश्यत तत्त्वतो यदि पुनश्छिन्नादितो वर्ष्मणो
दृष्टः किं परिणामरूपितचितेर्जीवः पृथक्कैरपि ॥१७॥]
(ચ ગા સૂચિત)

તુલ્ય દેહ મુખ કર આકાર, કિમ કહી સકીઇ વર્ણાચાર ?
મોહ કહઇઃ પરધન પરદાર, અમારઇ મનિ નહીં વિચાર. ૪૯

[तुल्यत्वे वपुषां मुखाद्यवयवैर्वर्णक्रमः कीदृशो
योषेयं वसु चापरस्य तदमुं भेदं न विद्मो वयम् ।
हिंसायामथवा यथेष्टगमने स्त्रीणां परस्वग्रहे
कार्याकार्यविचारणा हि यदमी निःपौरुषाः कुर्वते ॥१८॥]
(ઘ ભા સૂચિત)

અર્થ કામ પુરષારથ એહ, મરણઇ મોક્ષ, નહીં સન્દેહ,
ગુરુ-પ્રણીત ગાથા-પરિપાક; શિષ્ય સહિત આવ્યુ ચાર્વાક. ૫૦
ચાર્વાક બોલઇ: સુણિ વાત, જપતપ તીરથ જીવન માત્ર,
વિરોધ વચન વદઇ પુણ્યપાપ, આગમ ધૂરત તણા પ્રતાપ. ૫૧
ફલાદિ હોમૂં પાવક માહિ, તુ ફલીઇ તરુઅર દાધા દાહિ,
તર્પણ શ્રદ્ધા પિતરં-આશિખા, તુ મૃતદીપક વાધઇ શિખા. ૫૨

---

૪૭. ત. વ્યોમ ફૂલ-ફલ સરખૂં તેહ. બ.
૫૨. ક. ફલ લેઇ હોમિ, બ. c. તર્પણપ્રયોગ. બ.

[स्वर्गः कर्तृक्रियाद्रव्यविनाशे यदि यज्वनाम् ।
तत्तो दावाग्निदग्धानां फलं स्याद्भूरि भूरुहाम् ॥१९॥
निहतस्य पशोर्यज्ञे स्वर्गप्राप्तिर्यदीष्यते ।
स्वपिता यजमानेन किं नु कस्मान्न हन्यते ॥२०॥]
[मृतानामपि जन्तूनां श्राद्धं चेत्तृप्तिकारणम् ।
निर्वाणस्य प्रदीपस्य स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् । ॥२१॥(ब)]

पूर्वछाय

શિષ્ય કહઇઃ કારણ કિસિ, છાડઇ સુખ સંસાર,
તીરથ સેવઇ, તપ કરઇ દુઃખકર ઘોર અપાર ? ૫૩

ચુપઈ

ચાર્વાક કહઇ· સુખસમ્પન, કિહાં તરુણી તન-આલિંગન ?
કિહાં ભિખ્યા, સયમ, ઉપવાસ ? મૂરખ લોક તણા વિશ્વાસ. ૫૪

[कालिङ्गनं भुजनिपीडितबाहुमूलं
भुग्नोन्नतस्तनमनोहरमायताक्ष्याः ।
भिक्षोपवासनियमार्कमरीचिदाहै-
र्देहोपशोषणविधिः कुधियां क चैषा ॥२२॥ (ब)]

જય જય મોહરાજ ગુણ જાણ, કુલિયુગ કહઇઃ કુશળ કલ્યાણ.
તવ પ્રસાદિ જન નિજ આચાર, કીધા શમ-દમ રહિત વિચાર. ૫૫
તીરથ સકલ વિધિ અપમાણ, સ્વામીની વરતાવી આણ.
વિદ્યા-પ્રબોધ ઉત્પત્તિ સહી, સુહણઇ શકી કરવી નહીં. ૫૬
સાભલિ, રાઇ ! વલી વીનવૂ ; કારણ એક અછઇ તે કવૂં :
વિષ્ણુભક્તિ વિરલા આચરઈ, તથાપિ અહ્મશું અપજસ કરઇ. ૫૭

પૂર્વછાય

હરિસેવક સમરથ સદા, તેહનુ મહા પ્રભાવ.
તે અહ્મ વશિ આવઇ નહીં, સ્વામી ! સાભલિ રાવ. ૫૮

૫૩. તે. દોપ અઘોર. બ. ૫૭ તે. ૨૨ જસ. બ.

ચુપઇ

વચન સુણી રાજા શહિઉ, મસ્તક કમ્પિ, કાલમુખ થયુ.
ઊપનુ મન માહિ ત્રાસ, વલીઅ વલી મૂકઇ નિશ્વાસ ૫૯
મોહ કહઇ: મોટી શાકિની, વિષ્ણુભક્તિ દુર્જન યોગિની;
તે અહ્મ કુલચન્દનવન તણી, સમૂલ જડ ટાલેશઇ ખણી ૬૦
સેવક મોકલિઆ મહાગયિ, વિષ્ણુભક્તિ જીપેવા કાયિ
રિપુ અલ્પ ઊવેખઇ પ્રથા, પગતનિ ભાગુ કણ્ટક યથા. ૬૧

[विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरल्पोऽप्यरुन्तुद ।
उद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुर ॥२७॥ (ब)]

પૂર્વછાયુ

ઇશઇ અવસરિ એક આવિઉ, વારાણસી મઝારિ,
સેવક કર જોડી કહઇ: મહામોહ ! અવિધારિ ૬૨
મન્ત્ર કર્યુ કાશીપુરી ચાર્વાક નઇ સાથિ
એ સન્દેશુ મુખવચનિ, કાગળ આપ્યુ હાથિ ૬૩

ચુપઇ

"સ્વસ્તિ શ્રી શિવપુરી મહાન્, રાજા શ્રી મોહચરણાન્
"પુરષોત્તમ-આયતનાત્, કુશલમસ્તિ તવ પ્રસાદાત્ ૬૪
"પ્રણમતિ નિજસેવક મદમાન, રાજન-હૃદય સદા પદ-ધ્યાન
"કાગલ એહ લખ્યુ તહ્મ પ્રતિ, સ્વામી ! અવિધાર વીનતી ૬૫
"ઉત્તમ આતમવિદ્યા વિશદ, વિવેકસંગ દેવી ઉપનિષદ
"શ્રદ્ધા દૂતી સહિતા શાન્તિ, મન્ત્ર કરઇ ઇહિનિશિ એકાન્તિ. ૬૬
"વિરાગ મઝૂતિ ધર્મ અકામ, ક્ષીણ થયુ છઇ સેવક કામ
"આજકાલિ રણ વટશઇ સહી, કહશુ પછઇ સમ્ભારૂ નહીં." ૬૭
ક્રોધ-ભરિત બોલઇ રાજન: પુરષ અધમ સેવક મદમાન,
શ્રી-પ્રભુએ બીહઇ પાપિષ્ટ, સમ્ભવ શાન્તિ તણે અતિ દુષ્ટ ૬૮

૬૨. ૨. એણિ બ. ૬૯ ૨ સમ્પત્તિ. બ. [૬૮. ૨ वैधा घ.]

બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરઇ વ્યાપાર; શઙ્કર દક્ષયાગ-સઙ્હાર.
હરિજમલી કમલા એકાન્તિ, અવર પુરષની કેહી શાન્તિ ? ૬૯

[धाता विश्वविसृष्टिमात्रनिरतो देवोऽपि गौरीभुजा-
श्लेषानन्दविघूर्णमाननयनो दक्षाध्वरध्वसनः ।
दैत्यारिः कमलाकपोलमकरीलेखाङ्कितोर स्थलः
शेतेऽब्धावितरेषु जन्तुषु पुनः का नाम शान्तेः कथा॥२८॥(ब)]

ક્રોધ, લોભ સેવક તેડિઆ-તત્ક્ષણિ તે બેહૂ આવિઆ.
જમલી તૃષ્ણા હિંસા નારિઃ મહામોહ રાજા ! અવિધારિ. ૭૦
ક્રોધ કહઇઃ યેહ્નઇ અણુસરૂં, તે દેખન્તા અન્ધા કરૂં;
જપ-તપ-સંયમ-શ્રદ્ધા ટલઇ, આપ હિતારથ નવિ સાંભલઇ. ૭૧

[अन्धीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि
धीर सचेतनमचेतनतां नयामि ।
कृत्यं न पश्यति न येन हितं शृणोति
धीमानधीतमपि न प्रतिसन्दधाति ॥२९॥ (ब)]

બ્રહ્માશિર છેદ્યૂં ત્રિપુરારિં, રાજા વેણુ મનાવ્યુ હારિ.
સુરપતિ યુદ્ધ કરાવ્યુ વૃત્ર, વસિષ્ટસુત વધ્યુ વિશ્વામિત્રિ. ૭૨
રોશિ રાવણ-નિધુષ-વિનાશ, સગર તણા સુત પામ્યા નાશ.
યાદવ-કૈરવ-કુલ આવટયા, બહુ નરવર રણિ આયુષ ઘટયા. ૭૩

[त्वाष्ट्रं वृत्रमघातयत्सुरपतिश्चन्द्रार्धचूडोऽच्छिन-
द्वेधो ब्रह्मशिरो वसिष्ठतनयानाघातयत्कौशिकः ।
विद्यावन्त्यपि कीर्तिमन्त्यपि सदाचारावदातान्यपि
मोघैः पौरुषभूषणान्यपि कुलान्युद्धर्तुमीश; क्षणात् ॥३१॥]

(ઘ મા સૂચિત.)

ભાઇ-બિહિન-સુત-બાન્ધવ-ઘાત, અધક્ષણ માહિ કઇ વધ-તાત.

જુ સુપ્રસન્ન હુઇ હિંસા નારિ, તુ ત્રિભુવન એ માહરી ચારિ. ૭૪

[केयं माता पिशाची क इव हि जनको भ्रातर केऽत्र कीटा
  वध्योऽयं बन्धुवर्गः कुटिलविटसुहृच्चेष्टिता ज्ञातयोऽमी ।
आगर्भं यावदेषां कुलमिदमखिल नैव नि.शेषयामि
  स्फूर्जन्त. क्रोधवह्नेर्न दधति विरतिं तावदङ्गे स्फुलिङ्गा'
॥३३॥ (ब)]

पूर्वछाहु

હિંસા કર જોડી કહઇ સ્વામી ' તૂ અવિધારિ.
હ તહ વચન કરૂ સદા, ધર્મચારિણી નારિ. ૭૫

ચુપઇ

લોભ કહઇ. હૂ રાઉત ભલુ, સઘલા ગુણ રૂપૂ એકલુ.
સમરથ અર્જુન પાણ્ડવ યથા, માહરી કીરતિં ભારતિ–કથા. ૭૬

[सपार्थपार्थिवान् सर्वान् भीष्मद्रोणपुरोगमान् ।
  एकेन धारयामास लोभ सर्वगुणाधिप ॥३॥ (ध)]

કામ ક્રોધ મચ્છર અવિવેક કરી ન સકઇ કારજ એક
માહરુ ગોઢુ એહ પ્રતાપ, તતક્ષણિ પગ્ચ કરાવૂ પાપ. ૭૭
વઞ્ચૂં દેવ પિતર ગુરુ માઇ, રીતિ છરડાવૂ રાણા ગઇ.
જાણપણૂં સઘલૂ વીસરઇ, વિપ્ર અસુરની સેવા કરઇ. ૭૮
ગ્રામ, દેશ, ખણ્ડ પામઇ આજ, તુ વલી વાગછઇ ત્રિભુવન–રાજ.
હય, ગજ, કનક, કોટિભણ્ડાર, અધિક અધિક કલ્પના અપાર ૭૯
માહગ્ઇ વશિ નર ચિન્તા કરઇ, ધર્મ–મોક્ષમારગ પરહરઇ.
જુ સુપ્રમન્ન તૃષ્ણા એકાન્ત, તુ સમ્ભવ નહીં સોહ્ણઇ શાન્તિ ૮૦

[क्षेत्रग्रामधनाद्रिपत्तनपुरद्वीपक्ष्मामण्डल–
  मत्याशाघनसूत्रबद्धमनसां लब्धाधिकं ध्यायताम् ।

---

૭૪. a માય બાપ સુત બન્ધવ તાત બ. b ઉતપાત બ. c. તૃષ્ણા નારિ. બ. ૭૬. b. રૂતૂ બ ૮૦. c. જુ તૃષ્ણા દુખિ, બ.

तृष्णे देवि यदि प्रसीदसि तनोष्यङ्गानि तुङ्गानि चे-
त्तद्वो प्राणभृतां कृत शमकथा ब्रह्माण्डलक्षैरपि ॥१२॥(ब)]

પૂર્વછાયુ

તૃષ્ણા તરુણી વીનવઇ સ્વામી ! હૃદય વિચારિ
તમ્હ વિણુ રહી સકૂ નહીં, હૂં પતિભક્તા નારિ ૮૧

ચુપઇ

જયજય સ્વામિન સમરથ નામ ક્રોધ લોભ તમ્હ કરઇ પ્રણામ
આદમ દી મોહ મહારાજિ, આવ્યા શાન્તિ પીપેવા કાજિ ૮૨
મોહ તણઇ મનિ સાલઇ શૂલ, કલહારણિ શ્રદ્ધામૂલ
તત્ક્ષણ આવી વિભ્રમાવતી, મિથ્યાદૃષ્ટિ સહિત વીનતી ૮૩

પૂર્વછાયુ

ઘણે દિવસ વનિતા મિલી, કીધૂ આલિંગન
રાઇ ભણઇ રાણી પ્રતિં પ્રાપતિ-ગત-યૌવન ૮૪

ચુપઇ

શ્રદ્ધા વૈરિણી એ આપણી, કેશ ધરી આણુ પાપિણી
રડતી રણ્ડા દીન અનાથિ, લેઇ આપુ પાખણ્ડી-હાથિ, ૮૫

[प्रतिकूलामकुलजा पापा पापानुवर्तिनीम् ।
केशेष्वाकृष्य ता रण्डा पाषण्डेषु निवेशय ॥३८॥]

પૂર્વછાયુ

મિથ્યાદૃષ્ટિ સખી સહિત શિર ધરી નિજ આદેશ
રાજા ગનિઆઇતિ હૈઆ, મન્દિર માહિ પ્રવેશ ૮૬

ચુપઇ

પ્રબોધચન્દ્રોદય-વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસ-સાર,
ભીમ ભણઇ નારાયણ-દાસ, અર્દ્ધ સમાપ્તિ દ્વિતીય પ્રકાશ ૮૭

---

૮૧. b વિમાસિ અ ૮૪. a ઘણા દિવસનિ વિરહિ કરી બ.

તૃતીય અઙ્ક

પૂર્વછાયા

પાખણ્ડ વિડમ્બના જાણિવા, શ્રદ્ધા કેરૂ દામ,
શ્રીજઈ અઙ્કિં બોલીઇ વિષ્ણુભક્તિ વિશ્રામ. ૧
આવી શાન્તિ સખીસહિતઃ કરુણા ! સાંભલિ વાત.
પાખણ્ડીનઇ કરિ ચઢી, શ્રદ્ધા માહરી માત. ૨

ચાલતી ચુપઈ

માતા, માતા, કહી બોલાવઇ, ઉત્તર આપઇ નૈવ.
રદન કરમ, હૈયું ફૂટઇ, હે રે દારુણ દેવ ! ૩
મઝવિણુ મહન્ત માહરી માનું જીવ તણુ અભાવ.
તે કિમ કરશિ, યમ અન્ત્યજનં ઘર પામી કપિલા ગાવ? ૪

[મુક્તાતદ્ધ્રુકુરઙ્ગ્કાનનભુવઃ શૈલા· સ્વલદ્વારયઃ
पुण्यान्यायतनानि सन्ततपोनिष्ठाश्च वैखानसाः ।
यस्याः प्रीतिरमीषु साम्प्रतमियं चण्डालवेश्मोदरं
प्राप्ता गौः कपिलेव जीवति कथं पाषण्डहस्तं गता
॥१॥ (च)]

મજ્જન, ભોજન, આસન, નિદ્રા મઝ પાખઇ વિષ થાશઇ.
યમ અનાથ નારી પુત્ર વિયોગઇ, તિમ એ અતિ શીદાશઇ. ૫
[मामनालोक्य न स्नाति न भुङ्क्ते न पिबत्यपः ।
न मया रहिता श्रद्धा मुहूर्तमपि जीवति ॥२॥]
શાકઇ મેલિ, સખી કરુણા ! તૂં ખડકિ ચિતા મઝ રેશિ.
મઝ જીવન એ વિડમ્બન મરખું; મરઇ હુતાશ-પ્રવેશ. ૬

પૂર્વછાયુ

આમવામના દિ સખી કરુણા કરુણાવન્તિઃ
આવુ જોઇ માતની, શ્રદ્ધા વદા વનન્તિ. ૭

---

૨. c. ચઢી, અ. ૬. b. ખડકિ, અ.

ચાલતી ચુપઇ

જોયા સ્થાનક યતિ વૈખાનસ-તીરથ ખેત્ર વિલાસ,
વલી સમુદ્ર નદીતટ તપવન ગિરિવર, ગહ્વર ગુફા નિવાસ. ૮
બહુ યગનભૂમિ વર્ણાશ્રમ ચ્યારિ જોયા કારણિ માત.
પણિ, શાન્તિ કહઇ સાભલી નહીં મઇ શ્રદ્ધા કેરી વાત. ૯

[नीवाराङ्कितसैकतानि सरितां कूलानि वैखानसै-
राक्रान्तानि समिच्चषालचमसव्याप्ता गृहा यज्वनाम् ।
प्रत्येकं च निरूपिताः प्रतिपदं चत्वार एवाश्रमाः
श्रद्धायाः क्वचिदप्यहो खलु मया वार्तापि नाकर्णिता ॥३॥]

દસમુખ રાક્ષસ રાવણ લઙ્કા હરી ગયુ શ્રી સીતા,
વેદત્રયી ભગવતી રસાતલિ, દાનવ-દુષ્ટ-વનીતા. ૧૦
મદાલસા દૈત્ય ઘર પામી, કુણુ કિશી પરિ કીજઇ ?
દૈવ તણુઇ વશિ સુરનર પન્નગ દૂષણુ કેહ્નઇ દીજઇ ? ૧૧

[देवी श्रीजनकात्मजा दशमुखस्यासीद्गृहे रक्षसो
नीता चैव रसातलं भगवती वेदत्रयी दानवैः ।
गन्धर्वस्य मदालसां च तनयां पातालकेतुश्छला-
द्दैत्येन्द्रोऽपजहार हन्त विषमा वामा विधेर्वृत्तयः ॥४॥ (व)]

પૂર્વછાયુ

સાભલિ શાન્તિ ! સખી કહઇ શ્રવણુ સુખાવહ વાત;
પાખણ્ડી-ઘરિ જોઈઇ દુઃખિત શ્રદ્ધા માત. ૧૨

ચુપઇ

દીઠૂ નગન પુરષ, કરિ પિચ્છ, મલધર તેહ દેહ બીભચ્છ.
બેહ બહન વદઇ ઇમ વાચ રાક્ષસ અથવા એહ પિશાચ. ૧૩
મુણ્ડિનશિર, મલધારી દેહ, શાન્તિ ભણુઇ, ઊગ્યખીઇ એહ
મોહમિત્ર એ ક્ષપણુક સહી, થઇ ઊતાવલી; જોઇ નહીં. ૧૪

મલધારી પાખણ્ડી પાપ, તેહસ્યું નવિ કીજઇ આલાપ.
દરસન, પરસન તજઇ સુજાણ; સમૃતિ બોલઇ વિષ્ણુપુરાણ: ૧૫
[तथा पाषण्डिभिः पापैरालापं स्पर्शनं त्यजेत् ।
विशेषतः क्रियाकाले यज्ञादौ चापि दीक्षिते ॥१॥ (ब)]

પૂર્વછાયા

દિગમ્બર આવ્યુ સભા, પુસ્તક પાણિં ધરન્ત,
કહઇ કથા સિદ્ધાન્તની: 'નમો નમો અરિહન્ત.' ૧૬
આપ વિમલ, કાયા મલિન, ઝિરઇ સદા નવદ્વાર.
તે જલિ કિમ નિર્મલ હુઇ, ગાથા કહિ વિચાર. ૧૭
[*गाथा-मलमअपुग्गलपिण्डे सअलजलेहिं पि केरिसो सुद्धी ।
अप्पा विमलसहाओ रुसिपलिचलणेहिं जाणव्वो ॥५॥
दूले चलणपणामो, किदसक्कालं च भोअणं मिठ्ठम् ।
इस्सामलं ण कज्जं, लिसिणं दालाणं लमन्ताणम् ॥६॥ (ब)]

વસ્તુબન્ધ

સુણ, શ્રાવક ! સુણ, શ્રાવક ! પરમ સિદ્ધાન્તઃ
ક્રોધ-લોભ પરહરીઇ, મતિ ગુરુભક્તિ આદર કરુ.
ખટરસ ભોજન વિવિધ પરિ પ્રણામ કરી આગલિ ધરુ.
જીવદયા-મતિ વિસ્તરુ, છાડુ નિન્દાભાવ.
ગુરુ-અવગુણ દેખી કરી કરતા રખે કુભાવ ! ૧૮

પૂર્વછાયા

ગુરુનાં ચરણ ઉપાસતા, મનિ ન ધરતા રીસ.
આગઇ પામ્યા કેવલી, તીર્થંકર ચુવીસ. ૧૯

[*छाया-मलमयपुद्गलपिण्डे सकलजलैरपि कीदृशी शुद्धिः ।
आत्मा विमलस्वभाव ऋषिपरिचरणैर्ज्ञातव्यः ॥५॥
दूरे चरणप्रणामः कृतसत्कारं च भोजनं मिष्टम् ।
ईर्ष्यामलं न कार्यं ऋषीणां दारात्रममाणानाम् ॥६॥]

૧૯. ૦. હોઆ, બ.

શ્રદ્ધા પ્રતિ ક્ષપણક કહઇ: સાંભલિ માહરી વાણિ,
શ્રાવક-કુલ છાંડઇ રખે ! એ શીખામણ જાણિ. ૨૦

ચુપઇ

તે દેખી શાન્તિ ટલવલી, કરુણાસહિત વિમાસઇ વલી;
એ તો રૂપઇ દીસઇ ઘણી, શ્રદ્ધા હુઇ પણિ તામસી. ૨૧
વલી જોએવા ઉપક્રમ કિઉ ભિક્ષુક એક સભા આવિઉ.
મસ્તક મુણ્ડિત, પુસ્તક પાણિં, વદઇ તે બૌધાગમ વાણિ: ૨૨
સુણ, સેવક ! સિદ્ધાન્ત કવૂ: ક્ષણક્ષણ વિશ્વ ઉપજઇ નવૂં.
સ્ત્રી ઊપરિ ગુરુ આણઇ ભાવ, કરતા રખે કદાચિ કુભાવ ! ૨૩

[साक्षात्क्षणक्षयिण एव निरात्मकाश्च
यत्रार्पिता बहिरिव प्रतिभान्ति भावा: ।
सैवाधुना विगलिताखिलवासनत्वा-
द्धीसन्तति: स्फुरति निर्विषयोपरागा ॥८॥]

(ક્ષમા સૂચિત)

અહો સાધુ ! એ સૌગતધર્મ, મોક્ષ મહાસુખ પ્રાપ્તિ કર્મ.
શ્રદ્ધાનઇ શીખામણ કહી, એ તઇ કુલ છાંડેવૂં નહીં. ૨૪
શાન્તિ ભણઇ. એ સચૂડ પિણ્ડ, બુદ્ધ-ઉપાસક મુણ્ડિતમુણ્ડ.
જમલી ઊભી માતા જિસી, શ્રદ્ધા હુઇ પણિ તામસી. ૨૫

પૂર્વછાયુ

ક્ષપણક પૂછઇ. ભિખ્ખયા ! સુણિ મારગ, મતિવન્ત !
પરહરિ શાસન બુદ્ધનૂં. અણુસર તૂં અરિહન્ત. ૨૬

ચુપઇ

ભિક્ષુક કહઇ: મલધર પાપિષ્ઠ ! પરનઇ પિશાચ વાછઇ, દુષ્ટ !
ભક્તિ મુક્તિ કુણ મૂરખ ત્યજઇ ? નિન્દિત તાહરુ મારગ ભજઇ? ૨૭

[स्वाराज्यं प्राज्यमुत्सृज्य लोके निन्द्यामनिन्दित: ।
अभिवाञ्छति को नाम भवानिव पिशाचताम् ॥१०॥]

અનેક પરિ કરતા સંવ્વાદ ! સાભલિઉ ત્યહાં સિઙ્ગી-નાદ;
તે બેહુ-મનિ વિસ્મય ભયુ; કાપાલિક સભામા આવિઉ: ૨૮
રુણ્ઢમાલ ગલિ ભૂષણરઙ્ગ, સ્મશાનવાસી ધૂલિત-અઙ્ગ:
નરનઇ કપાલિ કરૂ આહાર; જાણું યોગાયોગ વિચાર. ૨૯

[नरास्थिमालाकृतचारुभूषणः
स्मशानवासी नृकपालभोजनः ।
पश्यामि योगाञ्जनशुद्धचक्षुषा
जगन्मिथो भिन्नमभिन्नमीश्वरात् ॥१२॥]

ક્ષપણકભિક્ષુક પૂછઇ મર્મ: કહઇ, કાપાલિક ! તાહરુ ધર્મ.
વલતૂં વચન વદઇ બલવન્ત: દારુણકર્મ સોમ સિદ્ધાન્ત: ૩૦
મોહ કરૂ પલ માણુસ તણુ, બ્રહ્મકપાલિ સુરાપારણું;
વસા-રુધિરબલિ ભોજન એવ, સદા સન્તોષું ભૈરવ દેવ. ૩૧

[मस्तिष्कान्त्रवसाभिपूरितमहामांसाहुतीर्जुह्वतां
वह्नौ ब्रह्मकपालकल्पितसुरापानेन नः पारणा ।
सद्यः कृत्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारोज्ज्वलै-
रर्च्यो नः पुरुषोपहारबलिभिर्देवो महाभैरवः ॥१३॥]
(ઘમા સૂચિત)

પૂર્વછાયુ

તેહની વાણી સાભલી, દારણધર્મ દુરન્ત,
બુદ્ધબોધ ભિક્ષુક ભણઇ, ખિપણક કહિ અરિહન્ત. ૩૨

ચુપઈ

કાપાલિક કહઇ: રે પાપ ! ધર્મ તહ્મારુ અસદાલાપ.
પાખણ્ડધર્મ ચાણ્ડાલવેશ, મુણ્ડિત મુણ્ડ, લુઞ્ચિત કેશ. ૩૩
જમની શ્રદ્ધા કાપાલિણી, તેહ મોકલી ભિક્ષુક ભણી.
નવયૌવન-ભરિ પીનસ્તની; આલિઙ્ગન કીધું યોગિની. ૩૪

---

૩૪. ૦. નવયૌવનઘન-બ.

ચુપઇ

ભક્ષુ ભણઇઃ કહિ, ખિપણક ! મર્મ, કિહા વસઇ છઇ વૈરી ધર્મ ?
કામ-ભુયે ય્હા નાઠુ રહઇ, ખડી ધરીનઇ ગાથા કહઇ— ૪૯
+[णत्थि जले, णत्थि वणे, णत्थि गिल्लिगव्हलेसु णत्थि
पाआले ।
विण्णुभत्तीए सहिदो वसदि हिअए महम्माणम् ॥२८॥ (ब)]
કાપાલિક કહિઃ કષ્ટ અપાર, વિષ્ણુભક્તિ નિજધર્મ વિચાર,
શ્રદ્ધા સત્ય સુતા અનુજ્ઞાતિ, વિવેક-વિજય, મૂન્ય, એકાન્તિ. ૫૦
[मूलं देवी सिद्धये विष्णुभक्तिस्तां च श्रद्धानुव्रता सत्यकन्या ।
कामान्मुक्तस्तत्र धर्मोऽप्यमूक्चेत्सिद्धं मन्ये तद्विवेकस्य
कृत्यम् ॥२६॥ (ब)]

તથાપિ કર પરાક્રમ આજ; સ્વામી કેરૂં સાઉ કાજ,
શ્રદ્ધા-કાપિ મોકલી નવી, અકરપણ વિદ્યા ભૈરવી. ૫૧
ચાલિ સખી ' કરુણા કહઇઃ શાન્તિ ' ય્હા શ્રીવિષ્ણુભક્તિ એકાન્તિ,
કીધુ મન્ત્ર કપાલિક યથા, આપણ સમ્ભલાવૂં તે કથા. ૫૨
પ્રબોધચન્દ્રોદય-વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસ સાર,
ભીમ ભણઇ નારાયણદાસ, અર્કુ સમાપ્ત તૃતીય પ્રકાશ. ૫૩

[छाया-नास्ति जले नास्ति वने नास्ति गिरिगह्वरेषु
नास्ति पाताले ।
विष्णुभक्त्या सहितो वसति हृदये महात्मनाम् ॥२८॥]
૫૨. ક. ચાલીશિ. અ. વે. શાન્તિકરણા ચાલ્યા તથા. અ.

ચતુર્થ અઙ્ક

(અઙ્ક ચુથાનુ આરમ્ભ)

[વિષ્કમ્ભક]

પૂર્વછાયુ

વિવેક દલ મેલી કરી ચીતુ મોહ નિઃશઙ્ક,
કેશવસુત કાશીનિવાસ બોલઇ ચુથિ અઙ્કિ. ૧

ચુપઇ

મૈત્રી આવી સભા મઝારિ, દીઠી દુ:ખિતા સખી અપાર,
હરિભક્તિવન્ત ગખી યથા, કહઇ કથા તે સમ્યક કથા. ૨
શ્રદ્ધા ભણઇ. ઘોર દાનવી, વિદ્યુતવેગ મહા **ભૈરવી**,
ગલઇ નરકપાલ-કુણ્ડલવતી, કરાલમુખ દીઠી આવતી. ૩
કેલિ તણી પરિ કમ્પા થઈ, તતક્ષણુ હૂ શરણાગતિ ગઈ

[घोरां नारकपालकुण्डलवतीं विद्युच्छटां दृष्टिभि-
मुंञ्चन्तीं विकरालमूर्तिमनलज्वालापिशङ्गैः कचैः ।
दंष्ट्राचन्द्रकलाङ्कुरान्तरलल्जिह्वां महाभैरवीं
पश्यन्त्या इव मे मन कदलिकेवाद्याप्यहो वेपते ॥१॥]

(वमां सूचित)

દેવી **વિષ્ણુભક્તિ** ભામિની ! ત્રાહિ ત્રાહિ, સમરથ સ્વામિની ! ૪
વિષ્ણુભક્તિની દૃષ્ટિં કરી ભાગા ગાત્ર, યઇ જર્જરી,
વજ્રવિઘાત શિલા રડવડી, પ્રાણરહિત ભૂમણ્ડલિ પડી ૫

[भ्रूभङ्गभीमपरिपाटलदृष्टिपात-
मुद्राढकोपकुटिल च तया व्यलोकि ।

---

૧. c સ્તુતિ. બ તે. બોલિશ બ
૨. c °ભક્તિ તૂ. બ

सा वज्रपातहतशैलशिलेव भूमौ
व्याभुग्नजर्जरशिरास्थि यथा पपात ॥४॥ (व)]
વચન સુણી મૈત્રી વ્યાકુલી, ક્ષણએક મૂર્છિત ધરણિં ઢળી
શ્રદ્ધાની વાણી સાંભળી પૂરવ સ્વસ્થાન પામી વલી ૬

પૂર્વછાયુ

મૈત્રી ભણઇ વધામણી, મૂઇ, થીી ઇમ્મ,
શિંહ તણા મુ માહિથી મૃગી વિછૂટી યમ્મ
કરિ આલિંગન, પ્રિય સખી ! સફલ મનોરથ કાજ,
વન્ધ્યા પુત્ર-પ્રાપ્તિ યથા, તિમ સુખસમ્પત્તિ આજ.
[શ્રદ્ધા] હૂં હરિભક્તિ મોકલી સખી-શીખામણ સાર
' વિવેક આગલિ ઇમ કહે, શ્રદ્ધા ' વચન વિચાર ૮

ચુપઇ

કામક્રોધ થીપેવા કાયિ, વેગઇ ઉદ્યમ કીજઇ આજ,
હૂં તુઝ રક્ષા કરેસ, નરેન્દ્ર ! પાણ્ડવ સખા યથા ગોવ્યન્દ ૧૦
યમ નિયમાસન પ્રાણાયામ, મોટી મૈત્રી વિરાગ નામ,
શમ-દમ સન્તોપ મેલી યોધ, મોહ સરીસુ કરૂ વિરોધ ૧૧
કામ લોભ મદ થીપૂ ક્રોધ, વિદ્યા-ઉત્પત્તિ ચન્દ્ર-પ્રબોધ
પ્રાપ્તિ પુરષ કરૂ નિજધામ, તુ શ્રીવિષ્ણુભક્તિ મુઝ નામ ' ૧૨

પૂર્વછાયા

મધુર વચન મૈત્રી કહઇ સાંભલિ, સખી ! વિચાર
વસૂ સદા વૈષ્ણવ-હૃદય, અહો ભિહિની [છ] ચ્યાર ૧૩
વિષ્ણુભક્તિ-વચનઈં કરી વિવેકના હિતકાયિ,
કિહિ થાનક, શ્રદ્ધા સખી ! કિહાં વસઇ મહારાજ ? ૧૪

ચુપઇ

શ્રદ્ધા ભણઇ કહૂ તે ઠામ, દક્ષણરાઢા નિજપદ નામ;
ભાગીરથી તીર મહારાજ તપ કરઇ આતમ-વિદ્યા-કાજ, ૧૫

---

૧૫ ઢ. કહિછિ બ

ચાલુ, સખી ત્હાં જાઈઈં, સ્વામી તણા ચરણ ધ્યાઈઇ ।
વિષ્ણુભક્તિ પે કહૂ ઉપાઇ, તે આપણુ વીનવીઇ રાઇ. ૧૬

[અઙ્કારમ્ભ]

તન ભૂષિત આભરણુ અનેક, સુભટ-મુગટમણિ રાઇ વિવેક,
તતક્ષણિ આવ્યા સભા મઝારિ, જમની વેદવતી પ્રતિહારિ ૧૭
રાજા ભણઇ મહા દુઃખકરણુ જોઉ મોહ તણુ આચરણુ
શાન્ત ચિદાનન્દ સાગર સાર, પૂરિત અમૃત ઉદક અપાર, ૧૮
એક જન તે માહિ પરવરઇ, મૂઢ ત્હાં આમ મન નવિ કરઇ,
મિથ્યા મૃગતૃષ્ણા-જલ માહિ મજ્જન, પાન, રમઇ, અવગાહિ ૧૯
[शान्तेऽनन्तमहिम्नि निर्मलचिदानन्दे तरङ्गावली-
निर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसि मनाङ्मग्नोऽपि नाचामति।
नि सारे मृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तोऽपि मूढ पिब-
त्याचामत्यवगाहतेऽभिरमते मज्जत्यथोन्मज्जति ॥६॥ (च)]
સંસાર તરુઅર બીજ અબોધ, મૂલ વિનાશ કરઇ પ્રબોધ,
આરાધન પુરુષોત્તમ પાઇ, એહનુ બીજુ નથી ઉપાઇ ૨૦
[अमुष्य ससारतरोरबोधमूलस्य नोन्मूलविनाशनाय ।
विश्वेश्वराराधनबीजजातात्तत्त्वावबोधादपरोऽभ्युपायः ॥
॥७॥ (च)]
બોલઇ વેદવતી પ્રતિહારિ વિવેક મહારાજ ' અવિધારિ,
સન્તોષ-ક્ષમા-દયાદિક, સ્વામિ ' વિચાર સેવક કરઇ પ્રણામ ૨૧
અહો કષ્ટ, કહઇ વસ્તુવિચાર, નારી પ્રતિ અશુચિ અપાર
તેહનઇ કમલનયન કામિની, પીનપયોધર એ ભામિની ૨૨
શુભ્રવદન શામા સાચરઇ અછતા ગુણ આરોપણ કરઇ
એ તો માંસ તણી પૂતલી, જોઉ, જન ' વિમાશી વલી. ૨૩

---

૧૭ a ભૂષણ બ ૧૮ d. અમૃતત્ત્વ બ ૬ c. शिरःस्पर्धि (मुद्रितपु)

[कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीभरेत्युन्नम-
त्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखाम्भोजेति सुभ्रूरिति ।
दृष्ट्वा माद्यति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि
प्रत्यक्षाशुचिपुत्तिकां स्त्रियमहो मोहस्य दुश्चेष्टितम् ॥
॥८॥ (व)]

શરીર મલપૂરિત શતગ્રન્થિ, સહજ સભાવઇ સદા દુર્ગન્ધિ.
રમઇ નહીં ત્યહા પણ્ડિત એવ, રમ્ભા પ્રતિ કહઇ શુકદેવ. ૨૪

[अमेध्यपूर्णे कृमियोनिसङ्कुले स्वभावदुर्गन्धमशौचमव्रणे (?) ।
कलेवरे मूत्रपुरीषभाजने रमन्ति (?) मूढा विरमन्ति
पण्डिताः ॥१॥ (व)]

નારીનૂ મુખ પૂનિમચન્દ, કનકકલશ કુચ કહિ કવિ મન્દ
માંસગ્રન્થિ કફ વાતવિકાર, ભરતરિ બોલઇ સમૃત સાર. ૨૫

[स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनं
मुहुर्निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् ॥ भ. वै.
॥१६॥ (व)]

યુવતિ–નાભિ–જઘન–મુખ–તન દેખી મોહ પામશિ જન
લોહી–નસા–વસામય જાણિ; મદાલસા કહઇ નિજ વાણિ ૨૬

[युवतिस्तन० * * *
* * * * ॥२॥ (व)]

(પૂર્વછાયા)

કિમ ચીપિસિ વિરી શબ્બ ? વલી વલી પૂછઇ રાઈ,
કામ તણુા જય–કારણિ, કહિનઇ, વરુ ' ઉપાઇ. ૨૭

(ચુપઇ)

વસ્તુવિચાર કહઈઃ સુણિ, સ્વામિ ! જીપૂં કામ યથા સદ્બુદ્ધિઃ
સમરથ પાસ શર આયુધ બહુ, નારી ચીનઈ ચીનૂ સદ્. ૨૮

[यस्य स्त्री तस्य भोगेच्छा, न स्त्री कस्य क्व भोगभूः ।
स्त्रियं त्यक्त्वा जगत्यक्तं जगत्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥३॥ (ब)]

મહાનદી તટ પુણ્યપ્રદેશ, નારીનુ જ્હા નહીં નિવેશ.
સજ્જનસઙ્ગતિ હરિગુણ-જાણ, કથાશ્રવણ વિષ્ણુપુરાણ. ૨૯
નિજવાણી શ્રીવેદવ્યાસ. શ્રીયુત સુન્દર શઙ્કર ભાષ્ય,
ઇહિનિશિ શ્રીગીતા-અભ્યાસ, કરઇ સમૂલ અવિદ્યા-વિનાશ. ૩૦
શ્રી ભાગવત ભગતિ નિજયોગ, સનતસુજાત હરઇ ભવરોગ.
વશિષ્ઠ રામાયણ પરિપાક, કવણમાત્ર ત્હા કામ વરાક ? ૩૧
અર્જુન ધનુષ-ધરી ગજેન્દ્ર જીતુ રિપુ યમ સિદ્ધ નરેન્દ્ર,
તિમ ગણિ મન્મથ કરૂ સંહાર, તુ હું સેવક વસ્તુવિચાર. ૩૨

[सोऽहं प्रकीर्णं परितो विचारैः
शरैरिवोन्मथ्य बलं परेषाम् ।
सैन्यं कुरूणामिव सिन्धुराजं
गाण्डीवधन्वेव निहन्मि कामम् ॥१४॥ (ब)]

સાધુ સાધુ, રે વસ્તુવિચાર ! તૂ અહ્મ કુલ કેરુ શણગાર
હરિખિત બીડૂં આપ્યૂં રાઇ, તેહનઇ કર્યુ પગ-ચાઉ-પસાઇ. ૩૩
ક્ષમા ભણઇ; સાભલિ, રાજાન ! અહ્મે તહ્મારા દાસી જન.
જીપૂં મોહ તણુ પરિવાર, તુ સ્વામીનઇ કરૂ જુહાર ૩૪
હિંસા માન મચ્છર મદ યોધ જીતા સઘલા, વીતુ ક્રોધ.
મોટુ મહિમા છઇ એ તણુ; તે મઇ આગઇ ખોયુ ઘણુ. ૩૫
રાઇ ભણઇ: મઝ લાગી ખન્તિ, કિમ વીપિશિ વઇરી ગુણવન્ત ?
તૂં અબલા, એ સબલ અપાર, કહિ તે કારણ કરી વિચાર. ૩૬
ક્ષમા કહઇ: મઝ સાહસ ઇશૂ, ગાલિ દેઅ તા દેખી હસૂં.
પીડા કરતા ન બોલૂં મર્મ, છૂટા પરિભવ-પૂરવ-કર્મ ૩૭

૩૦. b શ્રીમધુસૂદન. બ. ૩૬. b. બલવન્ત. બ ૩૭. b. આવિ હસૂં. બ.

તાડન કરતા નાવઇ તાપ, દુર્જન દીઇ નહિ સન્તાપ
ક્ષમા કહઇ માહરુ મહિમાઇ, તે તા સ્વામી તણુ પસાઇ. ૩૮

[क्रुद्धे स्मेरमुखावधीरणमथाविष्टे प्रसादक्रमो
  व्याक्रोशे कुशलोक्तिरात्मदुरितोच्छेदोत्सवस्ताडने ।
धिग्जन्तोरजितात्मनोऽस्य महती दैवादुपेता विप-
  दुर्वारेति दयारसार्द्रमनस क्रोधस्य कुत्रोदय. ॥१८॥ (ब)]

જિહા અહિંસા-ધર્મ અનન્ત, શમ-દમ-સય્યમ સઙ્ગતિ-સન્ત,
યમનિયમાદિક સમરથ યોધ, કવણ માત્ર ત્યહા નિર્દય ક્રોધ ? ૩૯
જપ-તપ-સાધન બાધણહાર, વેગઇ એહનુ કરૂ આહાર,
યમ મહિષાસુર યીતુ ઉમા, તુ મઝ નામ કહાવૂ ક્ષમા ૪૦

[तं पापकारिणमकारणबाधितारं
    स्वाध्यायदेवपितृयज्ञतपःक्रियाणाम् ।
  क्रोध स्फुलिङ्गमिव दृष्टिभिरुद्वमन्त
    कात्यायनीव महिष विनिपातयामि ॥१७॥ (ब)]

[રાજા:]

સાધુ, ક્ષમા ! તાહરૂં આચરણ, તૂ ભવસાગર કેરૂ તરણ.
સકલ પદારથ તઇ સાધીઇ, પગ દેઇ વિરીનઇ હૈઇ. ૪૧
મોક્ષ તણુ તૂ કારણ મૂલ, તુઝ વિણ કારજ થાઇ ધૂનિ
અતિ આનન્દિત બોલઇ રાઇ, બી આપૂ; કરુ પસાઇ ૪૨
સન્તોપ કહઇ' દુર્જન લોભ, લોક તણી યે ટાલઇ શોભ
અધિક અધિક ધ્યાઇ અનુદિન, સુખ સમ્પત્તિ નવિ પામઇ જન ૪૩
તરુઅર ફલ નદી નિર્મલ નીર, સુખશાયન પથિ પ્રાપતિ ચીર,
તુહિ સહિ સન્તાપ અપાર, પણ્ડિત કુભાવ કૃપણ-દુઆગિ ૪૪

[फल स्वेच्छालभ्य प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां
  पय स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् ।

---

૩૯ b. મંહાર બ. ૪૧. c. પામીખિ. બ ૪૪. b ગોશા-શયનપ્રતિ. બ.

मृदुस्पर्शी शय्या सुललितलतापल्लवमयी
सहन्ते सन्तापं तदिह धनिनां द्वारि कृपणा ॥१९॥ (व)]

મસ્તકિ મરણ, નાટારમ્ભ કરઇ, જરા રાક્ષસી યૌવન હરઇ.
ધન મમતા પરહરિ જન્ન, સન્તોષ અમૃતજલિ-મજ્જન ૪૫
સન્તોષ પરમશ્રેય વિશ્રામ, સન્તોષ આપઇ અવિચલ ઠામ.
સન્તોષ સમુ નહીં કો ઇષ્ટ; બોલઇ રામાયણ વાશિષ્ઠ ૪૬

[सन्तोषो हि परं श्रेयः सन्तोषः सुखमुच्यते ।
सन्तुष्टः परमभ्येति विश्रामं परमर्दनम् ॥४॥ (व)]

યમ ગ્રહ માહિ સોહઇ ભાન, તિમ ભૂમણ્ડલિ સન્તોષવાન
સન્તોષ નરનઇં પરમનિધાન, સઘલા ગુણ માહિ પરધાન ૪૭

[न तथा भाति पूर्णेन्दुर्न तथा क्षीरसागरः ।
न लक्ष्मीवदनं कान्तं निःस्पृहाणां यथा मनः ॥५॥ (व)]

અન્ન, વિવિધ વલ્કલ, શણગાર, અથવા જલ ફલ-મૂલ-આહાર,
યેન કેન પ્રાપ્તિ-સન્તોષ, કિશ્યૂ કરઇ વ્હા તૃષ્ણા-દોષ ? ૪૮
જુ સન્તોષ નહીં, દેવેશ ' તુ તે પામઇ પગિપગિ ક્લેશ.
નિર્ધન સન્તોષી સુખવન્ત, શ્રી ભાગવત કહઇ ભગવન્ત ૪૯

[असन्तुष्ट सकृत् क्लेशान् प्राप्नोत्यपि सुरेश्वर ।
अकिञ्चनोऽपि सन्तुष्ट शेते सर्वाङ्गविज्वर ॥६॥ (व)]

યે સુખ સન્તોષીનઇ ઇહા, તે સુખ ધન-લોભીનઇં કિહા ?
અહિનિશિ વલગી તૃષ્ણા વ્યાધિ, સોહૂણા માહિ નહીં સમાધિ. ૫૦
લોભ કરઇ શમતા પ્રતિબન્ધ, સન્તોષ સુખનઇ સદા સમન્ધ.
જો નઇ જનમનિ કરી વિચાર, ધનની આસ્યા અસુખ અપાર. ૫૧
પહિલૂ દુ:ખ ધન-ઉત્પત્તિ આશ, તે પાછ અધકેરુ નાશ;
કુટુમ્બ વિરોધ કલહુ આદરઇ, નામ અર્થ પણિ અનરથ કરઇ. ૫૨
સવ કેહથી બીહઇ ધનવન્ત, ચિન્તા મનિ ઊપજઇ અનન્ત.
પુત્ર-કલત્ર મનિશઙ્કિત રહઇ, ભાષ્યકાર શ્રી શઙ્કર કહઇ. ૫૩

[मूढ ! जहीहि धनागमतृष्णां कुरु निजबुद्धिं प्रतिहततृष्णाम् ।
  यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥
अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
  पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥७॥(ब)

धनकारणि ઇહિનિશિ રડવડઇ, લિખ્યા પાખઇ નવિ સાપડઇ.
જુ તૂં કરીશિ અનેકય ઉપાઇ, તુહિ પામિશિ લિખ્યૂં તાઇ. ૫૪
જતન વિના સુખસમ્પત્તિ-ભોગ, યમ આવઇ અણવાચ્છિત રોગ,
શ્રી ભાગવત એહ સંવાદ, બાળક પ્રતિ કહઇ પ્રહ્લાદ. ૫૫

[सुखमैन्द्रियकं दैत्या ! देहयोगेन देहिनाम् ।
  सर्वत्र लभते दैवाद् यथा दुःखं तथा धनम् ॥८॥ (ब)]

રાઇ ભણઇ: તૂં બલ નહિ પાર, દુર્જન વિરૂ લોભ અપાર,
કિમ જીપિશિ રાગાદિક દોષ? વલતૂં વચન કહઇ સન્તોષઃ ૫૬
જ્હાં સદા જપ, તપ, દમ, દાન, ક્ષમા, દયા, ધરણીધર-ધ્યાન,
વિચાર, મતિ, સત-સઙ્ગતિ, શોભ, કવણમાત્ર તિહાં નિષ્ઠુર લોભ? ૫૭
બાણપતિ દશરથ-સુત રામ, રાવણ યમ જીતુ સઙ્ગ્રામિ,
તિમ જીપૂં લોભાદિક દોષ, તુ તાહરુ સેવક સન્તોષ. ૫૮

[नानामुखं विजयिनं जगतां त्रयाणां
  देवद्विजातिवधबन्धनलुब्धवृत्तिम् ।
रक्षोधिनाथमिव दाशरथिः प्रसह्य
  निर्जित्य लोभमवशं तरसा पिनष्मि ॥२४॥ (घ)]

[રાયઃ] સાધુ, સાધુ, સેવક સન્તોષ ' તુઝ વિણુ કુણુ ટાલઇ ભવદોષ !
બીડૂં આપ્યૂં, કરુ સનાથ, માથા ઊપરિ દીધુ હાથ. ૫૯
શૂર સુભટ નઇ માનઇ જેહ, વિરીનાં દલ જીપઇ તેહ.
તે કારણિ પણ્ડિત ગજાન શેવકનઇ દેવું મનમાન. ૬૦

[स्वीयान् भटान् मानयन्तो राजानो जयमाप्नुयुः ।
' अतः स्वर्णादिदानेन पूजनीया भटा नृपैः ॥९॥ (घ)]

વિનીત વેષ પુરુષ આવિઉ; કરી પ્રણામ વચન બોલિઉઃ
રાજન ! પ્રયાણુ–વિજય વિચાર, તિથિ નખત્ર યોગ શુભ વાર, ૬૧
સૌમ્ય ગ્રહ નવ પંચમ કેન્દ્ર, ક્રૂર તૃતીય ખટ લાભ, નરેન્દ્ર !
એહ મૂરત માંહિ કરુ પ્રયાણ; વાઞ્છિત ફલ કહઇ યેતિકજાણ. ૬૨

[येषां गमे नवमपञ्चमकण्टकस्थाः
सौम्यास्; तृतीयरिपुलाभगताश्च पापाः ।
आयान्ति ते स्वभवनेषु पुनः कृतार्था
ज्योतिर्विदो हि कथयन्ति जने-हितार्थाः ॥१०॥ (व)]

રાજા ભણઇઃ સુણ, પ્રધાન ! ચતુરંગ સેન કરુ પ્રસ્થાન.
હય–ગજ–રથ–પાયદલ સપરાણ, પ્રભાતિ કાશી ભણી પ્રયાણ. ૬૩

[सज्ज्यन्तां कुम्भभित्तिच्युतमदमदिरामत्तभृङ्गा करीन्द्रा
युज्यन्तां स्यन्दनेषु प्रसभजितमरुच्चण्डवेगास्तुरङ्गाः ।
कुन्तैर्नीलोत्पलानां घनमिव ककुभामन्तराले सृजन्तः
पादाताः सञ्चरन्तु प्रसभमखिलसत्पाणयोऽप्यश्ववाराः ।
॥२९॥ (ક્ષમા સૂચિત)]

કૃતવિધિ મંગલ રાઇ વિવેક, ગંગાજલ દેઇ અભિષેક.
જય જય, દેવ ! વિજય તણ તણુઇ; વેદવિચક્ષણ આશી ભણઇ. ૬૪
વિપ્ર કહઇઃ સમરણ શ્રીરામ, લક્ષ્મણ સીતા તુલસી નામ.
પ્રયાણકાલિ ભણઇ પદ એહ, રિપુ જીપી ઘરિ આવુ તેહ. ૬૫

[यः स्मरेत् तुलसीं सीतां रामं सौमित्रिणा सह ।
स विजित्य रिपून् सर्वान् गृहमादाय गच्छति ॥११॥(व)]

રથિ બિઠા સોહઇ રાજન, ત્રિપુરદહન શંકર ભગવાન,
ગ્રહનાયક રવિ, સુરપતિ ઇન્દ્ર, ગોકુલ માહિ યથા ગોવ્યન્દ. ૬૬
સત્ય ધરઇ શિર ઊપરિ છત્ર, જપ તપ ઢાલઇ ચમર વિચિત્ર.
સેનાપતિ સંયમ સપરાણ, કીરતિ બોલઇ પ્રસિદ્ધ પુરાણ. ૬૭
શુકન દઇ ચાલતાં નરેશઃ નિકુલ, કપિંજલ, મયુર, ગણેશ,
મૃગ, વાનર, કોકિલ કલરવી, દક્ષણાઅંગિ શબ્દ–ભૈરવી, ૬૮

ખર, સારસ, કૌશિક, શુક નામ, દુર્ગા, શિવા, છીંક શુભ વામ,
ચક્રવાક, હંસા સ્વર કરઇ, દરસણ દીસ મંગલ કરી; ६९
વેશ્યા, માંમ, સુરા, કન્યકા, છત્ર, ચમર, દર્પણ, દીપિકા,
દાધ, ચન્દન, ફલ, કમલ સુચર્ણ, સન્મુખ ગજ, ગૌ, વૃષભ, તુરંગ. ७०
[दक्षिणध्वनितः श्रेष्ठा कपिञ्जलगणाधिपो ।
शिवादुर्गाखराश्चैव वामो राजा शुकः शुभः ॥१२॥
चक्रवाकभरद्वाजहंसहारितसारसाः ।
इत्येषां लोमटस्यापि दर्शनं मङ्गलप्रदम् ॥१३॥ (घ)]
मद्य मांसं मधुच्छत्र चामराक्षतदर्पणाः ।
कुर्वन्ते सम्मुखाः सिद्धिमश्वगोमहिषीवृषाः ॥ १ ॥
મેઘ યથા ગાજઇ ગુણ બાણ, અણવાજાં વાજઇ નીસાણ.
ભૂંગલ ભેર તિબલ રણિતૂર, હયખુર ખેહ ન સૂઝઇ સૂર. ७१
દલ ચાલન્તાં વસુધા ચલઇ; પર્વત પડઇ; શેષ સલસલઇ;
મેગલ મત્ત કરઇ સારસી, વેગઇ પુહુતા વારાણસી. ७२
દેખઇ મોહ સ્વપ્ન માહિ કાલ, મહિષ, વરાહ, સિંહ વિકરાલ.
નાઠુ; નારી શરણિ ગયુ; રાતૂબર દીઠઇ જાગઉ. ७३
[अभिद्रवन्ति यं स्वप्ने शृङ्गिणो दंष्ट्रिणोऽपि वा।
वानरो वा वराहो वा भवेद्राजकुलाद्भयम् ॥
रक्ताम्बरधरां नारीं रक्तगन्धानुलेपनाम् ।
अवगूहति यः स्वप्ने तस्य मृत्युर्विनिर्दिशेत् ॥१४॥ (घ)]
સૂત ભણઇઃ સુણિ, રાઇ વિવેક! મોહ, મચ્છર, મદ, સુભટ અનેક,
ભયભીતા ચાલ્યા નીસરી, મૃગ યથા દરસણિ-કેસરી. ७४
કામ-ક્રોધ વિરી બલવન્ત, દેખી તવ દરશનિ નાસન્ત,
ભાગા જાઇ દુહુદિશિ તથા, નિર્ધન તણા મનોરથ યથા. ७५
મનિ રલીઆઇતિ બોલઇ રાઇઃ કાશી તણુ મહા મહિમાઇ,
મુક્તાવલી વહઇ અભિનવી, સરિત શિરોમણિ શ્રીજાહ્નવી. ७६

६९. c. સાંચરિ. બ. ७५ b. પસન્ત. બ. વાણારશી. અ.

[सैषान्तर्दधतो तमोविघटनादानन्दमात्मप्रभं
चेत: कर्षति चन्द्रचूडवसतिर्विधेव मुक्तेः पदम् ।
भूमेः कण्ठबिलम्बिनीव कुटिला मुक्तावलिर्जाह्नवी
यत्रैवं हसतीव फेनपटलैर्वक्त्रं कलामैन्दवीम् ॥२९॥ (व)]

સઉંભિ અર્કા વરણાઅશી, પચ ચ, કેશ શ્રીવારાણશી.
અમર મરણ વાગ્છઇ સર્વથા, અવર પુરુષની કેહી કથા ? ૭૭
એ શ્રી કેશવ મહિમા ઘણુ, કર્ણધાર ભવસાગર તણુ,
કલિમલહરણ શરણ-ભગવન્ત, પુરુષોત્તમ આતમા અનન્ત. ૭૮

[एष देवः पुराविद्भि क्षेत्रस्यात्मेति गीयते ।
अत्र देह समुत्सृज्य पुण्यभाजो विशन्ति यम् ॥३०॥(व)]

વલી વલી સરમા કરઉ પ્રણામ; અવધારુ, સ્વામી શ્રી રામ '
કર જોડી વીનવઇ વિવેક, ભગતિ-યુગતિ અતિ વચન અનેક: ૭૯

(છન્દ પાધ્રડી)

જય જય શ્રીભગવન અવિનાશ ' જય, શ્રી કેશવ કમલાનિવાસ ?
જય જનમજરાતિગ દેવ દેવ ' જય, વામન વિષ્ણુ શ્રીવાસુદેવ ' ૮૦
કલિ અખિલ-ચરાચર-ભુવનપાલ ! સુરરક્ષણ ' દાનવકુલકુદાલ !
સુખકર કપ્પતરુઅર સમાન : શિત્ર મિત્ર વિષમમતિ નહિ ભગવાન ! ૮૧
સંસાર મહા ભીકર અપાર, વલી જન્મ જરા મૃત્યુ વારવાર.
દુઃખ-દારણ-તારણ કૃષ્ણ પાઇ, એહ કેરુ બીજુ નથી ઉપાઇ. ૮૨
ગજ બન્ધન છોડું ગ્રાહપાસ, અમ્બરીક નિવાર્યુ ગર્ભ-વાસ.
ધ્રુવ દીધૂં પદ અવિચલ અનન્તઃ ત્રિભુવન-જીવન રુકિમણીઅ-કન્ત'
મધુસૂદન ' કૈટભરિપુ ' મુરારિ ' કરુણાકર ' વિષયા-મતિ નિવારિ.
હરિ, સ્વામિ ' સેવક તણીઅ સાર, ભવસાગર નિવારિ, ઊતારિ પાર.

(અડ્યલ)

જે હરિચરણ-શરણ નવિ છણ્ડઇ, તેહનઇ જનમ-મરણભય છણ્ડઇ.
જે જન વિષ્ણુભક્તિ-મતિ છણ્ડઇં, તેહની કેડિ કાલ નવિ છણ્ડઇ ૮૫

જે જન હરિ-મુખ નયણે ન દેખઇ, ઉદરિ અધોમુખિ તે દુઃખ દેખઇ
દ્વારવતીપતિ દરસન દેખઇ, તે નર સોહ્‌ણઇ નરક ન દેખઇ. ૮૬

(અથ મડ્‌યલ)

તાં લગઇ ભૂર ભમઇ ભૂમણ્ડલિ, જાં હરિધ્યાન નહીં રવિમણ્ડલિ.
જાં પરમારથ-પદ નવિ પામઇ, તાં જન પરિપરિ પરિભવ પામઇ.
જે જન નામ જપઇ વૈકુણ્ઠહ, તે જન વાશિ વસઇ વૈકુણ્ઠહ.
તુલશીદલિ પૂજઇ ચક્રપાણિ, તે ભવચક્રિ ભમઇ નવિ પ્રાણી. ૮૮

(અથ જડ્‌યલ)

જય જગપતિ ગોવ્યન્દ સનાતન! હસ્તૈકેન ધરચો ગોવર્ધન.
રક્ષિત અતિ કોપતિ સુરપતિ, ગોકુલિ બલિ ગોધન ધન વરખતિ. ૮૯
દ્વિપિ-ભોજન, વાચા-પગ-ચાલી, વેગઇ વનિં આવ્યા વનમાલી.
શાક-પાક-ભક્ષણુ તેણી વેલા, ત્રિભુવન તૃપ્ત કરયૂં, હરિ! હેલા. ૯૦
તૂં ઘટ ભિન્તર સાખી, સ્વામી! વસઇ નિરન્તર, અન્તરયામી!
જાણુપણિં કવિ નવિ પામીયિ, ભાવ ભગતિ-રશિ તૂં વશિ કીજિ. ૯૧
શ્રીકેશવ' તવ નિજ આદેમહ, તારકમન્ત્ર મહા ઉપદેસહ.
ઈશ કહઇ, તનુ તજતાં કાશી, નરનારી થાઇ અવિનાશી. ૯૨

(અથ ભોજગં)

હરિભક્તિ-કારણિ અવતાર એવ, પ્રગટચા થમ્ભ ફોડી નરસિંહ દેવ.
દુષ્ટ દાનવ હરણુ કશ્યપ વિડાસ્યુ, નિજ સેવક સન્ત પ્રહ્‌લાદ તાસ્યુ. ૯૩
રામઇ બાણુ એકઇ સપ્ત તાડ ભેદી, સીતા આણી રિપુદસકન્ધ છેદ.
કંસ, કેશી, મુષ્ટક-માણુ મોડી, માત તાતના તતક્ષણિ બન્ધ છોડી. ૯
જય, જગત-જીવન ઘનશામવર્ણ! મકરકુણ્ડલમણ્ડિત-રુચિર-કર્ણ!
ગદા-શર્ઙ્ખ-ચક્ર-સારઙ્ગધર ગુરુડગામી! પીતામ્બર-સુન્દર કૃષ્ણસ્વામી! ૯

૮૬. c. દ્વારાપતિહરિરાસન. બ. ૯૧. a. અન્તરયામી, ૯
b. સાખી, સ્વામી! બ. ૯૩. અરયઃ ભાગ(?) અ. ૯૪. મહ્લ. ૦
૯૫. d.૦ મ્બરધન. બ.

સંસાર અસાર દુઃખકર અપાર, તે ગાહિ હરિકથા અમૃત સાર.
જાઇ રામગુણગ્રામ ચેહ તણી વાણી, છૂટા જમનોક્ષમ તેહ પ્રાણી. ૯૬
ચિદાનન્દ ગોવ્યન્દ વૈકુણ્ઠરૂપ, શ્રીનાથ નારાયણ વિશ્વરૂપ !
સંસારનિદ્રા-નિવારણ મુકુન્દ ! કરિ હરિ હદઇ ઉદય-પ્રબોધચન્દ્ર. ૯૭

(ચુપઇ)

શ્રીગોવ્યન્દગુણ મહિમાસાર, ઋષિ સુર નર નવિ પામઇ પાર,
કેવલ પ્રણામ કરઇ વિવેકઃ નમોનમો નારાયણ એક ! ૯૮

तदेवाह—

श्रीकृष्ण केशव हरेऽच्युत वासुदेव
राजीवलोचन मनोहर राम विष्णो ।
श्रीकान्त शान्त मधुसूदन विश्वरूप
भृत्यार्तिनाशन नृसिंह नमो नमस्ते ॥९९॥

એણી પરિ શ્રીહરિનઇ વીનવી મણિકર્ણિકા જમલી જાહવી,
કાશીવાસ ઘટઇ અઘ્ર એક; મઠ વિમાશી રહ્યુ વિવેક. ૧૦૦
પ્રબોધચન્દ્રોદય વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસ સાર,
ભીમ ભણઇ નારાયણદાસ, અર્દ્ધ-સમાપ્તિ ચતુર્થ-પ્રકાશ. ૧૦૧

૯૬. ā. સંસારસાગર. બ. ૯૭. c. જે અમૃતવાણી. બ.
૪

પઞ્ચમ અઙ્ક

(શ્રી અઙ્ક પાંચમાનુ આરમ્ભ)

[પ્રવેશક]

(પૂર્વછાયુ)

પાચમઇ શ્રદ્ધા કહઇ યુદ્ધ-કથા-વિસ્તાર.
મન પ્રતિબોધઇ[1] શારદા વૈરાગ્ય-ઉત્પત્તિ-સાર. ૧

(ચુપઇ)

શ્રદ્ધા કહઇઃ દહઇ મુઝ દેહ, કુલનાશન શોકાનલ એહ.
કયાશેષ એ કીધા સહી, તુહિ મમતા જાઇ નહીં. ૨

[निर्दहति कुलविशेषं ज्ञातीनां वैरसम्भवः क्रोधः ।
वनमिव घनपवनाहततरुवरसंघट्टसम्भवो दहनः ॥१॥]

(ચ મા સૂચિત)

વિષ્ણુભક્તિ મઝ કહુ વિરામ, 'હિંસા બહુલ હોશઇ સઙ્ગ્રામ.
દેખી સકૂં નહિ દુઃખાકાર, કુટુમ્બ-વિરોધ-યોધ-સંહાર. ૩

[निकृन्ततीव मर्माणि देहं शोषयतीव मे ।
दहन्तीवान्तरात्मानं क्रूरः शोकाग्निरुत्थितः ॥२॥]

(ઘ માં સૂચિત)

તાં લગઇ છાડૂં કાશીવાસ; ખેત્ર ભાગવત કરૂં નિવાસ.
શ્રદ્ધા સખી ! ઇહા તૂ રહે, યુદ્ધકથા મઝ આગલિ કહે.' ૪

તે તીરથ ખેત્ર શાલિગ્રામ, જ્હા વસઇ ભવતારક રામ.
એ શ્રી વિષ્ણુભક્તિ નઇ શાન્તિ, કાઇ એક મન્ત્ર કરઈ એકાન્તિઃ ૫

'મોહાદિક રિપુ મિલ્યા અનેક, કિશું કરઇ છઇ વસ્તુ વિવેક ?
સમાચાર તે કો નવિ કહઇ. તેણિ કારણિ મઝ અન્તરિ દહઇ.' ૬

વિષ્ણુભક્તિ પ્રતિ બોલઇ શાન્તિઃ 'પરદલ તે પીપઇ એકાન્તિ.
જેહનઇ ભગવતી અનુગ્રહ કરઇ, તે દુસ્તર ભવસાગર તરઇ.' ૭

---

૧. C. પ્રતિબોધિ. ખ

[यद्यप्यभ्युदयः प्रायः प्रमाणादवधार्यते ।
कामं तथापि सुहृदामनिष्टाशङ्कि मानसम् ॥ ९ ॥]

(ય માં સૂચિત)

તતક્ષણિ આવી શ્રદ્ધા નામ; વિષ્ણુભક્તિનઈં કરયુ પ્રણામ.
શાન્તિ સખી તે દેખી માઇ, દેઇ આલિંગન લાગી પાઇ. ૮

(પૂર્વછાયુ)

પૂછઇ દેવી હરિભક્તિ: કુટુમ્બ-વિરોધ અપાર,
કહઇ, શ્રદ્ધા ! હૂં સાભલૂં, યુદ્ધકથા-વિસ્તાર. ૯

(ચુપૈ)

શ્રદ્ધા ભણઇ: જેણઇ દિનિ દેવ, છાડયુ કાશીગ્રામ-નિવેસ,
તેણઇ દિનિ વિવેક-મોહ સંગ્રામ, દલ મિલયા જિમ રાવણ-રામ. ૧૦
વિવેક ભણઇ નૈયાઇક-વાત: મહામોહ આગલિ કહઇ તાત—
'વિષ્ણુમિત્ર પુણ્ય તીરથ છાંડિ. અસુર પ્રદેશ રહઈ મણ્ડિ; ૧૧
નહીંતરિ કરિ લેઇ કોડણ્ડ, તવ મસ્તક છેદિસ શતખણ્ડ.
નાખોસ દહુદિશિ ચૂરણ કરી, ગજ-કુમ્ભસ્થલ જિમ કેસરી.' ૧૨

[विष्णोरायतनान्यपास्य सरितां कूलान्यरण्यस्थलीः
पुण्याः पुण्यकृतां मनांसि च भयान्म्लेच्छान्व्रजेत्सानुजः ।
नो चेत्सन्तु कृपाणदारितभवत्प्रत्यङ्गधाराक्षर-
द्रक्तस्फीतविदीर्णवक्त्रविसरत्फेत्कारिणः फेरवाः ॥८॥]

નૈયાઇકિં આવીનઇ કહ્યું, મહામોહિં તે નવિ સાસહ્યું:
'કાલ સર્પ માહરુ મહિમાઇ, વિરી ફૂંકઇ ફાટા જાઇ.' ૧૩
દૂત કહઇ: તું 'હેઇ વિમાશિ; કાઇ કરઇ કુલ કેરુ નાશ ?
સર્પતણું બલ તા લગઇ સહી, ગુરુડપંખ જાં પુહુચઇ નહીં.' ૧૪
મોહ કહઇ: 'એ માહરા યોધ—દમ્ભ, લોભ, મદ, મચ્છર, ક્રોધ.
એ આગલિ રિપુ માનઇ ભઙ્ગ, રાખસ દીઠી જિમ પતઙ્ગ.' ૧૫

નિપુણ વચન નૈયાઇક ભણઇ: 'મન્ત્રી ગઇ નથી તજ્ઞ તણઇં.
વાનર-ભીડ તણા શ્રી રામિ રાખસ કેરા કેડ્યા ઠામ' ૧૬

મોહ કહઇ: 'મઝ સેન અપાર, સાગર નીર નહીં યમ પાર
ત્રિભોવન માનઇ તાહરી શકું કવણ-પરાક્રમ વિવેક રંકુ?' ૧૭

દૂત કહઇ 'સાંભલિ જિનવચન અમરિત સમુદ્ર કરઇ આચમન
શુદ્ધ કરન્તા નહિ સન્દેહ, સમૂનિ બોલઇ ભારથ એહ' ૧૮

[पुष्पैरपि न योद्धव्य किं पुनर्निशितैः शरैः ।
युद्धाविजयसन्देहो प्रधानपुरुषक्षयः ॥१॥ (व)]

બોલઇ મોહ મૂછ વલ ભરી 'માણિકહારિ કણ્ઠ-કેસરી,
તે જીવન્તા કિમ લેવાઇ? તિમ જાણે માહરુ મહિમાઇ' ૧૯

દૂત ભણઇ પરમારથ વાચ 'જે તઇં વચન કહ્યું તે સાચ.
વિવેક મેર યથા ગાજશિ, મરશઇ શકું, ગાત્ર ભાજસઇ.' ૨૦

મોહ કહઇ 'એ માહરી ચારિ વેગઇ વિવેક મનાવૂ હારિ'
યુદ્ધ કરેવા ગજ પાખર્યા, પાખણ્ડાગમ આગલિ કર્યા ૨૧

વિરોધ-વચન સાંભલ્યૂ સ્વામિ, અગ્નિદહ્યા યથા શ્રીરામિ,
આરેણી ચડિઆ વરવીર વિવેક રાજા સાહમ ધીર. ૨૨

જિનસાસનિ દેવી ગુણ જાણ, વેદ-અંગ, ઉપવેદ, પુરાણ,
પદ્માકર પુસ્તી લહી તદા શાસ્ત્ર સકલ સહિત શારદા. ૨૩

[वेदोपवेदाङ्गपुराणधर्मशास्त्रेतिहासादिभिरञ्चितश्री ।
सरस्वती पद्मधरा शशाङ्कसदृक्षकान्ति सहसाविरासीत्
॥ ६ ॥ (य गा सुचित)]

ન્યાય, કણાદ, સાંખ્ય, મહાભાષ્ય, મીમાંસા પૂનિમ ચન્દ્રાસ્ય,
આવી સમરાંગણિ ઉચ્છકા, ત્રવી ત્રિનયન અપર અધિકા. ૨૪

---

૧૮ a ભણઇ. બ

[साङ्ख्यन्यायकणादभाषितमहाभाष्यादिशस्त्रैर्वृता
-स्फूर्जन्न्यायसहस्रबाहुनिकरैरुद्द्योतयन्तो दिशः ।
मीमांसा समरोत्सुकाधिरभवद्धर्मेन्दुकान्तानना
वाग्देव्याः पुरतस्त्रयी त्रिनयना कात्यायनीवापरा ॥७॥ (ब)]

(પૂર્વછાયુ)

સુણી, શ્રદ્ધા ! સંશય અછઇ; પૂછઇ પુત્રી શાન્તિઃ
આગમ સહિજ વિરોધિયાં કિમ મિલશઇ એકાન્તિ ? ૨૫

(ચુપઇ)

શ્રદ્ધા ભણઇઃ કહૂં નિજબોધ; માંહોમાંહિ સહજ વિરોધ;
સમરથ રિપુ પીડઇ યદા, મિલઇ સહોદર સંપ્રતિ તદા. ૨૬

[समानान्वयजातानां परस्परविरोधिनाम् ।
परैः प्रत्यभिभूतानां प्रसूते सङ्गतिः श्रियम् ॥८॥ (ब)]

(પૂર્વછાયુ)

પાખણ્ડ તર્ક નિવારિવા, મારગ પૃથક નિબોધ,
આગમ-તત્ત્વ વિચારતા કાઇ નથી વિરોધ. ૨૭

(ચુપઇ)

બ્રહ્મા-વિષ્ણુ--શિવનામ અનેક, પન્થ જૂજુઆ પ્રાપ્તિ એક;
પરમાનન્દ પુરુષ અવિનાશ; નદી-પ્રવાહ યથા જલરાશિ. ૨૮

[ज्योतिः शान्तमनन्तमद्वयमजं तत्तद्गुणोन्मीलनाद्
ब्रह्मेत्यच्युत इत्युमापतिरिति प्रस्तूयतेऽनेकधा ।
तैस्तैरेव सदागमैः श्रुतिमुखैर्नानापथप्रस्थितै-
र्गम्योऽसौ जगदीश्वरो जलनिधिर्वारां प्रवाहैरिव ॥९॥(ब)]

યુદ્ધ કરઇ બલગર્વિત ક્રોધ, પાલઇ પાઇદલાં યોધઇ યોધ.
વલગઇ પુહુનારઇ પુતાર; પટા કટારી ગદા પ્રહાર. ૨૯

૨૯. c. પુહુતારિ પૂહુનાર. બ

તોમર બાણ ખડગ ક્ષુરિ ધારિ, વીર ધીર વાહઈ તરઆરિ
ઝુરાતન ચન્દ્ર સપરાણ મચ્છર ક્રેગ પરછ પરાણ ૩૦

(અથ કવિતા)

ભડઈ કટક રિપુ વિકટ, સભટ ઘટિ આયુવ ફૂટઈ
શબ્દ નિકર ઝટક્કય, કન્ધ-સન્તાન નિછૂટઈ
સુખ કટિતર બાહ સહન સન્નાહ મુગટમણિ
રુધિર નદી, પનપક, કઈંગ્રા સમગાંણિ
ગજગ્રથ [તુરંગ] પાયદલ બહુના પ્રાણહીન પુરવિ પ છ
રાજા વિવેક એકનમવ મહામોહ સગિસુ ભ-છ ૩૧

[बहुलरुधिरतोयास्तत्र सद्यः स्रवन्त्यो
निबिडपिशितपङ्काः कर्परङ्काधकीर्णा ॥
शरदलितविदीर्णोत्तुङ्गमातङ्गशैल-
स्खलितरयविदीर्णच्छत्रहंसावतंसा ॥१०॥ (प्रमा सूचित)]

(ચુપૈ)

શ્રીગીતા વીના પાખણ્ડ મપાતિક દિગમ્બર સુદ-
પસ્થાનર માનવ આભીર ભસ્મિજતિ ગયા મેહાદધિતીર ૩૨
સમત્ય શ્રીભાગવત પુરાણ, ઝુ રિપુ સૌગત ગપા તણ
મિન્ધુ માગધ ગન્ધાર કલિંગ, દૂણ પારસી પુદના વંગ ૩૩
ન્યાઈ નિપુણ શ્રીમીમાંમશા નાસ્તિક તર્ક જલ્પ મિથ્યા
જાણ્ય નહીં સુમતિ મતિહીન તે તે આગમ માહિ લીણ ૩૪
સમત્ય સભર કરી મહાંમ વસ્તુવિચારઈ હણુ કામ
ક્ષમા ખજ લેઇ રિપુ યોધ હિંસા સહિત નિપાતુ ક્રોધ, ૩૫
લોભ હીન તૃષ્ણાનૃત વચ્ચ સાતોખિ વીના રિપુ પરચ
ગદા ધરી અનસૂયા ચડિ માન મચ્છર બેહુ ખીધા ચૂરિ ૩૬

---

૩૦ b હયિઆર બ ૩૧ બમા c ને સ્થલે e છે f નથી
b. પછી મુગટમણિ કરીપૂ ઝુના એકલણિ j ગહિન અસની
૩૬ a ક્રોધ બ

પુરુષાકારિ મારિઉ પ્રમાદ. સંય્યમિ યીતુ રિપુ ઉન્માદ.
પર–ઉત્કર્ષ–સહન બલવન્ત મદ દુર્જનતુ કીધુ અન્ત. ૩૭
મૌનઇ યીતુ અસદાલાપ. સાહસ રિપુ યીતુ પરિતાપ.
તપ સભટિં સાંધી નિજ બાણુ અનાચારના કાઢ્યા પ્રાણુ. ૩૮
સાધુ–સમાગમ યોધ પ્રચણ્ડ દુર્જનસઙ્ગ કરયુ શતખણ્ડ
મતિ દેવી અતિગતિ ઝૂઝારિ મિથ્યાદૃષ્ટિ મનાવી હારિ. ૩૯
વિનય પુરષ યીતુ અવિનીત. દયાસતી નિર્દયમતિ જીત.
ઉદ્યમિં આલસવપુ ભેદિઉં. પુણ્યઇ પાતક–શર છેદિઉં. ૪૦
શાચઇ મલિન ભાવ ભંયિઉ. શીલઇ અવગુણ રિપુ ગંયિઉ.
વિષયાદોષ દર્શન–અભ્યાસિ ભોગ ભાવનુ કીધુ નાશ. ૪૧
ઉપશમિ યીતુ રિપુ આરમ્ભ શુદ્ધ વાસના યીતુ દમ્ભ.
કરુણા લજ્જા બલ અતિઘણું યીતી નન્દા નીલજ્જપણું. ૪૨
સંયમ મહાભડ ગુણભણ્ડાર કૂડ કપટ ભટ કરયુ સંહાર
એણી પરિ દારુણ કટક ઘટ્યૂં. મોહસેન સઘલૂં આવટ્યૂં. ૪૩
નાસઇ મોહ ઊગરયુ એક, જીપેવા ચાલિઉ વિવેક.
વસ્તુવિચાર કહઇ નિજ ન્યાય, 'ભાગા પૂઠિ મ જૈષ્ય, રાઈ' ૪૪

[भीरुः पलायमानोऽपि नान्वेष्टव्यो बलीयसा ।
कदाचिच्छूरतामेति मरणे कृतनिश्चयः ॥२॥ (ब)]

શ્રદ્ધા ભણુઇ: સુણુ, ભગવતી ! મહામોહ વિદ્યા મધુમતી,
તેહ સહિત નાઠુ મતિમૂઢ; કિહાએક જઇ રહઇ છઇ ગૂઢ. ૪૫

(પૂર્વછાયા)

વિષ્ણુભક્તિ બોલઇ વયણુ: એહ અનર્થ અપાર.
શત્રુ–શેષ નવિ રાખીઇ; રાજનીતિ–વિહિવાર. ૪૬

---

૪૩. a. સત્ય. બ.

[अनादरपरो विद्वानीहमानः स्थिरां श्रियम् ।
अग्नेः शेषमृणाच्छेष शत्रोः शेषं न शेषयेत् ॥११॥ (व)]
વિષ્ણુભક્તિ પૂછઇ વલીઃ કિશું કરઇ છઇ મન ?
કર જોડી શ્રદ્ધા કહઇ વલતૂં વિશદ વચનઃ— ૪૭
મન વાઞ્છઇ તનુ છાંડિવા પુત્ર-વિયોગઇ આજ.
વિષ્ણુભક્તિ દુઃખિત કહઇઃ તઉ મરયો હવઇ કાજ. ૪૮

(ચુપૈ)

મન મરન્તાં ટલઇ વિરામ; પામઇ પરમ પુરુષ નિજધામ.
તેહ કારણિ તેડી સરસ્વતી, શીખામણ દીઇ ભગવતી. ૪૯
મનનઇ વૈરાગ્ય ઉત્પત્તિ કરે; નિજ આખ્યાન વચન ઉચ્ચરે;
થઇ શારદા અન્તર્ધ્યાન. વિષ્ણુભક્તિ પુહુતી સ્વસ્થાનિ. ૫૦

[અઙ્કારમ્ભ]

(પૂર્વછાયુ)

મન સભા માહિ આવિઉ, સઙ્કલ્પ સેવક સાથિ.
દુઃખિત કૂટઇ વલી વલી હૈઉં બેહૂ હાથિ. ૫૧

(દૂહા)

દીસઇ દીન અપાર, આખડીઇ આંસૂ ઝિરઇ;
મચ્છ યથા વિણુ-વારિ તાલાવેલી કરઇ તથા. ૫૨
વલીવલી કરઇ વિલાપ; વિરહ—વચન વાણી વદઇઃ
પામ્યુ મઇ પરિતાપ ગાન્ધારી યમ ગરદ્પણિ. ૫૩
લડાવિઆ લખ્યવાર ઉચ્છઙ્ગિં આલિઙ્ગન કરી,
તે દેખૂં ન કુમાર, માન મચ્છર મદ કિહાં ગયા ? ૫૪
શીદાઇ મઝ અઙ્ગ. આસ્યા તૃષ્ણા કુલવહૂ;
અસૂયાદિક સુચઙ્ગ કિહા ગઇ મુઝ કન્યકા ? ૫૫
કામાદિક બહુ બાલ, દુર્જન દૈવ દુરાતમા,
મારયા એકે કાલિ; મન્દ ભાગ્ય માહરૂં જોઉ. ૫૬

પ્રવૃત્તિ તરુણી તાહિ વૃદ્ધપણુઇ પહુડી ગઇ
હૈ રે હૈઆ માહિ દુખ-દાનન પગ્જનઇ ૫૭
સઙ્કલ્પ મ્હઇ સુણિ, સ્વામિ ! સન્તતિ-દુખ દેખી કરી
વણી તેણિ વિગમિ પ્રવૃત્તિ પર ણી તિહા ૫૮

(ચુપે)

સુણી વચન મન ધરણી પડુ અતીમાર માહિ ક્ષરયું
હૈરે દૈવ પ્રિયા વગચીઉ શોમનન હૈઇ ગી ચિઉ. ૫૯
ન્હિા ગઈ તૂ, મધુરનાપિ ! પ્રતિવચન મઝ કાઇ ન આપિ ?
તુઝ વિણુ માહરુ શબવત દેહ, અસમ્ભાવિ કૃ ધીવૂ એહ ૬૦

[स्वप्नेऽपि देवि रमसे न विना मया त्व
स्वापे त्वया विरहितो मृतवद्भवामि ।
दूरिकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि
जीवत्यवेहि मन इत्यसवो दुरन्ता ॥१३॥ (व)]

(પૂર્વછાયુ)

દુખિત મન ઉદ્યમ કરઇ પ્રવેશ પાવક માહિ,
તતખણિ દેવી શારદા આવી સાહ્યુ બાહિ ૬૧

(ચુપે)

તવ ઉપદેશ-કાયિ ભગવતી શીખામણ દેઇ સરસ્વતી'
દશ્ય પદારથ મિથ્યા જાણિ સાભલિ, વચ્છ ! મ્હ નિજ વાણિ ૬૨
બ્રહ્માદિક-ઇન્દ્રાદિક દેવ, મુનિવર પનગ પર્વત એવ,
નષ્ટા કોટિ નદી-જલરાશિ ક્ષણભઙ્ગુર વપુ કેહી આશ ? ૬૩

[भूत्वा कल्पशतायुषोऽम्बुजभव सेन्द्राश्च देवासुरा
मन्वाद्या मुनयो महो जलधयो नष्टा पर कोटय ।
मोह कोऽयमहो महानुदयते लोकस्य शोकावह
सिन्धो फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम्
॥ १४ ॥ (व)]

---

૫૭ a પટરાણી અ ૬૨ b કૃ મોકલી સ્યુ (આ પાઠ સારો છે) બ

ભાવ અનિત્યા એહ અનેક. નિત્ય ચિદાનન્દ ચેતન એક.
આતમ-વન જોઅન્તા લોક, પરિભવ કિહા કરઇ ત્યહા શોક ? ૬૪

[एकमेव सदा ब्रह्म सत्यमन्यद्विकल्पितम् ।
को मोहस्तत्र कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥ १५ ॥
(ઘમા સૂચિત)]

(પૂર્વછાયુ)

મન ભણઇ સરસ્વતી ! સુણ, હિઅડઇ શોકવિલાસ,
તેણઇ કારિણ પામૂ નહીં વિવેક તણુ અવકાશ. ૬૫

(ચુપૈ)

શ્રીશારદા ભણઇ સુણિ વાત, સ્નેહ મૂલ-દુઃખકારણ, તાત !
લોભઇ પાપ અનર્થ અગાધિ રસ સેવન્તા ઉત્પત્તિ-વ્યાધિ. ૬૬

[लोभमूलानि पापानि रसमूलाश्च व्याधयः (?) ।
स्नेहमूलानि दुःखानि त्रीणि तीर्त्वा सुखी भवेत् ॥३॥ (ब)]

શોક તણા વાજઇ બહુ બાણ, તાલાવેલી કરઈ છઇ પ્રાણ
મન કહઇઃ મઝ કર્મ ન ખેવ, અન્તકાલિ તૂ દીઠી, દેવિ ! ૬૭

દેવી ભણઇ: કાઇ છાડઇ દેહ ? કામાદિક અપકારી એહ
તેણઇ કારણિ તઇ બહુ વિકર્મ કિશા કિશા નવિ કીધા અધર્મ ? ૬૮
સંસાર-બન્ધન મમતા જાણિ સમૃત બોલઇ સાભલિ વાણિ-
યમ ગૃહકૂકૂંટ નાસઇ સહી, તિમ દુખમૂષક મરણુ નહીં. ૬૯

[मार्जार-भक्षिते दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे ।
न तादृङ्ममताशून्ये कलविङ्केऽथ मूषके ॥२०॥ (ब)]

---

૬૬ b સહી અ ૬૭ c નિરદ બ
૬૮ a કહિ. બ d છાડયા બ

દેહ વિષઇ કિમિ-કીટક-યકા, તિમ ઊપજઇ પુત્ર-કન્યકા.
સન્તતિ ઊપરિ સદા સનેહ. એઉ જન મહામોહ એહ. ૭૦
[प्रादुर्भवन्ति वपुषः कति या न कीटा
यान्यत्नतः खलु तनोरपसारयन्ति ।
मोहः स एव जगतो यदपत्यसञ्ज्ञां
तेषां विधाय परिशोषयति स्वदेहम् ॥ २१ ॥
(વમાં સૂચિત]

(પૂર્વછાયુ)

દહિનિશિ અભ્યાસઇ કરી દઢતર બન્ધન-આઇ.
મમતા-ગ્રન્થિ ઉછેદિવા કહિ, ભગવતી ' ઉપાઇ ૭૧
[निरन्तराभ्यासदृढीकृतस्य सस्नेहसूत्रग्रथितस्य जन्तो. ।
जानासि किञ्चिद्भगवत्युपायं ममत्वपाशस्य यतो विमोक्षः
॥ २६ ॥ (વમા સૂચિત)]

(ચુપૈ)

ભાવ-ભાવના પરિહરિવાય મમતા-છેદન પ્રથમ ઉપાઇ.
ચિન્તા તણું અચિન્તન (૭૪) જેહ, મુનિવર બોલઇ ઔષધ એહ. ૭૨
[अकाण्डपातजातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम् ।
गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥२९॥ (व)]

(પૂર્વછાયુ)

ચિન્તા ચેતન આવરઇ, મન કહઇ સુણિ, અમ્બ '
વાતાહત વાદલ યથા ઢાકઇ શશિહર-બિમ્બ ૭૩
अप्येतद्वारितं चिन्तासन्तानैरभिभूयते ।
मुहुर्वाताहतैर्बिम्बभ्रमच्छेदैरिवैन्दवम ॥३०॥ (વમા સૂચિત)]

(ચુપઇ)

ભણઇ **ભારતી:** ગોપ્ય છઇ વાત; તથાપિ સાભલિ, બોલું, તાત '
શાન્તિ વિષઇ આરોપઇ ચિત્ત; સદા સમરિ હરિ કમલાકાન્ત. ૭૪

નીલ-જલદતનુ શ્યામલવાન, કનક મુગટમણિ કુણ્ડલ કાનિ,
દામોદર પીતામ્બર શાન્ત, સેવિનઇ દેવ સદા શ્રીકાન્ત ૭૫
કેયૂર કંકણ અંગદ હાર, ગદાપાણિ સેવક સાધાર,
શ્રીનારાયણ હૃદય વસન્ત, ભવ ભય-તારણ ભજિ ભગવન્ત ૭૬

[नित्यं स्मर जलदनीलमुदारहार-
केयूरकुण्डलकिरीटधरं हरिं वा ।
ग्रीष्मे सुशीतमिव वा ह्रदमस्तशोक
ब्रह्म प्रविश्य भज निर्वृतिमात्मनीनाम् ॥ ३१ ॥ (च)]

કર જોડી મન લાગઇ પાઇ જીવદાન તઇં દીધૂં, માઇ !
તવ ઉપદેશિ શોક મઝ ગયુ સુત વૈરાગ સંક્રમિ ગયુ ૭૭
વૈરાગ્ય ભણઇ કવણ એ દેહ, જેહ ઊપરિ જન ધરઇ સનેહ ?
માંસ તણુ પિણ્ડ વેષ્ટિત-ચર્મ તે કારણિ બહુ કરઇ નિકર્મ ૭૮

[सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिने ।
शरीरस्य कृते मूढा सदा पापानि कुर्वते ॥४॥ (च)]

સપ્ત ધાતુ કેરુ સમવાઇ, ક્ષણભંગુર વપુ વિણશી જાઇ
ક્ષતધન મનમય અશુચ નિશાન, ભોજન શૂકર શ્વાન શૃગાન, ૭૯
ઘટ માહિ તિમ બાહરિ હોઇ તુ કરિ દણ્ડ ધરઇ નુ, કોઇ,
શ્વાન કાગ-ભય શઙ્કિત રહઇ ? ભારત શાન્તિપર્વ ઇમ કહઇ ૮૦

[यदि नाम शरीरस्य यदन्तस्तद्बहिर्भवेत् ।
च करे दण्डमादाय श्वानं काकं च वारयेत् ॥५॥ (च)]

શ્રી ચપલા અચલા દુઃખભાગ, વિષય વિરામ, ધન નિધન અપાર,
સોક શોક-માયા-મય દેહ, તુહિ સદા રમઇ જન એહ ૮૧

---

૭૭ d સક્રૈં પામિયો બ ૭૮ b કરિ બ
૮૧ b ધન દેહ બ c. શોકમય આમિ, બ

[स्त्रियो व्यालालाला विषयजरसा प्रान्तविरसा
विपद्गेहं देह महदपि धन भूरि निधनम् ।
बृहच्छोको लोक सततमबलानर्थबहुला
तथाप्यस्मिन् घोरे पथि बत रता नात्मनि रता ॥२४॥

મન પૂછઇ સુખિ, સુત વૈરાગ ' જાત માત્ર તઇ કીધુ ત્યાગ,
આજ લગઇ હૂં દુખિત થયુ તવ આલિઙ્ગન સુખ પામિયુ ૮૨

એ નારી નવયૌવન-ભાર, વસન્ત રિતુ, કોકિલ, મધુકાર,
શીતલ અનિલ, કુસુમ એ તેહ, મૃગજલ સરખા દેખૂ એહ ૮૩

[नार्यस्ता नवयौवना मधुकरव्याहारिणस्ते द्रुमा
प्रोन्मीलन्नवमल्लिकासुरभयो मन्दास्त एवानिला ।
अथोदात्तविवेकमार्जिततमस्तोमव्यलोकान्पुन-
स्तानेतान्मृगतृष्णिकार्णवपय प्रायान्मन पश्यति ॥३२॥
(યમા સૂચિત)]

(પૂવછાયુ)

તથાપિ મન ' સરસ્વતી ભણઇ, સાભલિ વચન-વિવેક
નારી વિણુ રહિવૂ નહીં ગૃહપતિ અધ ક્ષણુ એક ૮૪

(ચુપૈ)

આજ થકી આદરિ તે ભણી, નિવૃત્તિ નારી ધર્મચારિણી,
સુત શમ-દમ-સન્તોષાદિકા, મૈત્રી-કરુણાદિક કન્યકા ૮૫

યમ-નિયમાદિક નિજ પ્રધાન અહનિશિ કરઇ એહનૂ સન્માન,
સામરાજ્ય તૂ ભોગવિ સદા, શીખામણુ દેઇ શારદા ૮૬

તઇ સમ્પ્રાપ્તિ અવસરિ ઇસી, ક્ષેત્રનાથ સ્વસ્થાપન વશી
જે તન સઙ્ગતિ પ્રવાહઇ પડ્યુ, તે ભવભિન્તરિ રડવડ્યુ ૮૭

---

૮૩ a b ભરા કરા ખ ૮૪ d વચ્છ ' વિવેક ખ
૮૭ b સ્વસ્ત પામીશ ખ d દુખિત ભવ° ખ

જુ તૂં મૌનવ્રત આદરઇ, સઘલી વૃત્તિ ચિત્ત સંહરઇ,
તુ આરીસઇ સવિતા જિમ, સહજ પ્રકાશ આતમા તિમ. ૮૯

[त्वत्सङ्गाच्छाश्वतोऽपि प्रणयजलधरोपप्लुतो बुद्धिवृत्ति-
श्चैको नानेव देवो रविरिव जलधेर्वीचिषु व्यक्तमूर्तिः ।
तूष्णीमालम्ब्यसे चेत्कथमपि वितता वत्स संहृत्य वृत्ती-
र्भात्यादर्शे प्रसन्ने रविरिव सहजानन्दसान्द्रस्तदात्मा ॥
३३ ॥ (ब)]

મન કહઇ: મઇ અઙ્ગીકરી; સર્વ આજ્ઞા મસ્તકિ ધરી.
ન્યાતિ કુટુમ્બ કારણિ સજ થાઇ; જલ દેવા ગઙ્ગાતટિ જાઇ.
પ્રબોધચન્દ્રોદય-વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસ સાર;
ભીમ ભણઇ નાગઇસુદાસ, અહૂં સમાપ્ત પઞ્ચમ પ્રકાશ. ૯૦

ષષ્ઠ અઙ્ક

(છઠ્ઠા અંકનુ આરમ્ભ)

[પ્રવેશક]

(પૂર્વછાયા)

વિવેક વિદ્યા-સઙ્ગમિ ઉત્પત્તિ-પ્રબોધ-ચન્દ્ર,
હુઇ અતિ પુરુષનઇ પ્રાપ્તિ-પરમાનન્દ. ૧
શાન્તિ-ભણઇઃ મંઇ મોકલી વિવેક વિદ્યા-કાજિ,
તેણિં કારણિં આવી ઇહાં દીઠી શ્રદ્ધા આજ. ૨
અસન્તનુ નિગ્રહ વિહા, પૂજ્ય સનાતન સન્ત;
આરાધઇ શ્રીકૃષ્ણનઇ, તે નિજ રાજ કરન્ત. ૩

[असतां निग्रहो यत्र सन्त पूज्या यमादयः ।
आराध्यते जगत्स्वामी वश्यैर्देयानुजीविभि. ॥ २ ॥
(ચમા સૂચિત)]

(ચુપૈ)

સ્વામી પુરુષ તણી નિજ નીતિ, મન ઊપરિ છઇ કેહી પ્રીતિ ?
આયામહિત પ્રેમ એકાન્તિ, ધર્મ પ્રણય કહઇ; પૂછઇ શાન્તિ. ૪
શ્રદ્ધા ભણઇઃ મન ઊપરિ એહ, વિરી સરસુ વિશુ સનેહ,
અનુગ્રહ કેરી કેહી આશ ? વાછઇ માયા તણુ વિનાશ ' ૫

(પૂર્વછાયુ)

શાન્તિ ભણઇઃ માયા-વિનાશ જુ એ વાછઇ રાઇ,
તુ એ ગજરહણુ કેમ રાખશિ ? કહઇ તે કારણ, માઇ ' ૬

(ચુપઇ)

શ્રદ્ધા ભણઇ. વૈરાગ વિચાર, મિત્ર યમાદિક શમ દમ સાર,
મૈત્રી દયા મુમુક્ષા અભ્યાસ, ત્યહાં રિપુ મોહાદિકનુ નાશ. ૭

[नित्यानित्यविचारणाप्रणयिनी वैराग्यमेकं सुहृ-
त्सन्मित्राणि यमादयः शमदमप्रायाः सहाया मताः ।
मैत्र्याद्याः परिचारिकाः सहचरी नित्यं मुमुक्षा वला-
दुच्छेद्या रिपवश्च मोहममतासङ्कल्पसङ्गादयः ॥३॥ (घ)]
પુણ્યપાપ ફલ સુખદુઃખ ભાગ, ઇહિ પરલોકિ ભોગ વેરાગ,
ધ્યાઈ પુરુષ દેવ અવિકાર; ધર્મ તણા સઘલા વ્યાપાર. ८
[स नरकादिव पापफलाद्भयं
भजति पुण्यफलादपि नाशिनः ।
इति समुज्झितकामसमन्वयं
सुकृतकर्म कथञ्च न मन्यते ॥ ४ ॥]
શાન્તિ ભણઇ વિદ્યા મધુમતી, તેહનુ વૃત્તાન્ત કહઇ, ભગવતી !
શ્રદ્ધા બોલઇ. સાભલિ, સુતા ! મહામોહ વિદ્યા પ્રેષિતા. ९
તે આવી ઉપસર્ગસુતા, ઇન્દ્રજાલ માયાદિક સુતા,
શબ્દ સુણઇ શત યોજનતાઇ. કવિત કથા બોલઇ મહિમાઇ. १०
[शब्दानेष शृणोति योजनशताद्भाविर्भवन्ति स्वत-
स्तास्ता वेदपुराणभारतकथास्तर्कादयो वाङ्मयाः ।
ग्रश्नाति स्वयमिच्छया शुचिपदैः शास्त्राणि काव्यानि वा
लोकान्भ्राम्यति पश्यति स्फुटदृचो रत्नस्थलीर्मेरवीः॥५॥]
એ નવયૌવન નારી વરા, વિદ્યાધરી સ્વર્ગિ અપ્સરા,
જરા-મરણ-ભય-વર્જિત દેશ, કનકભૂમિ અવલોકિ, નરેશ ! ११
[कनकसिकतिलस्थला स्रवन्तीः
पृथुजघनाः कमलानना वरोरूः ।
मरकतदलकोमला वनाली-
र्भज निजपुण्यजितांश्च सर्वभोगान् ॥ ६ ॥]
તૂં અભિનવુ વિશુ સુર-ઇન્દ્ર, સકલ ભોગ ભોગવિ, રાજેન્દ્ર !
પુરષ વિમોહિત માનઇ સાચ, મેરુ કહઇ જઇ યાચઇ કાચ. १

૮. ૦. પુરુષદેવ........અહીંથી ઘ પ્રતિ ત્રુટિત.

મનિં સઙ્કલ્પ ધરઇ તે ચાહિ, પડિ સંસાર-વાગુરા માહિ
વાગ્ચિ વિષયાભોગવિનાસ, કાત્યૂ પીન્યૂ કરઇ કપાસ १३
દેખી તેહ તણુ અભિપ્રાય, વિચાર સુભટ કહઇં સુણિ, રાય !
વિષયા-મૃગતૃષ્ણાજલ માહિ, કાંઇ અઙ્ગાર નદી અવગાહિ ? १४

[भवसागरतारणाय यासौ
नचिरायोगतरिस्त्वयाश्रिता ।
अधुना परिमुच्य तां मदात्
कयमङ्गारनदीं विगाहसे ॥७।]

સ્વર્ગભોગ સમ્પત્તિ નવ નિધિ, અષ્ટ મહા અણિમાદિક સિદ્ધિ
મોક્ષપન્થનુ કરઇ વિઘાત એ પરમારથ જાણુ, તાત ! १५
ભાવ સકલ માયામય જાણિ, એ અપકાર કરઇ નિરવાણિ
રામાયણુ વાશિષ્ઠ વિચારિ, સમ્મતિ મોલૂ શ્લોક ચિઆરિ १६

[नात्मज्ञस्यैष विषय आत्मज्ञो ह्यात्मवान् स्वयम् ।
आत्मवानात्मसन्तृप्तो नाविद्यामनुधावति ॥ १ ॥
ये केचन जगद्भावास्तानविद्यामयान्विदु ।
कथ तेषु किलात्मज्ञस्त्यक्ताविद्यो निमज्जति ॥ २ ॥
द्रव्यमन्त्रक्रियाकालशक्तय: साधुसिद्धिदा ।
परमात्मपदप्राप्तौ नोपकुर्वन्ति काञ्चन ॥ ३ ॥
सर्वेच्छाजालसंशान्तावात्मलाभोदयो हि य ।
स कथं सिद्धिवाञ्छाया भग्नचित्तोऽपि लुभ्यते ॥४॥(क)]

---

१3 a. મન અ b પડઇ અ વૈરાગ અ c વાછઇ અ
१६ b ઉપગાર. અ d સમૃત મોનઇ શ્લોકા ચ્યારિ. અ.

[અઙ્કુરારમ્ભ]

(પૂર્વછાયુ)

પુરુષ એહ વાણી સુણી ભવસાગરિ નિજ નાવ-
વિષયભોગ-મતિ પરિહરી પામ્યુ પૈર સ્વભાવ. ૧૭

(ચુપઈ)

હરખિત **પુરુષ** સભા આવિયુ વિષ્ણુભગતિ-મહિમા બોલિઉ.
એહૂનિ પ્રસાદિં ભવ-દુઃખપાર, કામ-ક્રોધ-મમતા-સંહાર. ૧૮

**[तीर्णा. क्लेशमहोर्मयः परिहृता भीमा ममत्वभ्रमाः
शान्ता मित्रकलत्रबन्धुमकरग्राहग्रहग्रन्थयः ।
क्रोधौर्वाग्निरपाकृतो विघटितास्तृष्णालताविस्तराः
पारेतीरमवाप्तकल्पमधुना संसारवारान्निधेः ॥ ८ ॥]**

(પૂર્વછાયુ)

શાન્તિ સખી ! વિદ્યા કહઇ આવી સભા મઝારિઃ
વિવેક મઝ મૂકી ગયુ, ઇતર તણી થમ નારિ ૧૯

(ચુપઈ)

વિવેક વિણુ હૂં દુઃખિત થૈ; જે જેહનિ શરણાગતિ ગૈ,
તે તેહ વાછિ કરિવા દાસિ, ભૂષણુ દૂષણુ કેશહ પાશિ. ૨૦

**[बाहोर्भूषा दलितमणयः श्रेणयः कङ्कणानां
चूडारत्नग्रहनिकृतिभिर्दूषितः केशपाशः ।
कैः कैर्नाहं हतविधिबलादीहिता दुर्विदग्धै-
र्दासीकर्तुं सपदि दुरितैर्दूरसंस्थे विवेके ॥ ९ ॥]**

(પૂર્વછાયુ)

શાન્તિ ભણી સાભલિ, સખી ! મોહ મહારિપુ એક,
કામાદિક-દ્વારિં કરયુ તુઝથી દૂરિ વિવેક. ૨૧

---

૧૮. b. °સાગર અ. c. વિષ્ણુ...અહીંથી અ. ત્રુટિત, તે છેક ૫૮ મી સુધી.

(ચુપઇ)

કુલવન્તી નારીનુ વિનય, યે વગ્ગિ૭ સ્વામીનુ સમય;
તેહ વિવેકપતિ એકાન્તિ, સખિ ! સમ્ભાવય; બોલિ શાન્તિ. ૨૨
શ્રદ્ધા સહિત આવિયુ રાય, વન્દિ પુરુષ તણા નિજ પાય;
[પુરુષ:] રાજન્ ! એહ વિરોધ અપાર, જે તૂં અમનિં કરઇ જુહાર.૨૩

(પૂર્વછાયુ)

દ્વિજ, ગુરુ, વિદ્યાવન્ત નઇ યે ઉપદેશઈ ઇષ્ટ,
પિતા ભણી તે માનિવુ, નહિ જાણિવુ કનિષ્ઠ. ૨૪
કનિષ્ટ ગુણવન્ત પૂજ્ય દેઇ આદર માન;
વૃદ્ધપણું કારણ નહીં, યથા કેતકી-પાન. ૨૫

लघुत्वेऽपि गुणी पूज्यो वृद्धत्वेऽपि च निर्गुणः।
पश्य केतकिपत्राणां लघुपत्रेषु गौरवम् ॥ ८ ॥

તાહરઇ ઉપદેશિ કરી પામેસ્યૂ ભવપાર,
વિવેક ! તૂં [અછિ] પરમ ગુરુ, તુજનિં ઘટિ જુહાર. ૨૬

(ચુપઈ)

શાન્તિ ભણી: સ્વામી ! અવિધારિ; વિદ્યા દેવી કરઇ જુહાર.
વલતુ પુરુષ કહઇ: સુણિ, માય ! કર જોડી પ્રણમૂ તવ પાય. ૨૭

(પૂર્વછાયુ)

માતા પાપે તૂં અધિક; વિદ્યા હૃદયિ વિમાસિ,
જનની બન્ધઇ દૃઢ કરી; તૂં ભવ-પાશિ વિનાશિ. ૨૮

[**अनुग्रहविधौ देव्या मातुश्च महदन्तरम् ।**
माता गाढं निबध्नाति बन्धं देवी निकृन्तति ॥११॥]

(ચુપઇ)

પુરુષ ભણિ: દેવી ! સુણિ વાત; કિમ નીગમ્યા દિવસ, કહિ, માત !
વિદ્યા બોલિ: સુણિ, ગુણવન્ત ! જિ મિં દુઃખ ભોગવ્યા અનન્તઃ ૨૯

૨૪. b. દેશ કરઇ. ક. ૨૮. a. પાહિ. ક. (હાસિયામાં.)

ચહુટિ, દેઉલિ, શૂન્ય અવાસ, મૂરખ-મુખિ મિં કર્યુ નિવાસ.
તે મજ વચન ન પ્રીછિ તથા, દ્રવિડ દેશની ભાષા યથા; ૩૦
યથા અર્થનુ નહીં વિવેક, મુચ્છા કરઇ વિકલ્પ અનેક;
તેહ્નઇ સિદ્ધિ નહીં, મહારાજ ! કેવળ ગ્રહણ પરાર્થ-કાજ. ૩૧

[नीतान्यमूनि मठचत्वरशून्यदेवा-
गारेषु मूर्खमुखरैः सह वासराणि।
ते स्वेच्छया मम गिरां द्रविडाङ्गनोक्त-
वाचामिवार्थमविचार्य विकल्पयन्ति ॥१२॥]

શાસ્ત્રશ્રવણ મકવ વેદાન્ત-સુવર્ણ-મનનિં કરઇ એકાન્તિ.

उक्तं च—

शून्याद्या यदि चैकवस्तुविषयास्तत्किं न लभ्यं च तत्
तन्नास्तीति सुधा निदाघसमये शालूरवत्सीदति।
वेदान्तश्रवणं हिरण्यमननं ध्यानं परार्थाः इति
साक्षाद्दृष्टिरतीव दुष्टमनसामिष्टार्थसिद्धिः कुतः ॥८॥

ધ્યાન ધરિ પર-અર્થ વિધાત દુષ્ટ મનસ કેરુ સાક્ષાત્ ૩૨
દુઃખપીડિત મુઝ ચિન્તા થૈ, શરણિ યતિવિધાનિં ગૈ
તિહ્ણુ પૂછિઉ પરમ નિગ્મ ધર્મ 'કહિ, સાધુ ! તાહરૂં શ્યું કર્મ ?' ૩૩
મિં કહિયૂં 'જેહથી સંસાર-ઉત્પતિ-રક્ષણ હુઇ સંહાર,
સન્ત અનન્ત અકર્તા જાણ, તેહ પુરુષનૂં કરૂં વખાણ' ૩૪

[यस्माद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्पुनर्लीयते
भासा यस्य जगद्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः।
शान्तं शाश्वतमक्रियं यमपुनर्भावाय भूतेश्वरं
द्वैतध्वान्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रस्तौमि तं पूरुषम् ॥१४॥]

તે મઝ આગમ કહિ 'નિષેધ, પુરુષ અકર્તા, એહ વિરોધ.
સ્વર્ગ શબ્દ આતમા સ્વભાવ, નહીં કદાચિત વિશ્વ-અભાવ.' ૩૫

૩૫. આ કડી પછી ક નાં પ્રતિમાં એક કડી વિશેષ: (સામે જુઓ –)

[पुमानकर्ता कथमीश्वरो भवेत्
क्रिया भवोच्छेदकरी न वस्तुधीः।
कुर्वन् क्रिया एव नरो भवच्छिदः
शतं समाः शान्तमना जिजीविषेत् ॥ १८॥]

વિવેક કહિઃ 'જુઉ વિચાર; અબોધ-પ્રભવ એહ સંસાર.
કર્મિં તેહનુ વિ-છ નાશ, અન્ધારિં અન્ધકાર-વિનાશ. ૩૬
પૂરણુ બ્રહ્મ સનાતન દેવ, વ્યાપક અન્તર્યામી એવ,
નિર્વિકાર નિર્મલ નિર્દોષ; તેહ્‌ના જ્ઞાન વિના નહિ મોક્ષ.' ૩૭

[स्वभावलीनानि तमोमयानि
प्रकाशयेद्यो भुवनानि सप्त।
तमेव विद्वानतिमृत्युमेति
नान्योऽस्ति पन्था भवमुक्तिहेतुः ॥ १७ ॥]

આવી એહ થઈ પરહુણી, પછિ પાલટસિ ઘરધણી.
ઋત્વિજ દૂષણુ દેસિ મહી, એ વિદ્યા ઘર રાખ્યી નહીં. ૩૮
તે તા કારણુ તણુ કૂરઉં, યથા યતિનિં વિષયામઉં,
જુ અહા રહિશિ દિન દોસ્યારિ, કરિશિ માગ શિથિલ વ્યાપાર. ૩૯
મિં જાણ્યુ તેહનુ પરિતાપ,ʼઅનેક પર કીધા આલાપ.
આદર કાંઇ ન કરિ લગાર, યથા દરિદ્રીની ઘરિ નારિઃ ૪૦
'તહ્મ રહિવાનુ નહીં નિવેશ; જાઉ યે મનવાગિ છત દેશ'
તિહાં થકી ચાલી નીસરી, દીઠી કર્મકાણ્ડ મહચરી. ૪૧
અનેક શિષ્ય ચરણુ અનુસરઇ, ચઉં વિચિત્ર યોજના કરઇ.

[विभिद्य कर्माण्यधिकारभाञ्जि
श्रुत्यादिभिश्चानुगता प्रमाणैः।

"વલી મેં એક વાણી કહીઃ 'સાભલ, યજ્ઞવિદ્યા' તૂ સહી;
જો મન વિવેક કરે વિશ્રામ, કયમ અન્ધારે અન્ધકારવિનાશ?"

अङ्गैर्विचित्रैरभियोजयन्ती
ग्रामोपदेशैरतिदेशिकैश्च ॥ १८ ॥]

મઇ માહરૂં નિજ કારણ કહ્યું, તિણું વચન તે નવિ સાસહ્યું. ૪૨
અર્થવાદ એહનુ સઙ્કેત, કર્મભૂમિ માહિ ઉપર ક્ષેત્ર.
મીમાંસા અતિ અભિમાન, મઝનિં નવિ દીધૂં સન્માન. ૪૩

(પૂર્વછાયુ)

આદર વિના રહી નહીં; હૂં ચાલી ગુણવન્ત.
માન મહાધન પણ્ડિતા બોલઇ; સમ્મતિ સન્ત. ૪૪

तथाहि—

अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।
उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥७॥

(ચુપઇ)

વેગિ કરી હૂ પહુતી તિહાં, સાઙ્ખ્ય-તર્ક વિદ્યા છઇ જિહાં.
તે મઝ આગલિ આવી રહી; પૂરવ કથા તથા મઇ કહી. ૪૫
કરઇ ઉપાસન શિષ્ય અનેક, જાણઇ પ્રકૃતિ-પુરુષ-વિવેક.
ન્યાય નિપુણ છલવાદ-વિભાતિ, જલ્પ વિતણ્ડા નિગ્રહ-જાતિ. ૪૬

[काचिन्निम्बविशेषकल्पनपरा न्यायैः परा तन्वती
वादं सच्छलजातिनिग्रहमयैर्जल्पं वितण्डामपि ।
अन्या तु प्रकृतेर्विभज्य पुरुषस्योदाहरन्ती भिदां
तत्त्वानां गणनापरा महदहङ्कारादिसर्गक्रमैः ॥११॥]

એક કહઇ મઝનિં 'વાચાલિ!', બીજા ભણઇ: 'વહિ એ આલિ;'
ખણ્ડન કરઇ પદારથ સોલ; એ આતમ-વિદ્યા ઘર બોલિ. ૪૭
પ્રધાન વિશ્વહેતુ પરમાણુ: નિમિત્ત કારણ પુરુષ પુરાણ'
વિરોધ-વચન એહ ઉચ્ચરઇ, વિચારવન્ત તે ન્યાય કરઇ. ૪૮

(પૂર્વછાયા)

ભા વિવેક ઇમ કહિઃ જુઓ કુતર્ક એહ,
નિત્ય સનાતન પુરુષનઇ વિકાર બોલિ જેહ. ૪૯

રજ્જુ-ભુજઙ્ગ તણી પરીં વિષ્ણુ-વિધિ સંસાર;
ઉત્પત્તિ મેઘ અનેકની, નભનિ કિશુ વિકાર ? ૫૦

ज्योतिः शान्तं कथमनुदितानन्दनित्यप्रकाशं
विश्वोत्पत्तौ व्रजति विकृतिं निष्कलं निर्मलं च।
तद्वन्नीलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलीनां
प्रादुर्भावे भवति नभस. कीदृशो वा विकारः ॥२३॥

(ચુપઇ)

આહોમાહિ કરી તે યુગતિ, વિશ્વવિલય એ બોલિ મુગતિ;
નાસ્તિકમતિ અણુસરિ અયાણઃ 'બાધી કાંઇ એહુના પ્રાણ.' ૫૧
તેહ દેખી હૂં નાઠી ત્વરા, દાનવ-દીઠી યમ અપસરા.
ભાગા ભૂષણ, દુઃખિત થઇ, ભીના ગીતા-આશ્રમિ ગૈ. ૫૨

[बाहोर्भग्ना दलितमणय· श्रेणय. कङ्कणानां
चूडारत्नग्रहनिकृतिभिर्दूषित· केशपाशः।
छिन्ना मुक्तावलिरपहृतं स्रस्तमङ्गाद्दुकूलं
भीता गीताश्रममथ गलन्नूपुराहं प्रविष्टा ॥२४॥]

(પૂર્વછાયા)

શ્રીમધુસૂદનિં મોકલ્યા યોધ ગદાધર જેહ,
રિપુ મારી દુહ દિશિ કરયા, નાઠા નિર્દય તેહ. ૫૩
મઝનિં આલિઙ્ગન કરી, ગીતા લાગી પાય.
કર જોડી એ ઇમ કહિઃ 'ખેદ ન કીજિ, માય' ૫૪

(ચુપઇ)

જે તૂંહનિ નવિ કરી પ્રણામ ઇચ્છા વિચરઇ પુરુષ અયાણ,
તેહ પ્રતિ બોલિ શ્રીહરિઃ 'આપૂં અધમ યોનિ આસુરી.'' ૫૫

---

૪૯. b. જુ ક. ૫૨. c. નાગા. ક. ૫૩. a° દ્દો. ક.

[तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥८॥]

(પુર્વછાયા)

પુરુષ ભણઇઃ દેવી ! જુગતિ કુણ તે હરિ ભગવાન ?
તાહરિં ઉપદેશિં કરી વાછ તેહનૂ જ્ઞાન ૫૬
આતમવિદ્યા ઇમ કહિઃ સાંભલિ પુરુષ ! વિચાર;
તે તુઝથી અલગુ નહીં, શ્રીહરિ સર્વાધાર. ૫૭
અનાદિ એ માયા કરી દ્વિધા પ્રકાસિ ઇમ્મ,
બિમ્બ યથા સવિતા તણું જલ માહિ દીસિ જિમ્મ. ૫૮

असौ त्वदन्यो न सनातनः पुमान्
भवान्न देवात्पुरुषोत्तमात्परः ।
स एव भिन्नस्त्वदनादिमायया
द्विधेव बिम्बं सलिले विवस्वतः ॥२५॥

(ચુપઇ)

વિવેક પ્રતિં પુરુષ ઇમ કહિ બોલ્યુ અર્થ હૃદયિ નવિ રહઇ.
વિભિન્ન જરામરણ ભયવન્ત, તે કિમ હુઇ ચિદાનન્દ મન્ત ? ૫૯

[अवच्छिन्नस्य भिन्नस्य जरामरणधर्मिणः ।
मम ब्रवीति देवीयं सत्यानन्दचिदात्मताम् ॥२६॥]

વિવેક કહિ˙ એ ભ્રમ હોઇ, રાજન ! હૃદયિ વિચારી જોઇ.
દેવી જે વચન ઉચ્ચરઇ, તે કલ્પાન્તરિ કુંપિ ન ફિરઇ. ૬૦
તે તેહ રૂપિં જ્ઞાનવિલાસ, બાહિરિ માહિ સકલ પ્રકાસ.
જ્ઞાન વિના અર્થસત્તા નાઇ, નિત્યચિદાનન્દ તાવન્માત્ર ૬૧

तथाहि–तत्तद्रूपतया ज्ञानं बहिरन्तः प्रकाशते ।
ज्ञानादृते नार्थसत्ताऽज्ञानरूपं ततो जगत् ॥१॥ (व)]

---

૫૬. a. જુ ક. ૫૯ અહીંયા એ ફરી ત્રુટક દશામાં ઘ.
૬૦. b હૃદય એ c. એહ એ ૬૧ b °રિ માંહિ, કરુ પ્ર°.

(પૂર્વછાયા)

વિવેકનિં વચનિં કરી, નિજપદ શ્રીભગવાન,
યોગયુગતિ મતિ અણુસરી, પુરષ ધરઇ હરિધ્યાન. ૬૨
દેહાદિક મમતા ત્યજી, બુદ્ધિ કરી વિસ્તારિ,
તૈન તણી ધારા યથા, અખણ્ડ બ્રહ્માકારિ ૬૩
ભાગી ભવભય-વેદના, પરમાનન્દપદ ચાહિ,
અન્ત કરણ ગલી ગયૂ, લવણ યથા જલ માહિ ૬૪

(ચુપઇ)

યોગ-ધ્યાન-ધારણા-સમાધિ, ઉત્પત્તિ-વિદ્યા રહિત ઉપાધિ
મહામોહનુ હૌઉ વિનાશ, પ્રગટ્યુ પ્રબોધચન્દ્રપ્રકાશ ૬૫
પ્રબોધચન્દ્ર કહઇ મહિમાઇ: મઇ ઊગઇ સવિ સંશય જાઈ
ટલિ અવિદ્યા તણુ વિનાસ, ત્રિભુવન ભાસિ સહજ પ્રકાશ ૬૬

[किं व्याप्त किमपोहितं किमुदितं किं वा समुत्सारित
स्यूत किं नु विलापितं नु किमिदं किञ्चिन्न वा किञ्चन।
यस्मिन्नभ्युदिते वितर्कपदवीं नैव समारोहति
त्रैलोक्य सहजप्रकाशदलित सोऽहं प्रबोधोदय ॥२९॥ (क)]

પ્રબોધચન્દ્રિ આવિર્ભૂંન કર્યુ, પામ્યુ પુરા જેહ વીસર્યુ
નિજસ્વરૂપ વ્યાપક અવિકાર, યુવતી યથા કણ્ઠિ ગત હાર ૬૭
પૂરણુ પરમ બ્રહ્મ અવિનાશ, ભાજિ ઘડિ યથા આકાશ
પુરુષ વદિ અનુભવ આપણુ, જીવનમુક્ત અવસ્યા તણુ ૬૮

[मोहान्धकारमवधूय विकल्पनिद्रा-
मुन्मथ्य कोऽप्यजनि बोधतुषाररश्मिः।

---

૬૨ a વિવેકનઇ વચનઇ અ ૬૩ a તથી અ.
૬૩ b વિસ્તાર અ ૬૬ c ટલઇ અ d ભાસઇ અ.
૬૮ b ભાજઇ ઘડઇ અ c વદઇ અ d જીવન અ.

श्रद्धाविवेकमतिशान्तियमादिकेन
विश्वात्मकः स्फुरति विष्णुरहं स एषः ॥३०॥ (क)]

વિષ્ણુભગતિનિ લાગુ પાય· એ માતા! તાહરે પસાય,
જે હૂં પામ્યુ નિજપદ આજ, સફલ મનોરથ સીધા કાજ. ૬૯
કહૂં વિવેકિ, જયજયકાર, મહામહોત્સવ મંગ્લચાર,
શ્રીમદ્દ્વારાવતી મઝારિ, હરખિત વચન વદિ નરનારિ. ૭૦
જયજય શ્રીપતિ સર્વાધાર, પરબ્રહ્મ–લીલા–અવતાર.
કુસુમવૃષ્ટિ ઇન્દ્રાદિક કરઇ. મુનિવર નિજ આશી ઉચરઇ. ૭૧

[पर्जन्योऽस्मिञ्जगति महतीं वृष्टिमिष्टां विधत्तां
राजानः क्ष्मां गलितविविधोपप्लवाः पालयन्तु ।
हृत्योन्मेषोपहततमसस्त्वत्प्रसादान्महान्तः
संसाराब्धिं विषयममतातङ्कपङ्कं तरन्तु ॥३३॥ (क)]

(अनु च)

लीलातनुं बिभ्रति वासुदेवे द्वारामती यद्गुणसाधिकाऽभून्।
तानेव सद्य. कृपया जनानां करोतु कृष्णो भुवि मुक्तिहेतुः ॥ ७२ ॥

સંવત ૧૫ સઈની વીસ, ૫૮ આગલા વરસ ચ્યાલીસ,
દખણાયન વરખારતુ સાર, શ્રાવણ સુદિ દસમી ગુરુવાર; ૭૩
ભવભયભઞ્જન શ્રીભારતી, પઞ્ચ પ્રવાહિ વહિ સરસ્વતી.
શ્રીસોમેશ્વર નિજ આવાસ, ભુવિ માહિ બીજુ કૈલાસ! ૭૪
તીરથ–તિલક ખેત્ર પ્રભાસ, રહઇ વસઇ દ્વિજ નરસિંહ વ્યાસ,
તે ધરિ સેવક વૈષ્ણવદાસ, કીધુ એહ પ્રબોધપ્રકાશ. ૭૫

---

૬૯. a° ભક્તિ નઇ. અ. પાઇ. અ. b. પસાઇ. અ. c. અ d. શીધૂં. અ.

૭૦. a. વિવેક. અ. b. માહોમાહિ. અ. d. વદઇ.

૭૨. d. करोति અ. ૭૮. b. વહઇ. અ.

૭૫. c. તેહ પુરિ. અ.

કેહા જનમ તણું શુભ-કામ, જિ મિં, પામ્યૂં વૈષ્ણવ નામ?
વૈષ્ણવ નામ નર જે વહિ, તે મહિમા ઋષિ નારદ કહિ. ૭૬

[तथा च युधिष्ठिरं प्रति —

नारदेन पुरा प्रोक्तं धर्मपुत्राय धीमते।
न दृष्टो न श्रुतो राजन् विष्णुभक्तो हि नारकी ॥१०॥

अपि च —

कुलं पवित्रं जननी कृतार्था
वसुन्धरा पुण्यवतीव तेन।
ते पुण्यवन्तः पितरश्च स्वर्गे (? नाके)
येषां सुतो वैष्णव एव लोके ॥११॥ (क)]

એ માંહિ નિજ આતમબોધ, ઉપીજઇ મદ મચ્છર ક્રોધ.
લોભ–વિરામ, કામ–મતિ જાય, વિષ્ણુભક્તિ બોધ મહિમાય. ૭૭
ષટદર્શન જાણિ જે ભેદ, મહામોહનુ તિહા ઉછેદ,
શ્રીગોવિન્દ તણા ગુણગ્રામ, ભણતા પામિ મનિ વિશ્રામ. ૭૮
સાભલતાં જાઇ ભવદોષ, ક્ષમા દયા આપતિ-સન્તોષ.
વિચાર કરતાં શ્રી ભગવાન, આવિ હૈઅડ નિશ્ચલ ધ્યાન. ૭૯
અધીત સકલ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત, પ્રેમ અધિક ઊપરિ વેદાન્ત,
શ્રીપુરષોત્તમ તણા પ્રસાદ, કીધુ એહ કથા–અનુવાદ. ૮૦
કિહાં પૂરૂં કિહાં અધિકૂં કહ્યું, કિહા એક ગ્રન્થ માહિ પદ રહ્યૂં.
કરી પ્રણામ કહૂં કર જોડિ, કવિજન કોઇ મ દેશુ ખોડિ ૮૧

न्यूनातिरिक्तं यत्किञ्चित् क्षन्तव्यं मे त्वया प्रभो।
प्रीतो भव सुरश्रेष्ठ ग्रन्थेनानेन केशव ॥ ८२ ॥

---

૭૬. c. એહ નર વહઇ. અ. d. કહઇ. અ.
૭૮. a જાણઇ. અ. b. કરઇ ઉ. અ. d પામઇ. અ.
૭૯. d. આવઇ. અ હૈઇ. ક ૮૨. b. विभो क.

પ્રબોધચન્દ્રોદય—વિસ્તાર, નાટક શાન્ત મહારસસાર,
ભીમ ભણઇ નારાયણદાસ, અટ્ઠું સમાપતિ છટ્ઠું પ્રકાશ. ૮૩

इति श्रीविष्णुदासभीमविरचितः प्रबोध-प्रकाशः सम्पूर्णः ॥

પુષ્પિકા–(૧) इति श्रीविष्णुदासभीमोविरचते प्रबोधचंद्र षष्टप्रकाशे संपूर्ण समाप्तो ग्रथा ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ संवत १५७८ वर्षे फाल्गुन सुदि २ बुध्ये लिपतं महं सता उद्दलइरा ॥ અ.

(२) इति श्रीविष्णुदासविरचिते प्रबोधप्रकाशे षष्ठः प्रकाशः संपूर्णः । समाप्तोयं ग्रंथः । संवत् १५९३ वर्षे मार्गशीर्ष शुदि १३ तिथौ भृगुदिने लिखितमिदम् । क.

પરિશિષ્ટ ૧ લૂં

શોધપત્ર

[પાચમૂ ફોર્મ કેવળ ક પ્રતિ ઉપરથીજ તૈયાર કરવામા આવ્યૂ છે. અ પ્રતિ છઠ્ઠા અર્કના મોટા ભાગમા ત્રુટિત છે તે બન્ને પ્રતિયોના પાઠાન્તરો તે તે પૃષ્ઠો ઉપર નોધાયેલા છે, પરન્તુ પ્હેલા ચાર ફોર્મમા ક પ્રતિની ગ અમ્બાલાલ ભુ જાનીની કરેલી નકલ પાછળથી આવેલી એટલે પાઠાન્તરો નોધી શકાયા નથી એના ઉપયોગી પાઠાન્તરો અહીં નોધવામા આવે છે]

અર્ક ૧ લો

૧ b गिरम् c ° मानस्य d विप्रं
૨ જા લોક ૪પછી બ માનો ૪થો શ્લોક નીચે મુજબ
सस्कृते हि सुदुर्बोध प्राकृते हि विशेषत ।
वासुदेवपरत्वेन भाषया किञ्चिदुच्यते ॥ ३ ॥
[બ કરતા આ પાઠ વધૂ શુદ્ધ છે]
૩ c ભમતિ ૪ ગાથા નીચે મુજબ
अर्थविशेषो कहिं भाषा जा होई सा होऊ ।
तज्जइ दोषसमूहं अज्ञ उत्तम पिङ्गल ये भणिय ॥
૭ a. મદ્ય ૮ a વિરાગમતિ ૧૦ a ૨ે અમર તણે ૧૩ b બહાગન્ધ ૧૭ c–d "તેહ કારણે એ ગ્રથનુ ભીમ ભણે આરભ " ૧૮ b ભરદુખ ૨૧ c ગગા ભિનઈ પે વાહુના ૨૩ d હરિ શ્રીગમ ૨૪ c ભમતિ ૨૫ c–d પ્રસ્તાર...પાર ૨૭ d કથા ૩૧ આ કડી ૫ની કે ૩૪ મી વાચે છે ૩૪ b વાદિત્ર ૪૦ c વારાહરૂપ વિષ્ણુ ૪૪ c વપુ ૫૩ c વહૃ. ૬૩–૬૫ d નિયમ નિ ધ ન ૬૮ a અગ ઊગરઇ ૭૧ d એક અનગ ૭૩ a દુરગુણવતી ૭૧ a કરે ૭૬ a. એહજ,

૭૭ c સાધુ ૮૦ b વિરહની d. તો હોએ ૮૫ b ટાઢૂ ૮૯ b દેપિત ૨૩ a 'कीर्ति-૯૧ b વપુ દૃ° c માન મહા ૯૨ a મતિ ' પતિ ક્હે ૨૪ b पाशशतै° d °पति° ૯૪ a વીનતી ૧૦૨ d ચિત°, ૧૦૯ c સુકિત ૧૧૨ d અનેક ૧૧૮ a એહને અ° b પ્રાણાતક એ અમૂનિ સાગ ૩૧ a विभु

અંક ૨જો

૨. c ઊપજ્યા દેઉ -ો ૩. c મહીમા ૪. b દીઠ ૮ c સાહિતિ ૧૪. b આકાશ ૧૫. b પાટણના ૧૮. b તે જુજુઆ લેઈ ૨૦ c બીજા ૨૧ c સેવાન, ૨૩ a એ ચિત્ર ૨૪ d સહિત ૨૬. a. એઅણ ૧ a यत्र b तथा ૨ °हात्प्रतिनि° ૩૬. c અણવાછ પણ ૭. a-b यासो यस्य काश्याममार्गत । ૪૭ a મોહ ક્હે જન દુર્જન-તમા d. વ્યોમકૂલ-ફલ શશપૂ એહ ૪૮. a ક્હે જન એ ૫૧ d પ્રતાપ ૨૧ a. मिह b 'चारश्रम c तन्निर्याणम°. ૫૭ d અંગ્સ ૬૦ b દુર્જય ૬૨. c ઉપાય ૬૪. c શોપુ° ૨૮ a येषा b 'सम । c 'रोलेता' ૭૦. એનઅ ૨૧ c न चारमहित ૩ c पय न वा° d °णाधिप ૧૨ ततो ह्य°

અંક ૩ જો

૧૫. d સંમતિ ૯-૬ ગાથાઓ —

मल्लमयपुंगल्लविहे सयलमलेपिहि यल्लसी जुद्धि ।
आपाविमल्लसहायो लिजिपलियलणे माणबो ॥
पूले यल्लपणामा येयसकाले मामणं मिहू ।
ईसामरं न यशं लिमिणं दाले लमसाणम् ॥

૨૨ d ચરણ ૨૫. d એહ ત્યહે ૨૯ a કરિ ૪૮. c ૬૪ પદાર્થ તે અ.૬૧

૪૯મી પછી—तथाहि गाथा—

"એહ છે જલે, એ છિ થલે, એ છિ ગિલિવિવલે, એ છિ પાયાલે ॥
વિહુતુભત્તીએ સહિદો ણિવમઇ હિયએ મહમ્માણં."

૫૦. c. અનુયાતિ. d. વિવેકજય માનૂં.

અંક ૪ થો

૧. c. °સ્તુતિ. ૨. c. °ભક્તિ તૂં. ૪ c. व्याभग्नजर्जरतरा° ६. d. સંજ્ઞા. ૧૧. b. મોહુ મંત્રી. ૧૫. c. તીરથ. ૧૯. a. એક. b. આચમન. ૭. d. °न्त्युपायः। ૨૬. b. મોહ મ પામિશ.—તે પછીનો શ્લોક :—

युवतिस्तनभरनाभिदेशं दृष्ट्वा मा गा मोहावेशम्।
पतन्मांसवसादिविकारं मनसि विचारय वारंवारम्॥२॥

૨૭. d. કહે ન. ૩ b. नि.स्रोकस्य ૩૨. b. सिंधु. ૩૭. c. કરંતા બોલૂં. ૧૭. d. तरसा निहन्मि ૪૩. a. એ દુર્જન. ૪૪. b. ગુહ્યાશયન પ્રતિ. d. °ત ઊભા. ૧૧ d. तदपि. ૪૫. d. સંતોષામૃતિ કરે. ૪. c. संतोषः ५. d. स्पृहाहीनं. ૫૩. c. °લત્ર મનિ. ૭. b. मनसि वितृष्णाम्. h नीतिः ૫૪. b. શચ્યા (=સરજ્યા). d °લિવિઉ ભાગ્ય. ૮. b. °ख्मयरनतः ૨૪,. b. °वृद्धिम्. d °मनिशं तरसा निहन्मि. ૫૯. d મકૂ. ૬૧. c. °ણુ-વચન. ૬૨. સૌમ્ય નક્ષત્ર—કડી પૂરી થતાં तथाहि ज्योतिःशास्त्रे—. ૧૧. d. गृहमायाति कार्यकृत्. ૬૯. c. સંચરે. ૭૦ મી કડી પછી-तथाहि शकुनाध्याये (પછી શ્લોકો-પછી) इत्यादि. ૭૨ મી કડી પછી—तथाहि स्वप्नाध्याये—૧૪. a. °री. b. °ना। c यं. ૭૭. c સ્મરણુ. ૭૯. d. મતિ ૮૦. a ભયવિનાશ. ૮૮. d. ફેરે. ૮૯. b. °ન ચેન. c. ધૃતરાક્ષિત અતિકોપિત. ૯૬. a. સંસાર સાગર. ૯૮. પછી तदेवाह ને બદલે तथाहि. ૧૦૨. b. તુરી.

અઙ્ક ૫ મો

૧૮ d મમતિ ૧ c युद्ध विजयसंदेह ૨૧ d પાપરે આગમ ૨૨ c એ ગણુ ૭ b °निघर्हे° c °स्पूर्णेन्दु° ૨૫ આ કડીના "કાતિ" થી સા ૧૫૫૩ વાળી પ્રતિની નક્લ શરૂ થાય છે ત્યાંસુધીમાં રા અમ્બાનાલ બુ જાનીની સં ૧૬૧૮ વાળી પ્રતિની નકલના પાઠાન્તરો નોધ્યા છે બન્ને મળીને એક આખી પ્રતિ રા જાનીએ તૈયાર કરી છે ૨૯ c પુતારિ પુતાર ૩૧ c °રહિત ૩૨ d ભજી વિગયા મહોદધિતીર ૩૩ d પુરુહતા ૩૫ c પારબ્ધ ચોધ ૩૯ c અજગતિ ૪૩ a સત્ય c દારણુ કારણુ ૪૪ મી પછી-तथाहि नीतिशास्त्रे—૯ c °न्मारयत्येव ૧૧ c-d ऋणाच्छेष शत्रुशेषमम शेष न कारयेत्। ૪૮ d. દુ અમ સંગિયા માજ ૫૩ b વની દીન વાણી ૫૮ c વિણુઠી ૫૯ b જાર ચડયુ ૫૯ મી કડી પછી—तथाहि वैद्यकशास्त्रे—

यस्यादौ दृश्यते चैव धातिसार ज्वरस्तथा।
तेन मृत्योर्वशं याति सिद्धि गच्छति (?ने°) दारुण ॥

૬૨ b હૃ ગોકની, ભણુઇ સરસ્વતી ૩ d त्यत्तथा ૬૭ c નિાવિ ૬૯ b ગમનિ બોનૂ-આ કડી પછી उक्तं च ૭૦ d च ૭૨ c ચિત્ત ૧૬ °द्धोत्पात° ૭૫ c-d સન્ત-સેવિત ૭૭ d °અંગ પામિયુ ૪ b विमाशिम c रत्ते ૭૯ c કૃતધન ૮૦ b મકુ-આ કડી પછી तथाहि—૯ d. शून्य यायाय ૮૭ b સ્વસ્થાન પામસિ d દુખિત ભવ° ૮૮ પછી यत — ३३ a प्रभयन्यजरा° b °ध्वस्त°

અઙ્ક ૬ ઠ્ઠો

૩ b શામાદિક ૪ c °અરિસ ૧૦ b °સ માગ

પરિશિષ્ટ ૨ જું

અંકવાર સંસ્કૃત શ્લોકોની સૂચી

અંક ૧ લો

ક્રમાંક	શ્લોક	મૂલાંક	કોનો	કયી પ્રતિમા	પૃષ્ઠ
૧.	श्रीमन्नारायणं देवं	१	કવિનો	બધીમા	૧
૨.	प्रबोधचन्द्रोदय-	२	,,	,,	,,
૩.	तथापि अत्थविसेसो	४	પ્રકીર્ણ	અ-ક	,,
૪.	संस्कृतेन हि	४	કવિનો	બ-ક	,,
૫.	मध्याह्नार्कमरीचिका-	१	प्र. च. ना.	,,	૨
૬.	अन्तर्नाडीनियमित-	२	,,	,,	,,
૭.	*उत्तुङ्गपीवरकुच-	१०	,,	...	૬
૮.	रम्यं हर्म्यतलं	१२	,,	બ-ક	,,
૯.	*अपि यदि विशिखा	१३	,,	...	૭
૧૦.	अहल्यायै जारः	१४	,,	બ-ક	,,
૧૧.	अहिंसा कैव	१५	,,	,,	,,
૧૨.	प्रभवति मनसि	११	,,	,,	,,
૧૩.	विश्वामित्रपराशर-	१	પ્રકીર્ણ[૧]	,,	૮
૧૪.	सन्तु विलोकन-	१६	प्र. च ना.	,,	૯
૧૫.	निःसङ्गता मुक्तिपदं	२	પ્રકીર્ણ[૨]	,,	,,
૧૬.	*सम्भूतः प्रथम-	१७	प्र. च. ना.	...	,,
૧૭.	एकामिषप्रभवमेव	१८	,,	બ-ક	૧૦

* આ નિશાનીવાળા શ્લોકો કોઇ પણ પ્રતિમા નથી; તે જરૂર પડતે સ્થાને प्रबोधचन्द्रोदय नाटकमांथी ઊમેર્યા છે. ૧. ભર્તૃહરિ શૃંગારશતક. ૨. વિષ્ણુપુરાણ.

१८. पुंसः सद्गसमु-	१९	प्र. च. ना.	७-६	११
१९. *सहजमलिनवक्र-	२१	"	...	"
२०. गुरोरप्यवलिप्तस्य[3]	२२	"	७-६	१२
२१. रागादिभिः सरस-	२३	"	"	"
२२. असावहद्वारपरे-	२४	"	"	"
२३. *सततधृतिरप्युवैः	२६	"	...	१३
२४. *एकोऽपि बहुधा	२८	"	...	१४
२५. जातोऽहं जनको	२९	"	७-६	"
२६. मानिन्याश्चिरविप्र-	३०	"	"	१५
२७. वर्ह्निको बहुधा विभज्य	३१	"	"	१६

અંક ૨ જો

२८. वेश्यावेश्मसु सीधु-	१	प्र. च. ना.	७-६	१७
२९. *नैवाश्नाति गुरोर्मतं	३	"	...	१८
३०. *प्रत्यक्षादिप्रमासिद्ध-	४	"	...	"
३१. *गङ्गातीरतरङ्ग-	५	"	...	"
३२. *मृदुविन्दुलाञ्छित-	६	"	...	१९
३३. गृहिण्यो न गृहे	१	પ્રહ્લાદ[4]	७-६	२०
३४. अतिथिर्यस्य भग्नाशो	२	"[5]	"	"
३५. *गौडं राष्ट्रमनुत्तमं	७	प्र. च. ना.	...	"
३६. *नास्माकं जननी	९	"	...	२१
३७. *सद्मनमुपगतोऽहं	१०	"	...	"
३८. *अरे क इव वासवः	११	"	...	"
३९. *विद्या प्रबोधोदय-	१२	"	...	२२

૩. આ શ્લોક મહાભારત–ઉદ્યોગપર્વ માંનો છે; प्र. च. नाटक-માં પૌરાણિક તરીકે લીધો છે. ૪. પ્રહ્લાદસંહિતા. ૫. મહાભારત.

४०. परमविदुषां पदं	१३	प्र. च. ना.	ભ-ક	२२
४१. *यस्य हस्तौ च	१४	,,	...	,,
४२. अशनं वसनं	२	પ્રકીર્ણ[૬]	ભ-ક	,,
४३. *आत्मास्ति देह-	१६	प्र. च. ना.	...	२३
४४. यन्नास्त्येव तदस्ति	१७	,,	ભ(સૂચિત)	,,
४५. तुल्यत्वे वपुषां	१८	,,	,,	,,
४६. *स्वर्गः कर्तृक्रिया-	१९	,,	...	२४
४७. *निहतस्य पशोः	२०	,,	...	,,
४८. मृतानामपि	२१	,,	ભ-ક	२४
४९. कालिङ्गन भुज-	२२	,,	,,	,,
५०. विपाकदारुणो	२७	,,	,,	२५
५१. धाता विश्वविसृष्टि-	२८	,,	,,	२६
५२. अन्धीकरोमि	२९	,,	,,	,,
५३. त्वाष्ट्रं वृत्रमघातयत्	३१	,,	ભ(સૂચિત)	,,
५४. केयं माता पिशाची	३३	,,	ભ	२७
५५. सपार्थपार्थिवान्	३	પ્રકીર્ણ[૭]	ભ-ક	,,
५६. क्षेत्रग्रामवनाद्रि-	३३	प्र. च. ना	,,	,,
५७. *प्रतिकूलामकुलजां	३८	,,	...	२८

અંક ૩ જો

५८. मुक्तातङ्ककुरङ्ग-	१	प्र. च. ना.	ભ-ક	२९
५९. *मामनालोक्य	२	,,	...	,,
६०. *नीवाराङ्कित-	३	,,	...	३०
६१. देवी श्रीजनका-	४	,,	ભ-ક	,,
६२. तथा पापण्डिभिः	१	પ્રકીર્ણ[૮]	,,	३१

૬. સ્કન્દપુરાણ ૭. મહાભારત. ૮. વિષ્ણુપુરાણ.

६३. मलमयपुग्गल–	५	प्र. च. ना.	બ–ક	૩૧
६४. दूले चलणपणामो	६	,,	,,	,,
६५. साक्षात्क्षणक्षयिण–	८	,,	બ(સૂચિત)	૩૨
६६. *नरास्थिमाला–	१२	,,	...	૩૩
६७. मस्तिष्कान्त्र–	१३	,,	બ(સૂચિત)	,,
६८. रण्डाः पीनपयोधराः	१८	,,	,,	૩૪
६९. अग्रानुविज्जत–	२२	,,	,,	૩૫
७०. विद्याधरीं वाय	२३	,,	,,	,,
७१. *णत्थि जले णत्थि	२४	,,	...	,,
७२. णत्थि जले णत्थि	२५	,,	બ–ક	૩૬
७३. मूलं देवी सिद्धये	२६	,,	,,	,,

અઙ્ક ૪ થો

७४. घोरां नरकपाल–	१	प्र. च. ना.	બ(સૂચિત)	૩૭
७५. भ्रूभङ्गभीमपरि–	४	,,	બ–ક	,,
७६. शान्तेऽनन्तमहिम्नि	६	,,	,,	૩૯
७७. अमुष्य संसार–	७	,,	,,	,,
७८. कान्तेत्युत्पल–	८	,,	,,	૪૦
७९. अमेध्यपूर्णे कृमि–	९	પ્રકીર્ણ[૯]	,,	,,
८०. स्तनौ मांसग्रन्थी	१६	,,[૧૦]	,,	,,
८१. युवतिस्तन–	२	,,[૧૧]	,,	,,
८२. यस्य स्त्री तस्य	३	,,[૧૨]	,,	૪૧
८३. सोऽहं प्रकीर्णः	१४	प्र. च. ना.	,,	,,
८४. क्रुद्धे स्मेरमुखाय–	१८	,,	,,	૪૨
८५. तं पापकारिण–	१७	,,	,,	,,

૯. રમ્ભાશુક-આખ્યાન. ૧૦. ભર્તૃહરિ વૈ. શતક. ૧૧. ચર્પટ-મઞ્જરી. ૧૨. યોગવાશિષ્ઠ રામાયણ.

८६. फलं स्वेच्छालभ्यं	१९	प्र. च. ना.	અ-ક	४२
८७. सन्तोषो हि परं	४	પ્રકીર્ણ[१२]	,,	४३
८८. न तथा भाति	५	,,[१२]	,,	,,
८९. असन्तुष्टः सकृत्	६	,,[१३]	,,	,,
९०. मूढ जहीहि-	...	,,[११]	,,	४४
९१. अर्थमनर्थं-	७	,,[११]	,,	,,
९२. सुखमैन्द्रियकं	८	,,[१३]	,,	,,
९३. नानासुखं	२४	प्र. च. ना.	,,	,,
९४. स्वीयान् भटान्	९	પ્રકીર્ણ	અ	,,
९५. येषां गमे नवम-	१०	,,[१४]	અ-ક	४५
९६. सज्जयन्तां कुम्भ-	२८	प्र. च. ना.	અ(સૂચિત)	,,
९७. यः स्मरेत् तुलसीं	११	પ્રકીર્ણ	અ-ક	,,
९८. दक्षिणाध्वनितः	१२	પ્રકીર્ણ[१५]	અ-ક	४६
९९. चक्रधाकभरद्वाज-	१३	,,[१५]	,,	,,
१००. मद्यं मांसं मधुच्छत्रं	१	,,[१५]	બધીમા	,,
१०१. अभिद्रवन्ति यं	...	,,[१६]	અ-ક	,,
१०२. रक्ताम्बरधरां	१४	,,[१६]	,,	,,
१०३. सैषान्तर्दधती	२९	प्र. च. ना.	,,	४७
१०४. एष देवः पुराविद्भिः	३०	,,	અ	,,
१०५. श्रीकृष्ण केशव	९९	કવિનો	બધીમા	४९

અઙ્ક ૫ મો

१०६. निर्दहति कुल-	१	प्र. च. ना.	અ(સૂચિત)	५०
१०७. निकृन्ततीव-	३	,,	,,	,,
१०८. यदप्यभ्युदयः	४	,,	,,	५१

૧૩. શ્રીમદ્ ભાગવત. ૧૪. જ્યોતિ:શાસ્ત્ર. ૧૫. શકુનાધ્યાય. ૧૬. સ્વપ્નાધ્યાય.

૧૭. મહાભારત. ૧૮. નીતિશાસ્ત્ર ૧૯. વૈદ્યકશાસ્ત્ર.
૨૦. મહાભારત.

અઙ્ક ૬ ઠ્ઠો

૨૧. યોગવાશિષ્ઠરામાયણ.

પરિશિષ્ટ ૩ જૂં

શબ્દકોશ

[આ નીચે પ્રબોધપ્રકાશમા આવતા ઉપયોગી શબ્દોની સાર્થ નોંધ કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક શબ્દ પાસે આપેલા આંકમાંનો પ્હેલો આંક પ્રબોધપ્રકાશના અઙ્કની સઙ્ખ્યા બતાવવા છે, જ્યારે પછીનો આંક તે તે અઙ્ક માહેની કડીની સઙ્ખ્યા બતાવવા છે.]

અગાલિ [અગાલ (સં. અકાલ) + ઇ (સાતમીનો પ્રત્યય)] અકાળે; ૧–૫૩.

અછઇ [વર્તમાનકાળ તૃ. પુ. (સં આસ્તે)] છે; ૨–૫૭.

અછતા [અચ્છતઉં (સં. અન્સત્) ને નરજાતિ પ્ર. બહુ. નો આ લાગતા] નથી તેવા; ૪–૩૩.

અજ્જો [પ્રા. (સં. આર્યઃ)] મહાનુભાવ. ૧–૪.

અણુસર [મૂળ આજ્ઞાર્થ દ્વિ.પુ. એક વચનના હિ અપ પ્રત્યયમાથી ઇ અને પછી તેનો લોપ થયે] અનુસર, અનુયાયી થા; ૩–૨૬.

અણુસરૂં [વર્ત. પ્ર. પુ. એક અપભ્રંશનો ઉં મળતા] અનુસરૂં, અનુગામી થઉં. ૨–૭૧.

અન્તરિ [સં. અન્તર્ (અવ્યય) + ઇ (સપ્તમીનો)] અન્તરિક્ષમા આકાશમા, એકાન્તમા; ૧–૧૨.

અમરિખ [સં. અમર્ષ] ક્રોધ; ૨–૨.

અમ્બ [સં. આમ્ર] આંબાનૂં વૃક્ષ. ૧–૫૨

અયાણુ [સં. અજ્ઞાન (વિશે.) પ્રાકૃતમાં અન્આણુ થઈ.] અજ્ઞાની; ૬–૫૧.

અરાતિ [સં.] શત્રુ; ૧–૧૦૫.

અરયા [સં. ઈદૃશ] આવા પ્રકારના (પ્ર. બહુ.) ૨–૪.

અસમ્ભાવિ [સં. અસમ્ભાવ્ય] ન સમ્ભવી શકે તેવું; અહીં ન કળી શકાય તેવું; ૧-૩૭.

ઞાં – [મધ્ય. ગુજ. નો તૃતીયાનો પ્રત્યય] ઇચ્છાં = ઇચ્છા વડે; ૬-૩૧. ત્વરાં ઉતાવળે ૬-૫૨; -પ્રથમા બહુ. નો પ્રત્યય પાઇકલાં. ૫-૨૯;

આઇ [સં. આયુષ્] આયુ; ૧-૨૯, ૧-૫૩.

આઇસ [સં. આદેશ] હુકમ, રજા; ૨-૮૨. (પ્રા. આએસ).

આખેપ [સં. આક્ષેપ] આળ, આરોપ; ૧-૨૬.

આગઇ [મધ્ય. ગુજ. આગ (સં. અગ્ર) × ઇ (સપ્તમીનો પ્રત્યય)] પૂર્વે, પહેલાં; ૪-૩૫.

અધકેરુ [સં. અધિકતર + ક] વધારે; ૪-૫૨

આમય [સં.] રોગ; ૧-૩૧

આમલાં વાંકી ગતિ, આમળા; ૧-૮૪

આરીસઇ [આરીસઅ (સ. આદર્શ+ક) + ઇ] અરીસામાં, દર્પણમાં; ૫-૮૮.

આરેણી [સં. આરણ્યક] જંગલનો ઘોડો, શિકારી ઘોડો; ૫-૨૨

આલસ [સં. આલસ્ય] આળસ; ૧-૧૨૦.

આલિ આળ, જૂઠો આરોપ; ૬-૪૭.

આવટચાં [સં. આવર્તિતાનિ] °નો વિનાશ કર્યો, નષ્ટ કર્યાં; ૨-૭૩

આશિખા [સં. આશિષ્] આશીર્વાદ; ૨-૫૨.

આશી " " ૬-૭૧

ઇણઇ [સં. અનેન] એણે; ૧-૯૩.

ઈહકાર [સં.અહઙ્કાર] આ નાટકમાં અહઙ્કાર નામક પાત્ર માટે ઇહકાર પ્રયોજાયો છે; અહમ્ભાવ; ૧-૮૮ વગેરે.

ઇહિ [સં. ઇહ + ઇ (મધ્ય. ગુજ.નો સપ્તમીનો)] અહીં; ૬-૮

ઇહિનિશ [ઇહનિશ (સં. અહર્નિશમ્) + ઇ [સપ્તમીનો] અહર્નિશ, દિનરાત; ૧-૧૯, ૧-૩૧.

ઉચ્છુકા [સં. ઉત્સુકા—નારીજાતિ] આતુરતાવાળી; ૫–૨૪.
ઉપાઇ [સં. ઉપાય] ઉપાય; ૧–૨૬.
ઉપાશીઇ [સં. ઉપ + આસ્ + ઈઇ (મૂળ કર્મણિના ય ઉપરથી)] ઉપાસના કરિયે; ૧–૭.
ઊપજશઇ [સં. ઉત્પત્સ્યતે] ઊપજશે; ૧–૮૨.
ઊફરાંટી ઉફરાંટી, જેના રોમાગ્ર ખડા થઈ ગયા છે, તેવી; ૩–૧૪.
ઊલખીઇ [સં. અવ + લક્ષ્–ઓળખવું.]
ઊવેજઇ [સં. ઉદ્વેજયતિ] ઉદ્વેગ કરે; ૨–૬૧.
ઊષધ [સં. ઔષધ] ઓસડ; ૩–૪૧.
°એરુ [સ. તુલનાત્મક 'તર' પ્રત્યય]; ૪–૫૨.
એઆણ ૨–૨૬ જુઓ અયાણ.
એવ [સં.] નક્કી; ૪–૨૪.
ઐઆણ ૨–૩૧ } જુઓ અયાણ.
ઐયાણ ૬–૬૫ }
કન્ત [સં. કાન્ત] ધણી, ૧–૬૦.
કન્ધ [સં. સ્કન્ધ] ખાંધ; ખભો; ૫–૩૧.
કરિ [સં. કરોતિ] ગણે; ૨–૫.
કરોસ [સં. કરિષ્યામિ (મધ્ય ગૂજ.મા પ્રથમ પુરુષમા "કરીસ –કરીસ" સાથોસાથ આ રૂપ પણ પ્રચારમા છે.)] કરીશ; ૧–૨૨.
કલહુ [સં. કલહ+ક] કજિયો; ૨–૨.
કલુહુ " " ૪–૫૨.
કહું [સં. કથયામિ] કહું; ૨–૫૭
કહૂ [સં. કથિત + ક] કહ્યો; ૪–૧૬
કહ્નઇ કને, નજીક; ૬–૧૨

કાંઈ શા માટે? ૫-૧૪; ૫-૧૦, ૬-૧૪.
કાજિ [સં. કાર્ય, પ્રા. કજ્જ+ઇ] કાજે, માટે; ૨-૧૧, ૨-૮૨
કાધર [સં. કાતર] બાયલો; ૫-૩૦
કાયિ 'જ'નો મધ્ય ગુજ. માં 'ય' થવાના વલણે. (જુઓ કાજિ); ૨-૨૦.
કિઉ [સં. કૃત+કઃ] કર્યો; ૩-૨૨; ૩-૩૮.
કિહિ [સં. કથયતિ, અપ. કહઇ] કહે; ૪-૧૪.
કિયા બહુ-વચન (જુઓ કિઉ); ૫-૩૪.
કિશઇ [સં. કીદૃશ] કેવી રીતે; ૧-૮૧.
કુલખપણ કુલનાશક; ૨-૩૩.
કેહા કિયા (વિશે.), કેહું-કિયું; ૨-૪૧.
કેટ [સં] કીડો; ૨-૪૫
કોદણ્ડ [સં. કોદણ્ડ] ધનુષ, કામઠું; ૫-૧૨.
કેડિ [સં. કટી] કેડય; ૪-૮૫
કોપતિ [સં સતી સપ્તમીનો પ્રયોગ] કોપતાં છતાં; ૪-૮૯.
ખડી ઘરીનર્ય [મૂળ અર્થમાં ગોળ ગોળ લખવું. તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થ—સ્પષ્ટ રીતે કહેવું] —સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં જણાવી; ૩-૪૮
ખણ [સં. ક્ષણમ્] પળ; ૧-૧૪
ખણી [સં. ખન્ + સં. ભૂ. કૃ. નો ઇ) ખોદીને; ૨-૧૦.
ખદ્ધ [સં. ખાદિત + ક]; ખાધેલું ૩-૪૦
ખમણા જૈન; ૨-૨૧.
[illegible]ત્તિ [સં. ક્ષિતિ] પૃથ્વી; ૧-૭૬
[illegible] (I) [સં. ક્ષિપ્ર] ઉતાવળિયાં, પ્રતિકૂળ; ૫-૧૭.
[illegible] [સં.] ગયેલો, રૂદેલો; ૬-૧૭.
[illegible] [સં. गिरति] ગળી જાય; ૧-૧૮
ગરરૂપણિ —પદપણમાં; ૫-૫૨

ગંઠિયઉ ગાંઠ્યો, હરાવ્યો. ૫–૪૧
ગાઅન્તિ [વર્તમાનકૃદન્ત] ગાતૂં; ૧–૨૧;
[અહીં 'ગાય' ના અર્થમાં].
ચહુટિ [ચહટ (સં. ચત્વરક) +ઇ] ચૌટામાં; ૬–૩૦.
ચારિ કોળિયા બરોબર; ૨–૭૪, ૫–૨૧.
ચાહિ ચાહે; ૬–૧૩, ૬–૬૪.
ચુવીસ [સં. ચત્વારિંશત્] ચોવીશ, ૩-૧૯.
છણ્ડઇ છોડે, ત્યાગ કરે; ૪–૮૫.
છોડવશૂં [તદ્દન અર્વાચીન ભવિષ્ય કાળ. પ્ર. પુ. બહુવચનનું રૂપ.] મુક્તિ કરાવીશું; ૧–૯૩.
જતન [સં. યત્ન] પ્રયત્ન; ૪–૫૫.
જમલી સામે, હોડમાં; ૧–૨૭,
સાથે, ૨–૬૯, ૭૦; ૩–૨૫ વગેરે.
જાઇ [સં. યાદશી] જેવી; ૧–૪.
જાણો [સ. જ્ઞાત+કઃ] જાણ્યો; ૨–૫.
જામણ [સં. જન્મન્] જન્મ. ૧–૧૧૩. (**ભીમે** આ શબ્દ હરિલીલા ષો. ક. મા પણ એ ત્રણ સ્થળે પ્રયોજ્યો છે)
જાં [સં. યાવત્] જ્યાસૂધી; ૪–૮૭.
જીપ જય પામવો. **જીપીજઇ**-જીતિયે; ૬–૭૭; **જીપૂં**-જીતૂં, ૨–૭૬; **જીપેવા**-જીતવાને, ૨–૬૧.
જુઆ જુદા, ૨–૯.
જુહાર (સલામના અર્થ જેવો પ્રયોગ), યથાયોગ્ય ૬–૨૩.
જૂઉ જુદો; ૨–૪૭.
જૂજુઇ જુદી; ૧–૭૪.
જોએવા ['એવું' હેત્વર્થ-કૃદન્તનો અપ. પ્રત્યય] જોવા માટે; ૩–૨૨
જોક્ષમ જોખમ; ૪–૯૬.
ઝિરઇ ઝરે; ૩–૧૭.

ઝૂઝારિ [સં. યોદ્ધૃ] યોદ્ધો; ૫-૨૯.
ઢાલૂં ટાળું; ૧-૭૯, ૧-૮૫.
તરુઆરિ [સં. કરવાલ પુ.] તલવાર; ૫-૩૦.
તજ્જય [સં. તર્જય] છોડી દે; ૧-૪.
તાઇ તે. ('ઇ' જ-નિશ્ચયાર્થમા); ૪-૫૪.
તાલાવેલી ઘાલાવેલી, આતુરતા; ૫-૫૨.
તાં (સં. તાવત્) ત્યાસૂધી; ૪-૮૭.
તાંહિ ત્યાં; ૫-૫૭.
તિણ્ તેણે; ૬-૪૨.
તિબલ વાદ્ય-વિશેષ; ૪-૭૧. (૨. ૭૨ જેવું હથિયાર.)
ત્રંબા [સં. તામ્ર] ત્રાંબું; ૨-૧૪.
થંભ [સં. સ્તમ્ભ] થાભલો; ૨-૧૪.
દદ્ધ [સં. દગ્ધ] દાઝેલુ; ૬-૪૦.
દાધા [સં. દગ્ધ+ક] દાઝેલા; ૨-૫૨.
દાહિ [સં. દાહ+ઇ સપ્તમીનો (અપ)] દાહમાં; ૨-૫૨.
દી [સ. દદાતિ] આપે છે; ૨-૮૨.
દીહડ [સ. દિવસ+ક] દિવસે (ઇ સપ્તમીનો), ૨-૪.
દુરન્ત [સં] જેનો અન્ત મુશ્કેલીથી મળે; દુસ્ત્યો; ૩-૩૨.
દેઅતાં દેતા; ૪-૩૭.
દેઉલિ [દેઉલ (સં. દેવાલય)+ઇ] દેવાલયમા; ૬-૩૦.
દેઉસ દર્શિ, ૧-૮૫ (જુઓ કરોસ.)
દોઈ બે; ૧-૭૩.
ધર્મશિલા દ્વારકામાંનું કોઇ ધાર્મિક સ્થળ; સમ્ભવ છે કે શ્રી-
દ્વારિકાધીશજીનૂ મન્દિર; ૧-૩૩.
ધુરિ [સં.] અગ્ર ભાગમાં, મોખરે; ૧-૧૫.
ધુરિધર [સં. ધુરન્ધર] મોવડી, અગ્રણી; ૧-૩૮.
ન [સં. નનુ કે નુ] ઉત્પ્રેક્ષા કે આકાઙ્ક્ષાના અર્થમાં. ૧-૮૯.

નન્દી [સં. નાન્દી] નાટકના આરમ્ભનું મઙ્ગલ; ૧–૨૫.
નન્દઇ નિન્દા કરે; ૧–૮૬.
નહીંતરિ નહીંતર; એમ ન હોય તો; ૫–૧૨.
નાત્ર [સં.] અત્ર નહીં, અહીં નહીં; ૬–૬૧.
નાવઇ [ન+આવઇ] ન આવે; ૪–૩૮.
નિર્જણી જણ્યા વિનાની, વાંઝણી; ૧–૪૨.
નિપાતુ [સં. નિપાતિત+કઃ] નિપાત્યો, પાડ્યો; ૫–૩૫.
નિશિ [સં.] નિશામાં, રાત્રિમાં; ૨–૪.
નીગમ્યા ગાળ્યા; ૬–૨૯.
નીસાણ નિશાન, ૨. નગારાના ઘાવ; ૪–૪૭.
ન્યાઇ [સં. ન્યાય્ય] ન્યાયયુક્ત; ૧–૮૦.
ન્યાતિ [સં. જ્ઞાતિ] ન્યાત; ૫–૮૯.
પર [સં. પ્રકાર] પ્રકારે, પેરે; ૬–૪૦ (કકાર લાગ્યા પછી ઊડી જવા પામ્યો છે.)
પરતખિ [સં. પ્રત્યક્ષ] પ્રત્યક્ષ (પ્રત્યય ઇ નો પ્રક્ષેપ) ૨–૯.
પરહૂણી [સં. પ્રાઘૂણિકા] સ્ત્રી મ્હેમાન; ૬–૩૮.
પરાણ [સં. પ્રાણ] જીવ; ૫–૩૦.
પરઇ ૧–૧૦૩ }
પરિ ૧–૧૦૬ } જુવો પર; પ્રકારે.
પરીં ૬–૫૦. જુવો પર. આ શબ્દમા તૃતીયાનો ઇં સામેલ છે; પ્રકારે.
પલ [સં.] માંસ; ૨–૩૧.
પસાઇ [સં. પ્રસાદ] કૃપા; ૩–૪૧.
પહુતી [સં. પ્રાપ્ત–કા] પ્હોંચી; ૬–૪૫.
પાઇ ૪–૨૦ }
પાય ૬–૨૩ } [સં. પાદ] ચરણ.
પાઇદલાં [સં. પાદદલ+ક+આનિ] સૈનિકો, પ્યાદાઓ; ૫–૨૯.

પાંઇ-પાંહિ [સં. પાર્શ્વે] નજીકમા, ના કરતા. ૧-૬૪, ૪-૫૨.
પાખે-પાંહિ વિના; ૬-૨૮.
પાલઇ [સં. પત્તિ+ક] પાળા સાથે; ૫-૨૯.
પાલટણાં બદલાવવાના; ૨-૧૫.
પાલટસિ બદલશે; ૬-૩૮.
પાવડી [સં. પાદુકા] ચાંખડી; ૨-૧૬.
પિશી [સં. પ્ર+વિશ્, અપ. પઇસ્+ઇ (હિ. ફ્રે.) પરથી મધ્ય. ગૂજ. માં] પ્રવેશ કરી (શકવું સાથે મૂળમાં હે. ફ્રે. વપરાતું, તેનો અવશેષ.) ૨-૨૬.
પિણ્ડત [સં. પણ્ડિત] વિદ્વાન; ૧-૧૦૬.
પુહુતાર-પુતાર } ઘોડેસવાર; ૫-૨૯.
પુન્તાર
પુહુતા પ્હોંચ્યા; ૪-૭૨. (જુવો પહૂતી—અહીં નરજાતિ).
પુહુવિ [પુહુવિ (સં. પૃથિવી) + સાતમીના પ્રત્યયનો અવશિષ્ટ અનુનાસિક] પૃથ્વી ઊપર; ૫-૩૧.
પૈઆલિ [પૈઆલ (સં. પાતાલ)+ઇ] પાતાલમાં; ૩-૪૬.
પ્રણમતિ [સ.] નમે છે; ૨-૬૫.
પ્રણમીજઇ [સ. પ્રણમ્ + અપ. નો કર્મણિ ઇજ્જઇ-તેના ઊપરથી ઈજ્ઇ, પછીથી કર્તરિ વર્ત. પ્ર. પુ. એક બહુવચન] નમિયે; ૧-૧૦.
પ્રતિષ [સં. પ્રત્યક્ષ] રૂબરૂ; ૪-૨૨.
ફાટઇ ફાટ્યા; ૫-૧૩.
બહન [સં. ભગિની અપ. બિહિની] બ્હેન; ૩-૧૩.
બિહિની „ „ ૪-૧૩.
બીહઇ [સં. બિભેતિ] બીહે; ૧-૮૩.
બોલીસુ બોલીશ; ૧-૧૬ [પ્ર. પુ. એકવચન.]
બોલેવૂં બોલવૂં; ૨-૩૫ (પ્રત્યય માટે જુવો છપેવાં.)

ભઈ [સં. ભય] ભયથી (અનુનાસિક ત્રીજીનો), ૧-૫૪.
ભગ્ગિ-જવિ ભાગી પડતા, નાશ પામતાં, ૫-૩૨.
ભણિયં [સં. ભણિતમ્] કહ્યું છે. ૧-૪.
ભણી પ્રતિ, ૧-૭૮, ૩-૩૪.
માટે, ને બદલે, ને સ્થાને, ૬-૨૪, ૨૬, ૨૭.
ભંગ્યિઉ [સં. ભગ્ન+ક] ભાગી ગયો; ૫-૪૧.
ભાનુ [સં. ભાનુ] સૂર્ય, ૪-૪૭.
ભિખ્ખયા [સં. ભિક્ષુ+ક] બૌદ્ધ સાધુ; ૩-૨૬.
ભિખ્યા [સં. ભિક્ષા] ભીખ; ૨-૫૪.
ભિન્તર [સં. આભ્યન્તર] અન્દર; ૪-૯૧.
ભીકર [સં. ભયકર] ભયંકર, ૪-૮૨.
ભીતા [સં.] બીવેલી; ૬-૫૨.
ભુએ [સં. ભયેન] ભયથી; ૨-૬૮.
ભુયે „ „ ૩-૪૯.
મઝ ૬-૧૯ }
મઝનિ ૬-૪૩ } મને [અપ મુજઝ]
મસવાસી સુહાસિની નારી; ૧-૬૧, ૨-૧૦.
માંહઇ-માં વિશે, ૩-૪.
મિશઇ [મિશ (સં. મિષ)+ઇ] બ્હાને; ૧-૧૧
મુ [સં. સુખ] મોઢ, ૪-૭.
મૂં [સ. અસ્મદ] હું; ૧-૬૪.
મેગલ [સં. મદગલ] મેગલ, હાથી; ૪-૭૨
ંય [ઈ] (પ્રત્યય) વધારાનો પ્રત્યય, ૫-૭૨.
યકા [સં. યૂકા] જૂ; ૫-૭૦.
યિશુ [સં. યાદશ] જેવો; ૧-૪૯, ૬-૫.
યિસ્યાં .. જેવાઃ ૨-૧૪.

ચીપ -ચીપતાં [સં. જિ] જીતતાં; ૪-૧૨.
-ચીપૂં „ જીતું; ૪-૧૨.
-ચીપેવા „ જીતવા; ૪-૧૦, ૨-૮૨.
ચીવ [સં. જીવ] જીવાત્મા; ૧-૧૦૨.
ચીવન [સં. જીવન] જીવતર; ૪-૯૫.
ચીવતાં જીવતા; ૧-૫૨.
ચીવિત [સં. જીવિત] જીવતર; ૧-૩૫.
ચીવી [સં. જીવિતા] જીવી; ૪-૭
ચુગદીશ્વરી [સં. જગદીશ્વરી] જગદમ્બા; ૧-૧૨.
ચેઉ [સં. યઃ] જે; ૧-૫૪.
ચોતિકજાણુ [ચોતિક (સં. જ્યોતિસ્-નક્ષત્રો]+ જાણુ. (સં. જ્ઞ.)
જ્યોતિષી; ૪-૬૨.
રલીઆઇતિ (વિ.) આનન્દયુક્ત; ૨-૧૩, ૧-૧૨૧.
°રહણુ [સં. રક્ષક] રક્ષનાર; ૬-૬.
રાઉત [સં. રાજપુત્ર] રાજા; ૨-૭૬.
રાતૂંબર [સં. રક્તામ્બર] લાલ વસ્ત્ર; ૪-૭૩.
(બહુવ્રીહિ તરીકે) લાલ વસ્ત્રવાળી સ્ત્રી.
રાવ ફરિયાદ; ૨-૫૮.
રિહઇ [સં. રક્ષિત] રૂડે; અહીં કને-નજીકના અર્થમાં પ૦
બન્ધ બેસે છે, ૧-૨૪.
°રેશિ [અપ. પ્રત્યય] માટે; ૩-૬.
રોશિ [રોસ (સં. રોષ) + ઇ-ઇના યોગે શકાર] રોષે; ૨-૭૩
લખ્ય [સં. લક્ષન્] લાખ; ૫-૫૪
લીણુ [સં. લીન] મગ્ન, ડૂબેલ; ૫-૩૪
લેશઇ સેરો; ૧-૮૨
વણઠી ભ્રષ્ટ થઈ; ૫-૫૮
વનીતા [સં. અપનીતા] લઇ જવાઇ; ૩-૧૦

વયણુ [સં વચન] વેણ, ૫-૪૬
,, [સં. વદન] મુખ, ૧-૧૦૮
વરખતિ (સતી સપ્તમી) વરસતે; ૪-૮૯.
વરાક [સં. ક્ષુલ્લક] બાપડો, બિચારો; ૪-૩૨.
વલી [સં.] કરચલી, ૨-૨૧.
વલીઅ [સં. વળુ + અપ. નો સ. ભૂ કૃ. ઈઅ] ફરીતે. ૨-૫૯.
વશિ [સ. વશ + મધ્ય. ગૂજ.નો ઇ] વશમા, તાબામા; ૧-૬૯.
વરુણાઅશી (?) ૪-૭૭.
વહઽી ગઈ ચાલી ગઈ, વણ્ડી ગઈ, ૫-૫૭
વાદલ [સં. વાર્દલ] વાદળૂ, ૫-૭૩.
વાહઇ [સં વહતિ] વહે છે, ૫-૩૦.
વિગૂતુ [સં. વિગત+ક] વ્યભિચાર કર્યો, ૧-૫૫
વિહિવાર [સ. વ્યવહાર] વેવાર, ૫-૪૬.
વિરી [સ વૈરિન્] દુશ્મન, ૪-૨૭
શહ્રં [સ સિંહ] સિંહ, ૫-૨૦.
શશિહર [સ શશધર] ચન્દ્ર, ૫-૧૩.
શાયન [સ શયન] પથારી, ૪-૪૪
શિત્ર [સ. શત્રુ] દુશ્મન, ૪-૮૧.
શિઙ્ઘ જુવો શહ્રં, ૪-૭
શીદાશઇ [સ. અન + શદ્] પીડાશે, ૩-૫.
શેન [સ. સૈન્ય] લશ્કર, ૫-૧૭.
સેવઇ [સ. સેવતે] સેવે, ૨-૫૩
સથલ [સ. શિથિલ] ઢીલૂ, ૬-૮.
સન્નાહ [સ.] બખ્તર; ૫-૩૧.
સપરાણ તૈયાર, સામટો ૪-૬૩, ૬૭, ૫-૩૦, ૭૯, ૨-૫૬.
સપન્ન [સ શપથ] પ્રતિજ્ઞા, ૨-૩૪.

સભટ [સં. સુભટ] યોદ્ધો; ૫–૩૧, ૩૫.

સભાવ [સં. સ્વભાવ] પ્રકૃતિ; ૪–૨૪.

સમન્ધ [સં. સમ્બન્ધ] સમ્બન્ધ; ૪–૫૧.

સમરસઇ બરોબર રીતે; ૧–૧૪.

સમોહ [સં. સમૂહ] સમૂહ, ૨–૬.

સમ્યક્ [સં.] સારી રીતે, ૧–૩.

સમ્ભાવય [સં. આજ્ઞાર્થ દ્વિ. પુ. એક.] માન; ૬–૨૨.

સરસા ખૂબ; ૪–૭૯.

સરિસુ [સં. સદૃશ] જેવું. ૧–૫૨.
–સાથે. ૧–૫૪, ૫૫.

સરીસુ ,, સાથે. ૨–૨૨, ૧–૩૪.

સવાદલાં [સં. સવાર્દલ + આનિ] નાના નાળાં; ૧–૨૧.

સર્વસ [સં. સર્વસ્વ] બધું. ૧–૬૮.

સાતમઈ [સં. સત્યમય] સત્યરૂપ; ૨–૩૩.

સારસી મત્ત હાથીનો અવાજ; ૪–૭૨.

સાંસહૂં [સં. સમ્ + સહ્] સહન કરું; ૫–૧૩.

સિહિયઇ [સં. સહજ] સ્હેજે; ૧–૧૪, ૮૪.

સુકિ [સં. સપત્ની] શોકય; ૧–૧૦૯.

સુહુણઇ [સં. સ્વપ્ન] સ્વપ્નામાં; ૨–૫૬.

સુધઇ [સં. શુદ્ધ] સારે ૧–૭૭.

સોમ [સં. સૌમ્ય] શાન્ત, સારું; ૩–૩૦.

સોહણઈ (જુવો સુહુણઇ.); ૨–૮૦.

સોહિણૂં (જુવો સુહુણઈ); ૪–૫૦, ૮૬.

સૌગન [સં.] જૈન ૩–૨૪.

સ્મૃતિ —આ શબ્દ બહેશ સમ્મતિના અર્થમાં પ્રયોજાયો છે; ૧–૨૪. [ઈનો અનુનાસિક સ્મૃતિથી એ અર્થ લેવા સમજવી શકે.]

°હ છઠ્ઠીનો પ્રત્યય [સં. સ્ય] ૪-૯૨, ૬-૨૦.
—કવચિત્ પ્રક્ષેપ તરીકે પણ આવે છે.

હુલૂઇ [અપ.] હળવે હળવે; ૧-૪૭.

હૈંઇં [સં. હૃદય] હૃદયમા; ૧-૬૫.

હૈયડ [સં. હૃદય + ક] હૈયૂં. [આ શબ્દ અહીં સપ્તમીમા પ્રયોજાયો છે. પ્રત્યય લુપ્ત થયો છે.] ૬-૭૯.

હેંકાર [સં. અહઙ્કાર] અહઙ્કાર; ૨-૨૫.

ક્ષરયડું ખરડાયેલો; ૫-૫૯.

°ક્ષાલણા [સં. ક્ષાલક] ધોનાર; ૧-૨૨.

સમ્પાદનકાર્ય પૂર્ણ, તા : ૩ : ૯ :૩૬